

K

2533/b

A misztikus India-
két magyar festő művészetén keresztül

Mystic India-
Through the Art of Two Hungarian Painters

Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum

HF MK
20230173

HFMK
20230113

*A misztikus India-
két magyar festő művészetén keresztül*

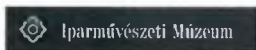

*Mystic India-
Through the Art of Two Hungarian Painters*

HFMK
20230113

A kiállítás megvalósításának és a katalógus megjelentetésének támogatásáért köszönetünket fejezzük ki a következő intézményeknek

We express our thanks to the following institutions for their support of the exhibition and the catalogue

k. 2533/b. (29.486)

*A misztikus India-
két magyar festő művészetén keresztül*

*Mystic India-
Through the Art of Two Hungarian Painters*

HOPP FERENC
KELET-ÁZSIAI MŰVÉSZETI MÚZEUM

Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Budapest, 2007

k. 2533/b

(29.486)

A katalógust szerkesztette: Renner Zsuzsanna

Edited by: Zsuzsanna Renner

A katalógus írta: Bethlenfalvy Géza, Marosi Ernő, Renner Zsuzsanna

Texts written by: Géza Bethlenfalvy, Ernő Marosi and Zsuzsanna Renner

Konzultánsok: Fajcsák Györgyi Ph.D., Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, Gáthy Vera tudományos főmunkatárs, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Kulcsár Zsuzsanna egyetemi tanár, ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Consultants: Györgyi Fajcsák, Ph.D., Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, Vera Gáthy, Senior Research Fellow, Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences and Zsuzsanna Kulcsár, Professor, Faculty of Pedagogy and Psychology, Eötvös Loránd University

Fordítás: Renner Zsuzsanna, Tóth Zsuzsanna

Translation: Zsuzsanna Renner and Zsuzsanna Tóth

Nyelvi lektorálás: Simon Thomas

English text revised by: Simon Thomas

Fotók: Balázs Ferenc, Sulyok Miklós

Photos: Ferenc Balázs and Miklós Sulyok

Borítóterv és tipográfia: Sósmezei Ildikó

Cover design and typography: Ildikó Sósmezei

A kötet a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum 2007. június 23-tól 2008. február 17-ig álló kiállításához kapcsolódik.

The catalogue is published in connection with the exhibition of the Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, 23 June 2007 – 17 February 2008.

A kiállítás kurátora: Renner Zsuzsanna

Curator of the exhibition: Zsuzsanna Renner

A kiállítást installálta: Somogyváry Mihály

Exhibition set up by: Mihály Somogyváry

Restaurátorok: Asztalos Zoltán, Füzes Andrea, Maracskó Izabella

Conservators: Zoltán Asztalos, Andrea Füzes and Izabella Maracskó

ISBN 978-963-87548-4-4

© Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum

© Bethlenfalvy Géza, Marosi Ernő, Renner Zsuzsanna

Nyomdai munkák: Cardesign Kft

Printing: Cardesign Kft

Tartalom

Contents

Előszó – Renner Zsuzsanna	6
Foreword – Zsuzsanna Renner	7
Bevezetés	
„A misztikus India – két magyar festő művészetén keresztül” címmű kiállításához – Marosi Ernő	8
An Introduction	
to the Exhibition ‘Mystic India – Through the Art of Two Hungarian Painters’ – Ernő Marosi	10
Zarándokúton	
Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet életének és művészi pályájának rövid története – Renner Zsuzsanna	12
Pilgrimage	
An Outline of Elizabeth Sass Brunner’s and Elizabeth Brunner’s Lives and Artistic Careers – Zsuzsanna Renner	24
A misztikus élmény a festészetben	
Sass Brunner Erzsébet belső felfedező útjai – Bethlenfalvy Géza	36
Mystical Experience in Painting	
Elizabeth Sass Brunner’s Inner Explorations – Géza Bethlenfalvy	40
A festmények katalógusa	59
Catalogue of Paintings	59

Előszó

„Magyar lánynak születtem, és indiai festő lettem — és mind a kettőt imádom!” – vallja Brunner Erzsébet Neményi Ferenc *„Két zarándok”* című dokumentumfilmjében.

1929-et írunk, mikor anya és leánya – Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet, két művész, zarándok, vándor – felkerekedik a Balaton mellékéről, és elindul Indiába. Ellenállhatatlan belső késztetés és egy láthatatlan világból érkező sugallatok vezetik őket álmaik földjére, ahol művészi és belső útkeresésükhöz megtalálják a számukra legmegfelelőbb közeget. Látomásos és kézzelfogható élményeikből, tapasztalataikból születő festményeik szimbolikus tartalmak hordozói, s India tájainak, alakjainak szellemiségét sugározzák. A szeretett és csodált India befogadja őket, mert a lemondók tiszteletre méltó életét élik, s mert a tükör, melyet művészetükkel India elé tartanak, India hiteles képét mutatja.

Indiában a társadalmi és művészeti élet ismert és elismert tagjai, a 20. századi India leghíresebb személyiségeinek barátságát mondhatják magukénak. India szabadságmozgalma mellé állva részesei a modern India születésének, és megfestik e kor arcképcsarnokát, melyben ott sorakoznak mindazok a szellemi nagyságok, akik a mai India képét formálták. Képeiket, melyekkel számtalan kiállításukon mindig biztos sikert arattak, ma India legjelentősebb múzeumai őrzik.

Itthon mégsem ismerjük őket. Az elmúlt két és fél évtizedben Magyarországon rendezett kiállításaik csendben múltak el, anélkül, hogy a Brunnerek bevonultak volna a magyar művészettörténet panteonjába. Pedig érzésükben mindig „magyar lányok” maradtak. Brunner Erzsébet sokat tett – elsősorban a szülővárosuknak, Nagykanizsának juttatott sok-sok festménnyel – a „visszatérésért”: azért, hogy immár indiai festőkként – az egykor itthon ígéretesen indult pálya természetes kiteljesítéseként – a szülőföld is újra megismerje és elfogadja őket.

Most, mikor az édesanya régen halott, s néhány éve már a lány sincs közöttünk, ismét alkalom kínálkozik művészetük megismerésére. Ezúttal Brunner Erzsébet utolsó gesztusa, hagyatéka révén, melyből a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum is részesedett.

Arra törekszünk, hogy Brunner Erzsébet szándéka elérje a célját, s az életmű egészéhez képest kicsi, de válogatott művekből álló gyűjtemény birtokában múzeumunk is hozzájáruljon ahhoz, hogy a Brunnerek festészetét megismerje a hazai közönség. Kiállításunkat és katalógusunkat, melyet az olvasó most kezében tart, azzal a szándékkal készítettük, hogy kedvet csináljunk e két művészet és életmű megismeréséhez, s további ösztönzést adjunk annak a művészettörténeti kutatásnak, melynek feladata lesz majd a Brunnerek művészetének elhelyezése a 20. századi magyar festészet történetében is.

Köszönetemet fejezem ki mindazoknak, akik hozzásegítették múzeumunkat, hogy e festmények birtokába juthasson. Köszönet illeti Brunner Erzsébet végrendeletének végrehajtóit: Dr. Kapila Vatsyayant, Mrs. Annemieke Sharmát és Dr. Bethlenfalvy Gézát együttműködésükért és támogatásukért, valamint Göncz Kinga külügyminiszter asszonyt, az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közgyűjteményi Főosztályát, Jári Ferencet, a Külügyminisztérium Ázsiai Főosztályának kabinetfőnökét, a delhi Magyar Nagykövetséget és Dr. Lázár Imrét, a delhi Magyar Kulturális és Tájékoztatási Központ igazgatóját a képek hazaszállításában nyújtott segítségéért.

Budapest, 2007. június

Renner Zsuzsanna
a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum igazgatója

Foreword

'I was born a Hungarian girl and came to be an Indian painter and I really love both', says Elizabeth Brunner in Ferenc Neményi's documentary Két Zarándok (Two Pilgrims).

In 1929, mother and daughter – Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner, artists, pilgrims, wanderers – set off from the Balaton region of Hungary for India. An irresistible inner urge and impulses from an invisible world led them to the land of their dreams where they found the most inspiring surroundings for their artistic and inner quest. Their paintings, born from visionary and actual experiences, carry symbolic meanings; their landscapes and portraits radiate with the spirituality of India. The land, India, which they loved and admired so much, accepted them because they lived the respectable life of renouncers and because India recognized her true self in the mirror of their art.

In India, they were recognized members of social and artistic life; they enjoyed the friendship of the most famous personalities of contemporary India. They took sides with the Indian independence movement, witnessed and participated in the evolution of modern India. They painted the portraits of the great intellectual leaders who shaped India as we know it today. Their pictures, which invariably brought them success at their numerous exhibitions, are now in the collections of major Indian museums.

Yet Elizabeth Sass Brunner and her daughter are ill-known in their native country. The exhibitions that they had in Hungary during the past two and a half decades did not earn them fame and the Brunners were not incorporated into the pantheon of Hungarian art history. Yet, in their feelings they always remained Hungarian. Elizabeth Brunner made efforts to 'return', that is, to make Hungarian public recognize and re-accept them, now as Indian painters, as a natural completion of a story that had had its promising beginnings in Hungary. To achieve this, she donated numerous paintings to their native town, Nagykanizsa.

Now that Elizabeth Sass Brunner has been dead for a long time and her daughter passed away a few years ago, once again we have the opportunity to have a better understanding of their art, this time through Elizabeth Brunner's bequest, which partly came into the possession of the Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts.

I do believe that Elizabeth Brunner's intention will achieve its purpose and our Museum, now in the possession of a small yet selected collection, will contribute to introducing the Brunners' art to Hungarian public. The present exhibition and catalogue is intended to make visitors and readers interested in the lives and oeuvres of these two painters and to give a further impetus to the research that would place the Brunners' art in the history of 20th-century Hungarian painting as well.

Let me thank those who helped the Museum to come into the possession of the paintings. Grateful acknowledgements are due to the Trustees of Brunner's Paintings, Dr. Kapila Vatsyayan, Mrs Annemieke Sharma and Dr. Géza Bethlenfalvy for their co-operation and support; to Mrs Kinga Göncz, Minister of Foreign Affairs, the Department of Public Collections of the Ministry of Education and Culture, Ferenc Jári, Chef de Cabinet at the Department of Asia, Ministry of Foreign Affairs, the Hungarian Embassy in New Delhi and Dr Imre Lázár, Director of the Hungarian Information and Cultural Centre in New Delhi for their contribution to the transport of the paintings to Hungary.

Budapest, June 2007

*Zsuzsanna Renner
Director of the Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts*

Marosi Ernő

Bevezetés

„A misztikus India – két magyar festőnő művészetén keresztül” című kiállításához¹

Az első szavaim csak egy szerencsekívánatot kifejezései lehetnek. Gratulálok a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumnak ahhoz a gyarapodáshoz, amely lehetővé tette ennek a kiállításnak a létrejöttét, s amely egy festőművész anya és leánya munkásságán, küzdelmein és eredményein keresztül a 20. század első felének egy nálunk szinte elfelejtett sikertörténetét idézi fel.

Gyakran könnyebb számokkal jellemezni szellemi jelenségeket is, mint szavakkal körülírni. Eljátszadozhatunk tehát a részben már történelmi távlatokat jelző számadatokkal. Sass Brunner Erzsébet száztizennyolc éve született, leánya pedig ma kilencvenhét éves lenne. Az a történet, amelyről e kiállítás tükrében már mint történelemről beszélhetünk, Sass Ferenc Nagykanizsára érkezésével egy év híján száz éve vette kezdetét. Hetvennyolc éve már annak is, hogy anya és leánya, Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet a „Változtsd meg az életedet!” parancsának engedelmességgel, útnak indult Magyarországról.

Pályakezdésük a nagybányai iskolához köti őket, de ezt hátrahagyva India művészeti és természeti hagyományaihoz csatlakozott munkásságuk. A magyarországi közönség és művészeti közvélemény nem értesült arról, hogy ezek a magukat magyarnak valló művészek Indiában, Japánban, az Egyesült Államokban és Angliában nagy sikerű kiállításokat rendeztek. Magyarországi „visszaérkezésüket” a leány, a 2001-ben elhunyt Brunner Erzsébet végrendelete teszi lehetővé, amely a vezető magyar keleti múzeum számára több mint hatvan képet juttatott, és szülővárosának még többet.

Nem tudom, mit szólhatnék, ha egy-egy itt szereplő képpel a véletlen hozott volna össze, valahol a világ más táján. Vajon akkor is ugyanilyen magabiztosan állapíthatnám meg, hogy a képek felirata ugyan idegen nyelvű, de a dekoratív formák Ferenczy Károly, Rippl Rónai, a fiatal Vaszary nyelvén szólnak? Akkor is Rippl Rónai dekorativitása jutna-e eszembe egyes képekről, s egyáltalán, megelégednék-e azzal a felületes megállapítással, amit a dekorativitás szakkifejezése tartalmaz? Vajon bízhatom-e ízlésemben, formaérzésemben annyira, hogy feliratok, katalógus, kommentár nélkül is rájöhettem volna: itt a különböző tájakban, az eltérő motívumokban egy és ugyanaz jelenik meg? S ha már a legkönnyebben hozzáférhető tájképek is ennyi gondot okoznak, vajon az írott kommentár nélkül mihez kezdenék a portrékkal, az életképekkel, a szimbolikus kompozíciókkal, vagy a buddhista vallásos ábrázolásokkal azzal a műfajával, az „ikonikus festményekével”, amelyet pontosabban megnevezni is csak Jaya Appasamytól kölcsönözött kifejezéssel tudok.

Ennyi bizonytalanság bevallása után ne várjanak tőlem, az amúgy is kívülállótól letisztult, biztos értékelést. Helyesebbnek látszik talán – mintegy hangosan gondolkodva – megkeresni a megközelítés néhány útját.

Az első fogódzót mindjárt e kiállítás címe kínálja. Nem kell szégyellnünk, ha vonz a „misztikus India” jelszó, amely távoli tájak, embertípusok, vallási elképzelések megismerését ígéri. Egzotizmus? – Bizonyára az, hiszen Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet nem titkoltan külső, Európából kiindult szemlélőként érkeztek Indiába, s vetették rá magukat szépségeire, különöségeire, mindent feltárni, megörökíteni igyekezve. Látszólag ugyanazt tették, mint a turista, aki több-kevesebb szerencsével ugyanezt teszi – vagy véli tenni – fényképezőgéppel. Sass Brunner Erzsébet 1935-ben, amikor anya és leánya *A misztikus India* címmel tett közzé egy kötetet,² önvallomást írt a képek elé. Ebben szól az első világháború utáni mélységes válságáról, aszketikus, szemlélődő életmódjáról, útkereséséről. 1929-ben, Magyarország elhagyásakor még nem világos a két művésznő földrajzi úticélja: csak a szellemi az. „*A szeretet Napja*” szimbolikus Krisztus-képének megfestése után az út Jeruzsálembé vezetett, Itáliába, Afrikába, Egyiptomba, s csak a víziók, álmok mutatják meg az utat Rabindranath Tagore-hoz, Indiába.

A századforduló és a 20. század művészetében túlságosan hozzászoktunk ahhoz, hogy a festményt a kép nevezetes Zola-féle meghatározása: „a természet egy darabja, egy vérmérsékleten keresztül nézve” mechanikus értelmezése alapján fogjuk fel. De biztosak

¹ A *Bevezetés* az 1988-as nagykanizsai Brunner-kiállítás megnyitóján elhangzott beszéd felhasználásával íródott. (a szerk.)

² Mrs Sass Brunner Elizabeth Farkas and Miss Elizabeth Brunner: *Mystic India Through Art*. Tokyo, 1937 (a szerk.)

lehetünk-e abban, hogy a temperamentum csak az optika törvényszerűségei szerint működik, s a képfelület csupán a látógulát metsző vetítőtávaszon-e? Sass Brunner Erzsébetnek és leányának útja olyan tájakra vezetett, amelyek felkeresését más, eszmei indítékok is sugallták. Az emberiség történelmének nagy színhelyeit korábban ugyancsak zarándokként felkereső Csontváry attitűdjéhez hasonló az, amit elkezdtek. Indiai barátaiknak válaszából kitűnik: miközben tudatában voltak a külső, európai szemmel és európai művészeti hagyomány alapján való megközelítésmódnak, elfogadták azt, sőt eredményében az indiai valóság feltárásának új lehetőségeit ismerték el.

De ez a táj-értelmezés nem Indiában született. Hasonlót sejtet a badacsonyi Szegedy Róza-ház, e ma már talán végső pusztulásához közeledő udvarház képe, s ne felejtjük: a húszas években ugyancsak a Balaton-felvidék tájain, nagyon hasonló módon más is keres kiutat mélységes válságából: Egry József. Itt a kulcsa annak a jelenségnek, a kultúrák és hagyományok közötti híd-szerepnek, amelyet az indiai méltatók jól érzékeltek. Ez az elismerés türelmet és szeretetet tételez fel, azokat az ideálokat, amelyek a művésznöket Indiáig vezették, melyeknek jegyében vállalták az indiai kultúra gondolkodási módszereit. Ez erőfeszítések megértése nélkül aligha férhetünk hozzá szimbolikus képeikhez, ikonikus festményeikhez, s csak műemlékreprodukciónak tarthatjuk vallási szentélyeket vagy ezek részleteit ábrázoló képeiket. A Kancsendzunga lábánál zarándokként, a 19. századi romantikus művészek a hatalmas természettel szembeni alázatával ábrázolta kettőjüket Sass Brunner Erzsébet: a Szent Ferenci Naphimnusz természetszemlélete egyesül itt India természetfelfogásával.

A művésznők tevékenységének egyik legfőbb és indiai barátaik által nagyra becsült tevékenysége a portréfestés. Aligha tévedünk, ha nagy figyelmet szentelünk ezeknek a portréknak, amelyek India megújulásának, függetlenségi harcának vezető személyiségeit, az erőszakmentes politikai küzdelem intellektuális vezetőit ábrázolják. Hiteles dokumentumokat láthatunk bennük, annál is inkább, mivel az ábrázoltak rendre ismerték el hasonlóságukat is, s értékelték őket szellemi képmásukként. Ez az értékelés talán többet mond nekünk Gandhi, Rabindranath Tagore vagy Nehru szellemi nyitottságáról, mint bármilyen politikai nyilatkozat.

S végül, szánjunk egy kis figyelmet a művek egymásutánjának, időbeli sorrendjének. Sass Ferenc 1910-ben nagy feltűnést keltett a Művészházba beküldött, „*Én szerettem*” című pasztelképével, amely a prostituáltaknak megbocsátó Üdvözítőt mint az emberszeretet példáját ábrázolta. Az Újtestamentum eszményeinek ez a szociális értelmezése nem idegen Nagybányának, a Hegyibeszédet megfestő Ferenczy Károlynak a szellemétől, s amikor az első világháború végén, a forradalmat követő válság és kiábrándulás mélypontján önarcképét festi a megfeszített Krisztus képében, Egry József művészi gondolkodásának közelébe került. Nem véletlen tehát Sass Brunner Erzsébet útkeresése: Nagybánya fény- és atmoszféra-festészete nemcsak külső optikai jelenségek rögzítése számára, hanem egy, az egész természetet átható misztikus közeg átélésének és elsajátításának eszköze. Erről a művészetét és világértelmezését átható pantheizmusról így vall a tanítómestereként tisztelt Lyka Károlyhoz írott, már 1934-ben Calcuttában kelt levelében: „*Az én képeim leginkább szimbolikusak, de az indiai fényverődéssel is sokat foglalkozom – a levegőrengés, szinte árnyak nélküli fényben úszás, komoly és szép probléma.*” Ebben a komoly és szép problémában egyesül az európai impresszionizmus természetlátásának és a szimbolizmusnak a hagyománya.

Az út, amelyet Sass Brunner Erzsébet és leánya végigjárt, régi történet ugyan, de talán csak az utóbbi évtizedekben, a teozófia és a képzőművészet kapcsolatainak fényében, a keleti kultúrák, a meditáció indiai hagyománya iránti általános érdeklődés korszakában válhatott igazán érthetővé és becsesté.

Ők a Kelet régi magyar utazóit, Körösi Csoma Sándort tisztelhatték elődeik között, történetüknek, életművüknek megismerése a maiak számára válhat példává. Sass Brunner Erzsébet írta le a legvilágosabban ennek az útnak a célját, még a nagy út előtt, 1929 őszén, Szicíliából, egy ugyancsak Lyka Károlynak küldött levelében: „*Ugye tudta már akkor, hogy egy álomjáróval áll szembe. Hát igen, az voltam, vagyok és maradok. Énemet nem adtam s mégis sikerülni fog a lelkem kincsei felszabadulása!*”

Budapest, 2007. Pünkösdjén

Ernő Marosi

An Introduction

to the Exhibition 'Mystic India – Through the Art of Two Hungarian Painters'¹

First of all, let me voice my congratulations. Let me congratulate the Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts for the acquisition that made it possible to organise an exhibition that recalls a success story now almost forgotten in Hungary – an exhibition that demonstrates the works, efforts and achievements of two painters, mother and daughter.

Often it is easier to describe spiritual phenomena with data and figures than describe them with words. It is possible to play with figures that now represent something that has become (at least partially) a historical perspective. Elizabeth Sass Brunner was born hundred and eighteen years ago; her daughter would be ninety-eight years old. The story, which in the light of this exhibition seems to be history, started ninety-nine years ago, when Ferenc Sass arrived at Nagykanizsa. Seventy-eight years passed since mother and daughter, Erzsébet Sass Brunner and Erzsébet Brunner obeyed the inner call 'Change your life!' and left Hungary.

At the beginning of their artistic career, they had connection with the Nagybánya school² of artists; having left it behind, they associated themselves with India's natural and artistic traditions. The Hungarian public and artistic circles were not informed about the fact that these artists, who confessed to be Hungarians, organised highly successful exhibitions in India, Japan, the United States and England. They 'return' to Hungary now when the daughter, Elizabeth Brunner (d. 2001) bequeaths in her will more than sixty paintings to the major Hungarian museum of Oriental art and even more paintings to her home town.

I do not know what I would say if I came upon some of these pictures by chance, in some other part of the world. Would I establish with the same confidence that although the captions are in some foreign language the decorative forms recall Károly Ferenczy's,³ Rippl Rónai's⁴ and the young Vaszary's⁵ language? Would some of the paintings still remind me of Rippl Rónai's decorative style? Would I be satisfied at all with the superficial statement that is involved in this expression? Can I trust my taste and artistic instinct to such an extent that I can say: without the help of labels, catalogues and commentaries I would have found it out that the various landscapes and the different motifs represent the very same thing? And if the landscapes (which are still the easiest to interpret) cause such a trouble, how would I approach the rest of the paintings without the help of written commentaries? How would I approach the portraits, genre paintings, symbolic compositions or the special genre of Buddhist religious paintings which I can only name 'iconic', by a term borrowed from Jaya Appasamy?

Now that I have confessed my hesitation, do not expect me – an outsider – to come up with a confident evaluation. It seems more appropriate to think aloud, as it were, and thus find some possible ways of approach to the paintings.

The title of the exhibition offers itself as a starting point. One should not feel ashamed if we find the slogan 'mystic India' attractive as it promises a knowledge of distant regions, people and religious notions. Is it exoticism? Most probably, yes. Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner did not conceal the fact that they had arrived in India as European outsiders and threw themselves into its beauties and strangeness, attempting to reveal and depict everything. Seemingly, they acted like tourists who do (or think that they do) the same thing when taking snapshots. Elizabeth Sass Brunner, when she and her daughter published the book *'Mystic India'* in 1937,⁶ wrote a confession as a preface to the volume. She gave an account of the deep crisis she underwent after World War 1, of her ascetic and contemplative way of life and her quest. In 1929, when they left Hungary, their destination was still not decided – yet their

¹ The *Introduction* is based on the opening address delivered by the author at the exhibition in Nagykanizsa in 1988. (The notes on the text are by the Editor.)

² Hungarian school of painting founded in 1896.

³ Károly Ferenczy, painter (1862–1917)

⁴ József Rippl-Rónai, painter (1861–1927)

⁵ János Vaszary, painter (1867–1939)

⁶ Mrs Sass Brunner Elizabeth Farkas and Miss Elizabeth Brunner, *Mystic India Through Art*, Tokyo, 1937

spiritual goal was clear. After having painted the symbolic picture of Christ entitled 'Sun of love', they travelled to Jerusalem, Italy, Africa and Egypt. Only visions and dreams showed them the way to Rabindranath Tagore, to India.

Art of the turn of the century and the 20th century made us accustomed to approach paintings on the basis of an unconscious interpretation of Zola's famous definition: 'a piece of nature, seen through a temperament'. Yet can we be sure that temperament operates solely in conformity with the laws of optics and that the surface of a picture is nothing but a screen that intersects the pyramid of perspective? Elizabeth Sass Brunner and her daughter were inspired by other, spiritual motives when they visited certain regions and places. The approach they started to employ is similar to the attitude of Csontváry⁷ who made pilgrimages to the major scenes of human history. Elizabeth Sass Brunner's and her daughter's Indian friends responded to the paintings in a way that evidenced: while they knew well that the artists' approach was that of European outsiders and was based on European artistic traditions, they accepted this fact and, what is more, recognized this attitude as a new possible way to reveal Indian reality.

However, this specific interpretation of landscape did not evolve in India. The picture of the Szegedy Róza house in Badacsony, a manor house that nowadays seems to be on the verge of final decay, reflects a similar approach. Moreover, let us not forget that József Egry⁸ in the 1920's was looking for a way out of his deep crisis in the very same way in the Balaton region. This is the key to the phenomenon of being a bridge between cultures and traditions that was clearly perceived by those Indians who appreciated their art. This appreciation presupposes patience and love, that is, those ideals that guided our artists to India and made them adopt the ways of thinking of Indian culture. Without understanding these efforts, we can hardly have access to the meaning of their symbolic pictures and iconic paintings; in this case, depictions or details of religious shrines seem no more than reproductions of historic buildings. Elizabeth Sass Brunner depicted herself and her daughter as pilgrims at the foothills of the Kangchenjunga with the humbleness of a 19th-century Romantic painter towards Nature. Here, the notion of nature as formulated in Saint Francis of Assisi's Canticle of the Sun and the Indian concept of nature become one.

A major aspect of the two painters' activity was portraiture and their Indian friends valued it highly. Most probably, we are not mistaken if we pay great attention to these portraits, which depict the prominent personalities of India's renewal and fight for independence: the intellectual leaders of a non-violent political struggle. These pictures can be regarded as authentic documents; all the more so because those who posed as models acknowledged one after another that the portraits were indeed depictions of their spiritual selves. Quite possibly, these evaluations reflect Gandhi's, Rabindranath Tagore's or Nehru's intellectual openness better than any political declaration.

Finally, let us have a look at the chronological succession of the pictures. Ferenc Sass made a stir when in 1910 he sent his pastel *'I've borne love'* to the Művészház (Artists' House). In the picture the Saviour pardoning the prostitutes is depicted as a paragon of love for mankind. This social interpretation of the ideals of the New Testament is in conformity with the spirit of Nagybánya and of Károly Ferenczy, who depicted the Sermon on the Mount. When after the end of World War I, in the deep crisis and disappointment that followed the revolution,⁹ Ferenczy painted his self-portrait as the crucified Christ, he came close to József Egry's way of artistic thinking. Therefore, Elizabeth Sass Brunner's quest was by no means accidental. For her, the Nagybánya way of depicting light and atmosphere was not only a method to record external optic phenomena but a means to acquire a knowledge and experience of the mystical substance that pervades nature. As she wrote about pantheism, a factor that determined her art and world view, in a letter to Károly Lyka¹⁰ whom she regarded as her master: *'My pictures are mainly symbolic in nature. I also study Indian light conditions. The flickering of the air and the way objects seem to bathe in shadeless light constitute a serious and beautiful problem.'* (Calcutta, 1934). In this serious and beautiful problem, the traditions of Symbolism and the Impressionist notion of nature unite.

Elizabeth Sass Brunner's and her daughter's path is an old story; yet it could only become truly understandable and precious in recent decades, in the light of the relationship of theosophy and fine arts, that is, in a period characterised by a general interest in Oriental culture and Indian traditions of meditation.

Elizabeth Sass Brunner and her daughter regarded Hungarians such as Alexander Csoma de Kőrös who had travelled in the Orient before them as venerable predecessors; their own oeuvres may serve as an example for those who live today. Elizabeth Sass Brunner defined the destination of this journey most clearly in a letter she sent to Károly Lyka in the autumn of 1929, from Sicily, that is, before she set off for India: *'Then you had already known, hadn't you, that a dream-walker was standing in front of you. Well yes, I was, I am and I will remain a dream-walker. I haven't given up my self and still will succeed in liberating the treasures of my soul!'*

⁷ Tivadar Csontváry Kosztka, painter (1853–1919)

⁸ Painter (1883–1951)

⁹ Bourgeois-democratic and communist revolutions in 1918–1919

¹⁰ Károly Lyka, art historian (1869–1965)

Renner Zsuzsanna

Zarándokúton

Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet életének
és művészi pályájának rövid története

1929 végén egy különös, magyar nyelven írott levél érkezett India szellemi óriása, az akkor már világszerte ismert, Nobel-díjas bengáli költő, Rabindranath Tagore¹ (1861-1941) kezeihez Sántinikétanba, mely így szólt:

„Kedves Mester! magyarul írok s úgy mintha Atyámnak írnék. Más nyelven nem beszélek, mert mint festő azok közül való vagyok, kiknek nincs idejük másra, oly szent ábítattal festenek. Nagy megadással, egyetlen cél lebeg előttem, feltárni mindazt, mi rajtunk keresztül, mint Isteni adomány megnyilatkozhatik. – 3 évvel ezelőtt 28 napi koplálás után, napi kétszeri gyümölcs táplálkozással, tiszta aszkéta életet élve, szent extázissal festem a legkülönbözőbb kompozíciókat és természeti szépségeket: munkám oly intenzív s oly erővel nyugóz le, hogy semmi mással törődni, foglalkozni nem bírok. – Képeim értékesítése, érzem, nem az én kötelességem, én azokat a szent cél érdekében festem és adom a világnak! –

Sokat gondolkoztam, hogy az emberektől függetlenül, teljes elmerüléssel az Istenség csodáiba, hogyan élhetnék?! Már régebben a megismerés az Ind filozófiához vezetett, melynek egyik csodálatos képviselője Mester, ki nekünk más nyelvűeknek is megmutatta és hozzáférhetővé tette. Tudat alatt már régen éreztem az odatartozást, de télen oly intenzív hívást éreztem, hogy egy belső kényszertől vezetve elrendezve kötelességeim, el is indultam leányommal, ki szintén így él és gondolkodik, de szobrász s festő egy személyben, hogy bár mily nehézségekkel küzdve, elmegyünk Mesterhez, mert egyelőre csak Ön értheti meg gondolkodásunk s talán hozzasegíthet az Ind őstalaj fenséges szépségeibe merülve. a legkülönösebb lelki képek festéséhez. – Elindultam s most Siciliában vagyok s bármennyire szerettem volna saját erőmből keresztül vinni a betoppanást, mint nőnek oly sok nehézséggel kell megküzdenem, hogy belátom tovább jutni nemigen bírok! Ezt nem is fejtegetem miért csupán kérdezem Mestert, hogy hozzá tudna-e segíteni a kiutazáshoz, melynek anyagi részét művészetemmel viszonzhatnám. Budapesten, hol szép sikereim voltak 228 képem van becsomagolva, melyből megérkezésem után mindjárt lehetne kiállítás rendezni, melyből fedezni lehetne ezen költségeket. – Nem bírok le tenni Indiáról, mely mint csillag vezetett idáig, ha Mester megérzi írásomból a vágyat, mely oda hajt, tudom megérteni, hogy el kell mennem arra a talajra, hol a legmagasabb világszemlélet létezik és ha szükségesnek is érzi megérkezésem, úgy tudom azt is, hogy segítségünkre jön ezen anyagi áldozattal, mi Mesternek nagy hivatottsága mellett megadatott.

Tehát lelki Barátom az ég megáldja! viszontlátást várja két szárnyaszegett madár, ki nem tudja átrepülni az Ozeánt. – Szíves választát kérem lehetőleg minél előbb Siracusába. Francesca Brunner (Sassné Farkas Böske)

fermo in posta címre.

A fotográfiákat kérem visszaküldeni, mert nincs belőlük több.”²

A levelet Germanus Gyula (1884-1979) fordította le, aki akkoriban Tagore meghívására az arab nyelv és irodalom professzoraként tartózkodott Sántinikétanban. Az írás tartalmát megismerve Tagore azonnal válaszolt: ha nem is hajójegyet, de meghívást küldött a levél írójának és lányának.

Mi is volt hát ez a Sántinikétan, ahová a magyar festőnő annyira vágyott, az az India, mely láthatatlan szálakon vonzotta magához, olyannyira, hogy élete folytatását csak Indiában tudta elképzelni?

¹ Ejtst. Rabindranáth Tagór (Magyarországon elterjedt a név angolos alakjának betű szerinti olvasata is mint kiejtési változat). Az indiai személyneveket a viselőjük által használt, közismert angolos átírásban közöljük, a kiejtés megjelölésével.

² Köves Margit: Két kiadatlan Sass Brunner Erzsébet levél a santi nikétáni Tagore Archivumban (Rabindra Bhavanban). (Kézirat). Delhi, 1996. Ezúton mondok köszönetet a szerzőnek a levél közléséhez való szíves hozzájárulásáért.

A bengáli Sántinikétan, a „béke hona” a 20-as évektől az indiai szellemiség központjaként vált ismertté Európa-szerte. Itt kerültek el a gazdag és tekintélyes Tagore család birtokai, ahol Debendranath Tagore³ (1817-1905), Rabindranath Tagore édesapja már 1860-ban imatermet és könyvtárat alapított. Rabindranath Tagore 1901-ben népművelő és népnevelő célzattal iskolát hozott létre ugyanitt, majd 1918-ban megalapította a Visva Bháratí Egyetemet.

A hamarosan messze földön elhíresülő egyetem Tagore szellemiségének, az ind és az európai gondolkodás szintézisére való törekvésnek a jelképévé vált. Tagore, miközben gondolkodása mélyen az indiai filozófia talajában gyökerezett, s áthatotta az upanisadok családjában öröklődő bölcsessége, minden indiainál többet tett a Kelet és a Nyugat eszmeisége közötti harmónia megteremtéséért, az indiai nemzeti tudat horizontjának tágításáért.⁴ Ennek jegyében kaptak egyetemére vendégprofesszorként meghívást az európai indológia neves alakjai, közöttük Moritz Winternitz, Sylvain Lévi, Giuseppe Tucci,⁵ s így tartózkodott Sántinikétanban vendégtanárként 1929-31 között Germanus Gyula is.

Sántinikétan szellemisége a „modern India atyjának” is nevezett Ram Mohan Roy⁶ (1770-1833) által a 18. század végén elindított reformmozgalomban gyökerezett. A széles látókörű, felvilágosult szellemű gondolkodó a brit-indiai közeledés híve volt. Harcolt a hinduizmusnak a ráakódott babonáságoktól való megtisztításáért, hogy ezáltal felvértezze, megerősítse a Nyugat feltételezett felsőbbségével szemben. Iskolákat, újságokat alapított, s a vallási reform érdekében létrehozta a Brahmó Szamádzs (Brahma Társaság) nevű szervezetet. Síkra szállt a társadalmi és politikai reformokért is (az ő kezdeményezésére tiltotta be Lord Bentinck, India főkormányzója 1829-ben a *szatí* – az özevegégetés – szokását). Szanszkritül, arabul, perzsául olvasott, s eredeti nyelven tanulmányozta a hinduizmus, a buddhizmus, az iszlám szent szövegeit. Tanulmányai során a keresztény tanokkal is megismerkedett. Nem győzte hangoztatni az angol nyelv fontosságát, melyről úgy vélte, hogy az „minden fejlődés kulcsa”, s mint ilyen, a felvilágosult gondolkodás jegyében segítheti elő a brit-indiai párbeszédet.⁷

A Tagore család kezdettől fogva szoros kapcsolatban állt a Brahmó Szamádzs-sal. Dvarakanath Tagore, Rabindranath Tagore nagyapja Ram Mohan Roy barátja és aktív támogatója volt, Ram Mohan Roy halála után pedig Keshub Chunder Sen⁸ mellett Debendranath Tagore, Rabindranath Tagore édesapja vitte tovább a mozgalmat. A Brahmó Szamádzs reformerei társadalmi síkon a kasztrendszer eltörléséért, a lányos hindu családokra súlyos teherként nehezedő hozományrendszer megszüntetéséért, a nők emancipációjáért, az oktatási rendszer fejlesztéséért emeltek szót. Mindez szorosan összefüggött a 19. század második és a 20. század első felében számos költőt, irodalmárt, művészt, tudóst és politikust felvonultató „bengáli reneszánsz” gondolatiságával. Vallási téren a hinduizmus monisztikus (egyistenhívő) alapjainak felélesztését kísérelték meg, úgy, ahogyan az az upanisadok filozófiájában le van fektetve. Az egyetlen, a világot teremtő és fenntartó Isten létét hirdették, aki közbenjárók és közvetítők nélkül nyilatkozik meg az emberi lélek számára. Vallották, hogy Isten előtt minden ember egyenlő, következképp nincs helye sem a kaszt, sem a bőrszín, sem pedig a nem vagy a faj alapján történő megkülönböztetésnek.

Rabindranath Tagore költészetében, irodalmi tevékenységében, vallási és politikai nézeteiben a fenti szellemiséget vitte tovább. Tizenhét éves korában apja Angliába küldte jogot tanulni, de tanulmányait nem fejezte be, inkább a művészetekhez vonzódott. Hazatérve a családi birtok gazdálkodását irányította, majd művei kiadásából élt. Bengálban már korán irodalmi sikereket ért el, de műveinek saját angol nyelvű fordítása révén nyugaton is hamar megismerték. Verseit otthon szívesen írta a szanszkrit irodalom hagyományos és kedvelt tizenhat szótagos *slóka* formájában, melyet angolul az akkor divatos szabadversbe ültetett át, s így modernnek hatott. Híre ragyogó magasságokba emelkedett, a 10-es, 20-as években – az irodalmi Nobel-díj 1913-as elnyerése után – egymás után jelentek meg különböző indiai és nyugati nyelveken köteteinek fordításai, előadó körútjai során bejárta a világot. A világ számára mégis elsősorban India szellemi örökségének letéteményesét jelentette.

A 19. századi Bengál India legfejlettebb állama és a nemzeti mozgalom zászlóvivője volt. A mozgalom kezdettől fogva hindu színezetet öltött: „India Anya” eszméje a hindu újjászületési mozgalom bengáli szülőtte volt, a daloknak, a jelszavaknak és a patrióta irodalomnak hindu indíttatása volt. A nagy bengáli misztikus, Ramakrishna⁹ kultusza újfajta nemzetépítő erőként hatott, s tanítványa,

³ Ejszd. Dēbēndranāth Tagór

⁴ Dzsaváharlál Nehru: *India fölfedezése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. p. 465.

⁵ Köves, i. m. p. 4.

⁶ Ejszd. Rám Móhan Rójs

⁷ Francis Watson: *India. A Concise History*. Thames and Hudson, London, 1993. p. 138.

⁸ Ejszd. Késab Csandar Szén

⁹ Rámakrisna (1836-1886): hindu vallási tanító, a bengáli reneszánsz nagyhatású alakja

a mestere tanait Európában és az Egyesült Államokban hirdető és magyarázó Vivekananda¹⁰ tevékenysége nyomán a Nyugat a hindu spirituális hagyományt India modern identitás iránti igényével kezdte asszociálni. (A dél-indiai alapítású Teozófiai Társaság – székhelye New York-ba való 1875-ös áthelyezésétől kezdve – Vivekanandához hasonló szerepet játszott az indiai vallási és filozófiai gondolatok nyugati elterjesztésében, s a Társaság vezetője, Annie Besant az indiai filozófia általa kínált, egyébként különös elegye alapján hamarosan az India önkormányzatáért küzdő mozgalom élbolyába került.)¹¹

Szülőföldjének a nemzeti mozgalomban betöltött szerepe ellenére Tagore jó ideig távol tartotta magát a politikától. 1905-ben azonban, mikor a brit gyarmati közigazgatás Bengál felosztásával megkísérelte a vallási ellentétek felszítását, és ezzel a nemzeti mozgalom megosztását, Tagore is a mozgalom mellé állt. Újságcikkekben, röpiratokban adott hangot India szabadságvágyának, azonban elutasított minden erőszakot. Azt remélte, hogy megegyezés jöhet létre az angolokkal, s hogy a szabadságát kivívó India egyenrangú partnere lesz Angliának. Pacifista szemlélete később sem engedte egy táborba még a passzív ellenállásban is elszánt Gandhival¹² sem, nem beszélve a nemzeti mozgalom Nehru¹³ vezette, fegyveres harcra is kész szárnyáról.

Magatartását Angliában nagyra értékelték, így továbbra is gyakran fordult meg Londonban. Az I. világháború alatt, melyben India a brit birodalom oldalán vett részt, visszavonult birtokára, s tartózkodott attól, hogy bármelyik háborús fél mellett állást foglaljon. Semlegességét egészen a 30-as évekig fenntartotta, amikor a fasizmus terjedése elutasító állásfoglalásra készítette.

Az I. világháború utáni indiai politikai helyzet ezzel szemben egyre radikálisabban angolelles volt. Az angolok oldalán való részvétel a háborúban azt jelentette, hogy India hozzájárult a birodalom megőrzéséhez. Lojalitása elismeréseként a brit kormányzat 1917-ben kilátásba helyezte az indiai önkormányzatiság intézményeinek fokozatos kifejlesztését,¹⁴ természetesen a brit birodalom keretein belül. A nagy birodalmak – az osztrák, a német, az orosz és a török – széthullásával azonban ez már Indiában sem volt elég. Annál kevésbé, mivel ez a brit politika, melynek deklarált szándéka szerint végül el kellett volna vezetnie az indiai felelős kormány létrehozásáig, a két háború közötti időszakban tett látszatengedményeivel nem hozta meg a hatalmi viszonyok kívánt változását. Gandhi együtt-nem-működési mozgalmával (*szatjágraha*, az „igazsághoz való ragaszkodás”) az erőszakmentes passzív ellenállás szellemében szegült szembe az indiai brit birodalommal, melyet az I. világháború előtt már sikeresen alkalmazott Dél-Afrikában. A mozgalma csúcspontjait jelentő kampányok (1920-21, 1930 és 1942) jelentették az India függetlenségéhez vezető út legfontosabb mérföldköveit. A nemzeti függetlenségi mozgalom 1929-től már a *púrna szvarádzs*-ot – India teljes függetlenségét – követelte.

A polgári engedtelenség, az együtt-nem-működés fő eszköze a bojkott volt. Az angol áruk bojkottja, s helyette a hazai áruk vásárlása (*szvadésí* mozgalom) az indiai élet falusi alapjainak hangsúlyozásával és az otthon is üzhető kézműiparok felélesztésével, elsősorban a házi szövés és fonás népszerűsítésével párosult. Gandhi mozgalmának jelképe a *csarkeba*, azaz a rokka lett, melyen Gandhi maga is naponta font, de szimbólumértékű volt a háziszöttes (*kbhádi*) viselet elterjedése is. A polgári engedtelenség erőszakmentes, de politikailag jóval súlyosabb és messzemenőbb következményekkel járó megnyilvánulása volt a nagy sómenet 1930-ban, melynek során Gandhi és híveinek egyre duzzadó folyama a tengerpartra vonult, s ott, az állami sómonopóliumra vonatkozó brit kincstári törvényt megszegve, sőt párolt, elterelve ezzel a nemzetközi közvélemény figyelmét az India sorsáról Londonban tanácskozó kerekasztal-konferenciáról, és magukat állította a figyelem középpontjába. A konferenciára a nemzeti akarat szószólójaként fellépő Kongresszus Pártot sem hívták meg. A sómenet után Gandhit bebörtönözték, majd kiengedték, és Delhibe hívták tárgyalásokat folytatni az alkirályal.

A megbeszélések eredményeképpen a Kongresszus bebörtönözött vezetőit szabadon bocsátották, Gandhi pedig részt vehetett Londonban a második kerekasztal-konferencián (1931), amely azonban lényeges eredmény nélkül zárult. Gandhit ismét több évre bebörtönözték, ahonnan csak 1934-ben szabadult.

Ebbe a szabadságmozgalomtól átfűtött, forrongó Indiába érkezett meg Sass Brunner Erzsébet és leánya 1930. február 17-én, háziszöttes ruhában, bőr nélkül készült saruban. Hajójuk Bombayban kötött ki, ahol a Gandhi-féle szvadésí mozgalom által népszerű-

¹⁰ Vivékánanda (1863-1902): a védánta filozófia és a jóga egyik leghíresebb és legnagyobb hatású képviselője, aki Rámakrisna tanításait nyugaton megismertette és elterjesztette.

¹¹ Watson, i. m. p. 150.

¹² Mohandas Karamchand Gandhi (ejtsd: Móhandász Karamcsand Gandhí) (1869-1948), más néven Mahátmá, a „Nagy Lélek”, az indiai függetlenségi mozgalom vezéralakja

¹³ Jawaharlal Nehru (ejtsd: Dzsaváharlál Néhrú) (1889-1964), az indiai Nemzeti Kongresszus vezetője és Gandhi mellett a függetlenségi mozgalom vezéralakja, később a független India első miniszterelnöke (1947-1964)

¹⁴ Watson, i. m. p. 152.

síttetkez igen hasonló ruházatuk, valamint az a tény, hogy nem beszéltek angolul, azonnal gyanút keltett, s az angol hatóságok vissza akarták fordítani őket. Azonban egy szikh úriember, akivel a hajón ismerkedtek meg, majd a bombayai magyar konzul a segítségükre sietett. Utóbbiról kiderült, hogy ismeri Sass Brunner Erzsébetet, legalábbis képről, mert fivére, aki Nagykanizsán tanult, lelkes csodálója volt a festőnőnek, s még egy fényképet is tartott róla az éjjeliszekrényén. Ludwig úr megvásárolta számukra a Kalkuttába szülő vonatjegyet, s így a vándorok néhány nappal később már Tagore házának kapuján kopogtattak.

Ideje azonban visszakanyarodnunk a történet elejére, s végre arról is szólni, hogy ki volt ez a két vándor, aki törekeny nő léteére annyi nehézségen át eljutott álmai földjére, s hogyan vezetett az útjuk odáig?

Farkas Erzsébet 1889. június 14-én született Nagykanizsán. Édesapja a város rendőrkapitánya volt, édesanyja egy dunántúli közép-birtokos családból származott. Az édesanya korán meghalt, így Erzsébetet nagyanyja nevelte. Már kilencéves korában festeni kezdett, s más tekintetben is különbözött az azonos korú gyerekektől. Később így írt erről: „*Gyermekkoromra úgy emlékezem, hogy mindig is szerettem a magányt. Olyankor álmok, mesék, versek tartottak hatásuk alatt, és képzeletbeli eseményeken tündöttem. Szerettem a rendkívüli természeti jelenségeket: a vihart, a jégesőt, a havazást.*”¹⁵

A budapesti Művészeti Akadémiára készült, amikor 1908-ban Sass Ferenc (polgári nevén Brunner Ferenc) festőiskolát nyitott Nagykanizsán. Sass Ferenc Hollósy Simon¹⁶ (1857-1918) müncheni „szabad iskoláján” tanult, majd Nagybányán folytatta tanulmányait, ahol Ferenczy Károly volt a mestere. Tanulmányaira így emlékezik: „*Vajda, Hollósy, Ferenczy, később a Természet és Önmagam voltak a tanítómestereim. Mestereim közül különösen Hollósy volt az, aki meg tudta mutatni, hogy lehet beletekinteni a természet szépségeibe. Később, mikor már saját kutatásaim megengedték, hogy bepillantassak a nagy mindenség kifogyhatatlan szépségeinek titkaiba, örök szerelme, örök rabja lettem.*”¹⁷

Nagykanizsai festőiskolájában első tanítványa Farkas Böske lett. Mester és tanítványa között szoros lelki kapcsolat és szerelem szövődött. 1909-ben összeházasodtak, hogy életüket „a művészetnek és az igazságnak” szenteljék. Farkas Erzsébet ettől fogva a Sassné Farkas Böske művésznevet és az SFB szignót használta.¹⁸ 1910. július 1-jén megszületett leányuk, Brunner Erzsébet.¹⁹ A család megbotránkozása ellenére anyja nem kereszteltette meg, már ekkor tudatosan elvetette az egyházi formákat. Misztikus útkeresése azonban csak tíz évvel később, az I. világháború után kezdődött.

Sass Ferencet és feleségét teljesen lekötötte a munkája. Sokat utaztak, kiállításokat rendeztek. Első közös külföldi útjuk – a csecsemő Erzsébettel édesanyja karján – 1911-ben Münchenbe, Hollósy Simonhoz vezetett, ahol első közös kiállításukat rendezték. 1914-ig további tizenhét közös tárlatuk volt, közte Fiumében, Budapesten a Nemzeti Szalonban és a Művészházban is. Sikeresek voltak, a sajtó Sassnét is elismeréssel fogadta. A vidéki városokban, ahol kiállítottak, több helyen festőiskolát nyitottak.

Közben lányukat, Erzsébetet édesanyja nővére nevelte. A nyarakat Gyenesdiáson, a Balaton partján együtt töltötte a család. Brunner Erzsébet először kilencéves korában festett egy portrét, majd legközelebb tíz év múlva, immár Kisfaludy Stróbl Zsigmond szobrász-növendékeként fogott ecsetet.

A nagybányai iskola művészi stílusa és spirituális indíttatása mindvégig meghatározó volt Sass Brunner Erzsébet művészetében. Hollósy tanítványi körének nyaranta Nagybányán alkotó tagjai világlátásában és művészi megközelítésében alapvető volt a természet közelsége, a nagybányai tájhoz kötött forma- és színlátás, a szabadban festés. Az iskola tagjai ismerték a korabeli európai festészeti irányzatokat, az impresszionista, az expresszionista és a kubista iskolákat, és különféle technikákkal és stílusokkal kísérleteztek, egészében véve mégis a késő naturalizmus és az impresszionizmus állt hozzájuk a legközelebb. Naturalista szemléletük a nagybányai természet és az ottani magyar élet megfestésére való törekvésben nyilvánult meg.²⁰ Nagybánya plain air festészete azonban nem

¹⁵ Mrs Sass Brunner Elizabeth Farkas–Miss Elizabeth Brunner: *Mystic India Through Art*. Tokyo, 1937. p. 29. Az angol nyelven megjelent könyvből vett idézeteket saját fordításomban közlöm.

¹⁶ A 19. századi naturalizmus és realizmus ismert mestere; Münchenben alapított „szabad festészeti iskolájának” fiatal művészei meghatározó szerepet játszottak a modern magyar festészet kialakulásában.

¹⁷ Bethlenfalvy Géza: *India varázsa – The Lure of India*. Thury György Múzeum, Nagykanizsa, 1988. p. 3. (Számolatlan oldalak.) (a továbbiakban Bethlenfalvy, 1988.)

¹⁸ A Sassné Farkas Böske művésznevet Magyarországon használta. Külföldön leggyakrabban használt névváltozat: Mrs Sass Brunner. Szignója egész pályája során változatlan maradt. A katalógusunkban is használt Sass Brunner Erzsébet névalak az indiai publikációkban és katalógusokban általánosan használt Elizabeth Sass Brunner névváltozat magyar megfelelője.

¹⁹ Festőként Elizabeth Brunner néven vált ismertté.

²⁰ Lyka Károly: *A művészetek története*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1977. p. 318.

maradt érintetlen a szimbolizmus befolyásától sem, amely Magyarországon – Közép-Kelet-Európa más országaihoz hasonlóan – egyidejűleg jelentkezett a naturalizmus, az impresszionizmus és a szecesszió hatásával.²¹ Az egyszerű, természetközeli, preindusztériális vidéki élet, mint ideál mellett nem kevésbé jelentős volt számukra a természet „szintetikus látásmódja”, melynek mibenlétét az iskola egyik tagja, Réti István (1872-1945) fejt ki. Leírja, hogy Hollósy hogyan tanította növendékeinek egy fa megfestésének módját: „Hollósy azt mondta: figyelj és tanulmányozd és értsd meg a fát, míg azt nem érzed, hogy eggyé válsz vele, hogy te magad vagy a fa, és akkor hozzáfoghatsz a megfestéséhez.”²² Egybecseng ezzel az, ahogyan később Sass Brunner Erzsébet ír festői módszeréről: „Órákon át figyeltem a természeti jelenségeket, és aprólékos részletességgel másoltam őket.”²³ Ez a megközelítés ugyanakkor az Indiában jól ismert meditációs technikákra emlékeztet, ami nem lehet véletlen, hiszen Hollósy és köre közeli kapcsolatba került a buddhizmussal Hollósy fivére révén, aki buddhista közösséget szervezett és buddhista tárgyú könyvet adott ki.²⁴

A világháború fordulópontot hozott a Brunner család életébe. Lezárult egy korszak, a racionalitás kora, s a széttöredező világ szellemi téren a kiábrándultság, talajvesztettség érzését hozta magával. A háború pusztítása, az ország feldarabolása Sass Ferencet mély lelki válságba sodorta, amelyből igazán sosem tért magához. Visszavonult, alig festett, a magányt kereste, vadászni járt. Később Sümegre költözött, de régi alkotókedve nem tért vissza.

Sass Brunner Erzsébet nem adja át magát a reményvesztettségnek, új utakat keres, akár egyedül, férje nélkül is. „...Lehet, hogy azért, mert fiatalabb vagyok, nem érzem, hogy minden vágy, remény és szerelem kialudt belőlem. Igenis van munkakedvem is, szeretnék még tanulni is. Minden igyekezettel meg is teremtem ezt az életet, vagy elpusztítom magam. ... Azon a ponton vagyok, mikor cselekedni kell. ... Vagy találkozunk, és vállvetve megeremljük az új világot, vagy elszakadunk.” – írja férjének 1921-ben kelt levelében.²⁵

Találkozott Egry Józseffel, a balatoni színek és fények festőjével, aki Badacsonyban lakott, nem messze a Brunner család gyenesdiási nyaralójától. Egry is a válságból kereste a kiutat. Képein az áttűnések, tükröződések és színfüggönyök páras fénybe olvasztják az embereket és a tárgyakat, s azok mind egyetlen panteisztikus egységben tárnak a néző elé. „Semmi mást nem láttam, csak a gyönyörű, csillagos eget és a tükröződő vizet, a ladik könnyen ringott velünk, s valami remegő pára összekötötte körülöttem az eget és a vizet, s ekkor úgy éreztem, hogy valahol a végtelenség közepén vagyok, s ennek az éjszakának az átélése újra kezembe adta az ecsetet. Nem érdekeltek többé az impresszionisztikus természetmegfigyelések, nem akartam „kivágásokat” csinálni. Szinte tárgyaltalan volt az inspiráció, ami bevittet, képeimből kimaradtak a záró vonalak, a színeim lebegőkkel lettek, s arra törekedtem, hogy a mindenséghez való viszonyomat fejezzem ki általuk.” – írja Egry egy barátjához címzett levelében.²⁶ Ezeket a gondolatokat érezzük rezonálni Sass Brunner Erzsébet egész későbbi festészetében, ahol tájak és emberek önmaguk közvetlen jelentésén jóval túlmutató szimbólumokat hordoznak. Sass Brunner Erzsébetet, Egryhez hasonlóan, ekkor is, később is élénken foglalkoztatta a fény átlenyegítő ereje. Később, már Indiából, így ír Lyka Károlynak egy levelében: „Az én képeim leginkább szimbolikusak, de az indiai fényverődéssel is sokat foglalkozom – a levegőrezgés, szinte árnyék nélküli fényben úszás, komoly és szép probléma. ... A keleti napkelte színszórásában, a komor pálma-sziluettekben, a lóuszos tavakban meglátom, megtalálom azt a lényegét, amit a Balaton mutatott meg először. Csendes locsogása, tarajos bullámzása, higany gyémánt-tükre magában foglal minden értéket, felold, felbont minden színt, összpontosít és egyesít.”²⁷

Új anyagokkal és technikákkal – különösen textillel – kísérletezik, a pasztellfestésről áttér az olajra, és olajjal próbál pasztellhatást elérni. A nyarakat Gyenesdiáson tölti a családjával, de többet van Budapesten is. Felveszi a kapcsolatot a Gödöllői Művésztelep megmaradt tagjaival²⁸ és a telep szövőműhelyével, részt vesz a balatoni festők és a női festők kiállításán, megismerkedik a mazdaznan nevű vallási mozgalommal és a bicsérdista vegetáriánus mozgalommal. Valószínűleg kapcsolatban van a spirituális művészek Remsey Jenő által 1924-ben létrehozott társaságával is. A Gödöllői Művésztelep szellemi megalapozását a gyári tömegtermeléssel

²¹ Gellér Katalin–Keserű Katalin: *A gödöllői művésztelep*. Budapest, 1987. p. 18.

²² P. N. Mago: *Dreams and Visions*. Indira Gandhi National Centre for the Arts, New Delhi, 2000. p. 42.

²³ Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 29.

²⁴ Szubhádra Bhiksu: *Buddhista káté bevezetésül Gótamó Buddha tanához*. A délvidéki buddhisták szent iratai után összeállította és jegyzetekkel ellátta Szubhádra Bhiksu, fordította Hollósy József. Mayer és Berger, Máramarosziget, 1893 (1900). A buddhizmus magyarországi művészeti kapcsolataira lásd Györgyi Pajcsák: „Bevezetés a Buddhó tanába”. A buddhizmus magyar nyelvű irodalma és kapcsolatai a 19-20. század fordulóján. In: *Bolor-un gerei. The Crystal Splendour of Wisdom. Essays presented in honour of Professor Kara György 70th birthday*. Szerk. Ágnes Birtalan, Attila Rákos. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Belső-Ázsiai Tanszék (CD-Rom). Budapest, 2005. 253-266.

²⁵ Bethlenfalvy Géza: *Tiszta élet öröm. In memoriam Sass Brunner Erzsébet 1889-1950*. Tihany, 1989. p. 5. (a továbbiakban Bethlenfalvy, 1989.)

²⁶ Egry József levele barátjához. Heidler József: *Festő szüavánnyal. Beszélgetések Egry Józsefről*. Magánkiadás, Pápa, 2003. p. 57.

²⁷ Bethlenfalvy, 1989. p. 9.

²⁸ Az 1901-1920 között működő Gödöllői Művésztelep megszűnése után is Gödöllőn élt Nagy Sándor és Remsey Jenő, s tovább működött a telep szövőiskolája is.

szemben a paraszti életformához való visszatérés, a kézművesség újra felfedezése, a tiszta forrás, azaz a népi gyökerek keresése jelentette, mely a szecesszió európai művészeti áramlatával összefonódva a művészeti megújulás forrásául kínálkozott.²⁹ A népi motívumok újrafelfedezése összekapcsolódott a szimbolikájuk megfejtésére irányuló törekvéssel is, s ennek révén a magyarság ázsiai eredetének keresésével.³⁰ Reformtörekvéseik kiterjedtek az egészséges életmódra, a táplálkozásra és az öltözködéésre is. A gödöllői számára az „élet művészete”, a „teljes élet” ideálja a művészettel szemben is elsőbbséget élvezett. Gondolkodásukra és mindennapi gyakorlatukra a tolsztojiánus filozófia jelentős hatással volt. Sass Brunner Erzsébet a művésztelep szövökölőjéből szerezte be nemcsak textiles kísérleteinek anyagát, de háziszóttos ruháit és bőrmentes lábbelijeit is. A gödöllői művészek a keleti filozófiákhoz is több szálon kapcsolódtak. Rendszeresen látogatták Nagybányát, amelynek szintén voltak ilyen kötődései, s szoros kapcsolatban álltak Schmitt Jenő Henrik (1851-1916) filozófussal, akinek újnagysztoikus gondolati rendszerébe a keleti filozófiai tanok is beépültek.

Az útkeresés, s ennek során az őt ért hatások, ha közel azonos irányba mutattak is, nem hozták meg mindjárt gondolatai letisztulását és a megnyugvást Sass Brunner Erzsébet számára. 1925-ben válságos lelki állapotba került, az öngyilkosság szélére sodródott. Később így írt erről barátnőjének: „*Belül egy folytonos nyugtalanság ösztökélt valamire, minnek magam sem tudtam okát adni. Végre is gyomor ideg beteg lettem, s ennek tulajdonítottam megnevezhetetlen bánatomat és ingerlékenységemet. ... Kibívtam a végzetet, próbára tettem minden idegszálam, keresve valami mást, ami nem megszokott. ... Míg végre megváltoztatva életmódomat, 28 napos koplalás után megtaláltam magamat, vagyis megadtam magam, s Istent találtam meg. ... Ne érts félre, nem bigott alapon történt ez, én a törvényszerűséget, mely a világra hozott, életet, rendelkezik, ad, elvész, találtam meg.*”³¹

Kis híján halálra koplalta magát, mikor belső hangot hallott: „*élned kell, de meg kell változtatnod az életedet!*”³² Így is tesz: vegetáriánus lesz, Bicsérdi Béla szigorúan nyerskosztos étrendjét követi, sőt ennél is tovább megy: csak napon termett növényeket fogyaszt. Ez az akkortájt Madary Károly könyvei révén ismertté váló, mazdaznan elnevezésű vallási mozgalom táplálkozási előírása. Az iráni Zarathustra-vallásból és a kereszténységből merítő, s a hinduizmus egyes elemeit is magába olvasztó vallás dualisztikus, Jó és Gonosz, Fény és Sötétség alapvető ellentétpárjain alapuló szemlélete és napkultusza meghatározónak bizonyult Sass Brunner Erzsébet gondolkodásában. Életmód-reformjához hozzá tartozott a felkelő nap hajnali köszöntése, a testiség kötöttségének levetése, a fehér ruhák hordása. A nap, a fény életének és művészetének vezérmotívumává lettek. „*Abogy Te ... eléd képzeled életed legszebb óráit, úgy élem és kiszabadulva, minden előítéllettől ment csendben, az idő ölen végbemenő Napváltozás csodáit, felmagasztosulva, áhítattal, szinte remegve, lesve a megnyilatkozásokat, melyek adják művészetem magvát, erejét és értékét! Nem tudok csupán festő lenni, nem tudok csupán ábrázolni technikán keresztül. Isten így adott életet lelkemnek, hogy megnyilatkozhasson.*” – írja barátnőjének.³³

Rendszeresen meditált, s egyre inkább hagyta, hogy életét látomásai irányítsák. 1928 nyarát a tihanyi Akasztódomb tövében töltötte egy sátorban. Pirkadatkor a születő fényt köszöntötte, majd megtisztulás következett a tóban. A fények és a természet változását, a falusi emberek életét figyelte és festette. „*... nekem szabadság, nap és hegy kell, hol száguldbat a gondolat a széllel versenyezve s nincs időmérés mégsem. Szeretem a csendet, a magányt, szeretem az egyszerűséget, az észrevehetetlenséget, és nem szeretem mindazt, amit kultúrának neveznek... mert a civilizáció mindenre, mindenkire kiterjeszti polyp karjait, lehet, hogy én sem élhetek elképzeléseim szerint, de megpróbálom...*”³⁴

A civilizációtól való visszavonulás gondolata többször felbukkan írásaiban. „*A szél, az eső, a Nap, a fák, a patakok, a madarak nem kérdezik ki vagy, mi a neved s a foglalkozásod: ők ős barátjai a remetéknak, zarándokoknak. Hozzájuk vágyom, az ő egyszerű, de törvényszerű életüket akarom élni, nem a paradicsomból kiűzött, hiú ábrándok után futó, elkorcsosult, beteg társadalom rosszul felépített légváraiban sínylő emberekét.*”³⁵ Talán már Indiára gondolt, mikor ezt írta.

Látomásai festményein is megjelentek. A hívét fényzuhatagával körülölelő, magához emelő krisztusi szeretet motívuma a szent tisztaság virágesőjével több korai képének visszatérő motívuma (Kat. 3.). A fény-virág-tisztaság-szeretet-szentség fogalmai szorosan összekapcsolódnak festményein, melyekkel nagy sikert aratott a Nemzeti Szalon kiállításain is.

²⁹ Gellér-Keserű, i. m. pp. 18-20.

³⁰ Az újabb kutatásokra e téren lásd: Szerk. Fejős Zoltán: *Huszka József, a rajzoló gyűjteménye*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1996

³¹ Bethlenfalvy, 1989. p. 5.

³² Bethlenfalvy, 1989. p. 5.

³³ Bethlenfalvy, 1989. p. 8.

³⁴ Bethlenfalvy, 1989. p. 8.

³⁵ Bethlenfalvy, 1988. p. 3.

1928 végére fogan meg benne az indiai utazás terve. A vonzódás kialakulásában, majd tervvé érlelődésében több tényező játszhatott szerepet. Mindenekelőtt az indiai miszticizmus, mely a teozófián és a buddhista tanításokon keresztül érte el Magyarországot. 1906-ban megalakult a Magyar Teozófiai Társulat, s már a 10-es évektől számos teozófiai tárgyú munka jelent meg gondozásában. Kiadták a Bhagavadgítá³⁶ fordítását is, de a társulattól függetlenül is jónéhány könyv látott napvilágot az indiai vallások, köztük a buddhizmus tárgykörében. A 20-as évektől jelentek meg Baktay Ervin első indiai tárgyú munkái (elsősorban műfordítások). Mindez valószínűleg nem került el a spiritualitásra fogékony Sass Brunner Erzsébet figyelmét, de az indiai vallási-filozófiai gondolatok a fentiekben jelzett személyes kapcsolatain keresztül közvetlenül is eljutottak hozzá.

India amúgy is benne volt a levegőben, s 20. századi történetének két meghatározó személyisége, Tagore és Gandhi, valamint az Európában káprázatos pompában utazgató, s a legdrágább luxusszállókban hatalmas kíséretükkel egész emeleteket elfoglaló indiai mahárádcsák, navábok és nizamok³⁷ révén folyamatosan ébren tartotta a közvélemény érdeklődését. A három jelenség a kor Indiája vonzerejének három fontos aspektusát: szellemiségét, szabadságküzdelmét és a mesés Kelet egzotikumát testesítette meg.

A 10-es, 20-as években a Nyugat Tagore-lázban égett. A „Kelet prófétája” ekkoriban rengeteget utazott, a legtöbb európai országba ellátogatott. Kötetei egyre-másra jelentek meg fordításban, Magyarországon is jónéhány kötetét vásárolhatták meg az érdeklődők ezekben az években. Hazai népszerűségének csúcspontját 1926-os látogatása jelentette, melynek során rajongói szűnni nem akaró ünneplésben részesítették. Itt is, mint másutt Nyugaton, elsősorban a misztikust látták benne, akinek a költészetében is kifejezésre jutó filozófia, úgy érezték, választ kínálhat a Nyugatot gyötrő kérdésekre. Magyarországi látogatásának jelentőségét emelte, hogy rövid budapesti tartózkodás után több hetet töltött a balatonfüredi szívzanatóriumban, ami jótékony hatással volt megrendült egészségére, s melyre később is szívesen és szeretettel emlékezett.

Gandhi szabadságmozgalma, függetlenségért vívott harca a passzív ellenállást saját történelmi múltjából jól ismerő Magyarországon mindig számíthatott a figyelemre és a szimpátiára, így az indiai nemzeti mozgalom alakulásáról folyamatosan beszámolt a sajtó, s tájékozódott a közvélemény.

Sass Brunner Erzsébet számára fontos volt a magyarság ázsiai eredete is, mely Kőrösi Csoma Sándor és mások kutatásai nyomán sokakat vont India bűvöletének körébe. Feltett szándéka volt, hogy Indiába érve első dolga lesz Csoma dardzsilingi sírját meglátogatni.

1928 végén újabb látomásában hangot hallott, mely így szólt hozzá: „*amit itt elérhetsz, már megkaptad, amit keresel, Indiában találsz.*”³⁸ Ez adta meg a végső lökést elhatározásához. Lánya úgy döntött, hogy vele tart. Házasságukat férjével nem bontották fel, de szabadságot adtak egymásnak további életükre.

Az utazás 1929. május 5-én kezdődött. Anya és lánya igazi zarándokokként indultak útnak, gyakorlatilag pénz nélkül, s anélkül, hogy tudták volna, hogyan jutnak el Indiáig, vagy akár útjuk következő állomásáig. A legnehezebb pillanatokban mindig megérkezett a segítség, igazolva hitüket és kitartásukat.

Először egy korábbi meghívásnak eleget téve Itáliába vezetett az útjuk. Fiumén, Velencén, Rómán, Nápolyon keresztül Szicíliaba mentek, ahol Santa Agatában időztek egy ideig. A római katakombákban az első keresztény közösségek hitét erősítő krisztusi fény, melynek élő jelenlétét érezte, Sass Brunner Erzsébetet látomásos festmények alkotására ihlette (Kat. 4., 5.). Nápolyban a Vezúv kitörése (Kat. 6.), Santha Agatában a Kék barlang (Kat. 7., 8.) és a Kék tó sziklája (Kat. 9.) ihlették a színek és fények játékában oldódó természeti erők és jelenségek megfestésére.

Santa Agatában Brunner Erzsébet jelentőségteljes álmot látott. Egy gyönyörű, fehér hajú, fehér szakállú öregember jelent meg előtte. Nagykanizsán, nagyapja pincéjében ült egy karosszékben, kezében méccsessel. Mikor apja közelebb ment, a láng pislákolni kezdett. Erzsébet félt, hogy kialszik, ezért a kezével óvta, mire a láng újra fellobogott. Akkor az öregember így szólt: „*Vidd el ezt a fényt a világ minden sarkába és szögletébe!*”³⁹ Anyja Rabindranath Tagore-t ismerte fel az álombeli alakban. Azonnal tollat ragadott, és megírta fentebb idézett levelét. A költő válasza két hónap múlva érkezett meg, benne a Sántinikétanba szóló meghívással.

³⁶ A „Magasztos Éneke”, a hinduizmus alaptételeit megfogalmazó mű

³⁷ Indiai uralkodói címek

³⁸ Bethienfalvy, 1989. p. 8.

³⁹ Mago, i. m. p. 49.

Az igazi nehézségek azonban csak ezután kezdődtek. Pénzük elfogyott, és az otthonról küldött, ám tévesen címzett, Sass Brunner Erzsébet képei eladásából származó összeghez csak jóval később sikerült hozzájutniuk. Az út mentén termő zöld növényeken – csalánon és más hasonlókon – tengődtek. Pénzük megérkezésekor hajójegyet váltottak Tripoliba, majd Alexandriába, s onnan Kairóba utaztak. Alexandriában távoli ismerőseik révén egy bálon megismerkedtek egy magyar üzletemberrel, aki Tagore meghívásáról hallva megvette számukra a Bombaybe szóló hajójegyet.⁴⁰ Az angolul nem beszélő, fehér háziszóttos ruhába öltözött, különös hölgyek egyetlen társasága a hajón az a németül tudó szikh úr volt, aki később Bombaybe érve átsegítette őket a partraszállás nehézségein.

Az 1930-38 közötti évek eseményeit Brunner Erzsébet elbeszéléséből jól ismerjük.⁴¹ Kalkuttába megérkezve Neményi úr, a magyar konzul barátja várta őket, aki később elkíserte őket Tagore dzsórasankói otthonába, ahol végre létrejött a várva várt találkozás a Mesterrel. „Mikor megérkeztünk, éppen jött lefelé a lépcsőn. Anyámat megpillantva kitérte a karját, és felkiáltott: »Hát eljöttök!«. Repültek egymás felé, s szívből jövően átölelték egymást. Azután odajött hozzám, és üdvözölt. Úgy tűnt, mintha egyenesen a meséből lépett volna elő selymes fehér bajával és szakállával, arcán mosollyal, félig lebűnyt szemével, a megértés és a rokonszenv sugárzó kifejezésével, tekintélyes termetével és gyönyörű kezével. Anyám csak egy csendes sarkot kért, hogy átadhatta magát a meditációnak, melyet meg is kapott. A költő azonnal kiadta a szükséges utasításokat: a festő nyugalma senki semmi szín alatt nem zavarhatja meg. Én már ismertem anyám szokásait, és elfogadtam őket. Egyetlen dolog érdekelt abban a percben: lefesteni a költőt. Még ugyanaznap délután alkalmunk nyílt erre, amikor is modellt ült nekünk.»⁴²

Mielőtt azonban berendezkedtek volna Sántinikétanban, eredeti tervüknek megfelelően Dardzsilingbe utaztak, hogy meglátogassák Kőrösi Csoma Sándor sírját. Itt látják először a Himalája csúcsait, melyek fenséges szépsége lenyűgözi őket (Kat. 10., 11.). A hatalmas hegység, az indiaiak számára az istenség lakhelye, hordozója, a létszférákat összekötő Világhegy, az univerzum középpontja, Sass Brunner Erzsébet számára maga a „...Mindenségen uralkodó, világkormányzó létező. Ő az életadó körforgás a Gangesz és a lótuszos tavak vizében. Ő az India hatalmas templomaiban és teremtő erejében visszatükröződő központi hatalom. Szétsugárzó erő, spirituális és intellektuális életkódex: a művészi alkotás szubsztanciája. Alfa és Omega.»⁴³ Panteisztikus tájképfestészete a Himalájában határtalan távlatokat kap. Jónéhányszor magukhoz vonzza még őket a Hegység, számtalan képen jelennek meg a felhőben úszó, hófödte csúcsok, vagy áll a két fehér ruhás vándor, nézőinek háttal, a csúcsok felé fordulva, lenyűgözve, áhítattal. Sass Brunner Erzsébet végső nyughelyére is itt, a himalájai Nainitálban talál majd.

Sántinikétanban azonnal otthon érzik magukat. Lelki békét, megnyugvást, üdvösséget keresni jöttek ide, s meg is találják. „India a gondolat Kapuja, az élet értelmének mestere. Évezredek átváltozások igazságának őrzője. Hallgatásában gondolat és értelem van jelen.” – írja később Sass Brunner Erzsébet Japánban.⁴⁴ Lánya ugyanott így emlékezik: „Sántinikétant tiszta indiai légkör lengi be – ez az a hely, ahol szemem kinyílt az emberi szeretet és együttérzés szépségére, ahol életem vezérlő szellemét megtaláltam. Sántinikétan India odaadó hívévé lett, olyannyira, hogy szavakkal ki sem tudom fejezni csodálatomat.”⁴⁵ India lelkiségét a színek és fények kavalkádjá közvetítette, mely egyszerre adott üdvöt és művészi ihletet. „A napkelte és napnyugta itt a színek ünnepe volt. Látványa hatalmas, szinte óceánszerű békével töltött el. Anyám számára ez szentségi élményt jelentett, éppen azt, amit keresett. Lenyűgöző volt látni ilyenkor. Része lett a csendnek, amely körülvette.”⁴⁶

A Visva Bháratí egyetlen nyelveket, történelmet, zenét, táncot, irodalmat, festészetet tanultak a diákok, fiúk és lányok egyaránt. Sántinikétan több szálon kapcsolódott a modern indiai festészetet elindító „bengáli iskolához”: Abanindranath Tagore (1871-1951), a költő festőművész unokatestvére az iskola alapítója volt, Nandalal Bose⁴⁷ (1882-1966), a Visva Bháratí egyetem művészeti tanszékének vezetője pedig a csoport mértékadó tagja, de a költő maga is festett. Brunner Erzsébet Nandalal Bose-nál tanult festeni, ezen kívül részt vett a zene- és táncórákon, s táncával hamarosan Tagore egyik darabjában is fellépett. Tagore házának verandája szolgált színpadi darabjainak bemutatására. A zenét, táncot és költészetet egyesítő előadások Sántinikétan művészeti életének elmaradhatatlan részét alkották.

⁴⁰ Brunner Erzsébet szóbeli közlése Bethlenfalvy Gézának

⁴¹ Az angol nyelvű visszaemlékezést közreadja Mago, i. m. pp. 50-76. Az idézeteket saját fordításomban közlöm.

⁴² Mago, i. m. p. 50.

⁴³ Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 75.

⁴⁴ Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 30.

⁴⁵ Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 96.

⁴⁶ Mago, i. m. p. 51.

⁴⁷ Ejsd. Nandalal Bósz

Sass Brunner Erzsébet szenvedélyes kertész volt, a növények ápolása serkentő meditációként hatott rá. A Brunnerok lakhelyük közelében fáradtságos munkával kerteket műveltek, melyet Magyarországról hozott zöldség- és virágmagokkal vetettek be. A kertet esti sétái során Tagore is gyakran meglátogatta.

A meditáció fontos szerepet töltött be Sass Brunner Erzsébet életében; ilyenkor, vagy ha a képein dolgozott, szigorúan tilos volt zavarni. 1930 tavaszán a cshattarpuri mahárádza meghívására Khadzsúrúhóba látogattak. A templomokat borító szobrok sokasága, mely évszázadok óta rezzentelenül állja a nap égető hevét, poétikus festmények – az „élet elcsent drágakövei”, ahogy ő nevezte⁴⁸ – alkotására ihlették Sass Brunner Erzsébetet (Kat. 27.). Sántinikétanba visszatérve ismét hosszú meditációba kezdett. *„Napkeltekor a napba meredt. Nem értettem, mit csinál, amikor kezével hol eltakarta, hol ismét kitakarta a szemét. Azután szünetet tartott, és jegyzeteket készített ... Legtöbb felismerése így született. A Nap volt a legfőbb guruja.”*⁴⁹

A színek, a fények, az eső kifogyhatatlan inspirációt jelentettek. *„Az esős évszak új élményeket adott. A fák selymes zöldre váltottak, a vörös sivatag kivirágzott a lábainknál. Olybá tűnt, mintha száz meg száz apró kék szem kacsiniana ránk. A homokos patakmedrek rohanó vízfolyásokká változtak, apró tavak jelentek meg mindenütt, a rizsföldek fénylően zöldelltek. Mindez részegítő volt a szemnek. A legkülönfélébb formájú felbők borították be az eget. A napkelték és napnyugták nagyszerűbbek voltak mint valaha, elbűvölő színorgia. Semmi nem tűnt lehetetlennek, minden nap újabb revelációkat hozott, a finom pasztell színektől a mélyen drámaikáig. A fehér vízmadarak a táj részévé váltak.”*⁵⁰ (Kat. 15., 16.) A vízen tükröződő fények, a pára, a napsütés otthonitól nagyon különböző játékának tanulmányozására nagyszerű helyszínt jelentett a Gangesz Csandernagarnál, ahová Tagore hívta meg őket lakóhajójára. Éjjel-nappal festettek, tobzódva a színek, a fények állandó változásában (Kat. 17.). Ám tudjuk, Sass Brunner Erzsébet festészetében a természet szimbolikus értelmet nyert. *„Képeimen a természeti jelenségek lelkiállapotomat fejezték ki. Jelentéssel és jelentőséggel bírtak, még ha a természetet másoltam is.”* – írja később *Mystic India* című könyvében.⁵¹

Brunner Erzsébetet elsősorban az emberek, az arcok érdekelték. Számos képén örökítette meg a Sántinikétan környékén lakó szantál törzsek „egészséges, életvidám és dekoratív” tagjainak életét és szokásait (Kat. 44), mely az egyetem művészeti iskolájára is hatást gyakorolt. Tagore megfestése mindkettejük számára nagy kihívást jelentett. Míg Sass Brunner Erzsébet képein a költő India misztikumának megtestesítőjeként jelenik meg (Kat. 12.), addig Brunner Erzsébet portréin olyan sikeresen ragadja meg a költő egyéniségét, hogy arról Tagore maga is elismeréssel nyilatkozott. Szabad bejárása volt Tagore dolgozószobájába, hogy kedvére festhesse. *„Egész lényében volt valami meghatározhatatlanul nagyszerű, amit mélyen átéreztem, amint figyeltem őt és az ecsetem után nyúltam, hogy megrajzoljam tökéletes homlokát vagy bőrének halvány okker árnyalatát. Tagore arca mély tanulmány volt, mert általa ragadtam meg India igazi szellemét. Átható, félig lebhűnt szemei, hullámos haja és hosszú, fehér szakállá ihletet adott, ahogy megibletett volna minden művészt.”*⁵²

Keresztül-kasul beutazták Indiát, *„Bengáltól Gudzsarátig, a Himalájától Rámésvaramig, anyagot, eszméket és ihletet keresve.”*⁵³ Sok ismeretséget kötöttek, egymást érték a meghívások, a kiállítások, sikerük volt, művészeti és társadalmi körökben ismerték és kedvelték őket. Kalkuttai kiállításuk után (1931) a dzshalavári mahárádza meghívására Rádzsaszhánba mentek festeni (Kat. 18., 19., 45., 46., 47., 48.). *„Dzshalavár teljesen új élményt jelentett számunkra. Voltak ott régi templomok, romok, zsúfolt bazárok, rituális fürdőhelyek, vásárok és ünnepek. Festettünk lefátyolozott asszonyokat, gyerekeket az utcán, cigánykaravánokat, történelmi nevezetességeket, palotákat, elefántokat és tigriseket. A mahárádza és a felesége ... minden állami ünnepségre meghívott, ahol a mahárádza hivatali viseletének teljes pompájában jelent meg.”*⁵⁴ Rádzsaszhánból egy újabb meghívásnak eleget téve a pandzsábi Patialába (Kat. 20., 21.), majd Simlába, Kásmírba vezetett az útjuk: ismét a hegyek kerítik őket bűvöletükbe. Ezután Észak-India nevezetes helyeit látogatják végig: a holdfényben szinte világító, s a nap minden órájában más-más színben tündöklő Tádzs Mahal megannyi festmény ihletforrása (Kat. 23).

Elzarándokolnak Ahmedábádba, a Szabarmatí ásramba, Gandhi híveinek egyik legelső közösségébe. Gandhi ekkor börtönben van, de ők azonnal alkalmazkodnak az ásrám szabályaihoz, betartják a szigorú fegyelmi előírásokat. Részt vesznek a mindenkire kötelező

⁴⁸ Mago, i. m. p. 51.

⁴⁹ Mago, i. m. p. 52.

⁵⁰ Mago, i. m. p. 52.

⁵¹ Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 29.

⁵² Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 96.

⁵³ Sass Brunner–Brunner, i. m. p. 96.

⁵⁴ Mago, i. m. p. 56.

alantas munkákban és a fonásban is, mely az ásrám napi rutinjának éppoly fontos része volt, mint az ima. Sass Brunner Erzsébet többször is megfestette a közös esti imát (Kat. 24.); az egyik kép később a delhi Modern Művészetek Nemzeti Galériája⁵⁵ gyűjteményének becses darabja lett. Rendes szokása volt egyébként, hogy ugyanazt a témát számos variációban megfestette.

Szerették Szabarmatit, sok eszméjével egyetértettek. A Gandhi vezette függetlenségi harc iránti magyar szimpátia hátterében mindig is ott voltak a magyar történelem szabadságharcai, a nemzeti függetlenség és a szabadság eszméjének fontossága. Sass Brunner Erzsébet egyik írásában meg is fogalmazza ezt az eszmei párhuzamot, mely valójában több ennél: az egység, az összetartozás, a lelki közösség érzése: „A tárogató szava még ma is megremegteti azok testét, kiknek ősei Rákóczihoz tartoztak, ahhoz a szabadság vezér erőhöz, mely egy ezen a földön, és olyan érzések buggyannak felszínre belsőből, melyhez azonnal tapad az az erő, mely nem kérdez csak visz, hova? az óceánba, a hullámzásba, külön akarat nélküli ringásba – ez a szeretet, ez a hatalom, ez a minden felett álló rendkívüli mozgató erő személyesítette Gandhi, a mahátma („nagy lélek”). Egy olyan erő, kitől nem félnek, egy oly erő, ki nem fél, – van és mozgalomban tartja az egész világot...”⁵⁶ Sass Brunner Erzsébet ugyanakkor művészi munkája szempontjából nem érezte megfelelőnek a közösségi életet, ezért az ásrámot elhagyva Bombay felé vették útjukat.

Bombayben háromszáz képből álló kiállításuk nyílt, melyről a *The Times of India* is elismerőleg tudósított. Találkoznak Gandhi néhány közeli munkatársával. Egyikük javasolja, hogy fessék meg a Mahátmát, mert enélkül nem lehet teljes a híres indiai személyiségeket megörökítő arcképcsarnokuk. Brunner Erzsébet engedélykérő levéllel fordul a brit kormányzóhoz, de elutasításra talál. Később viszont nem várt következménye lesz a folyamodványának: a II. világháború alatt emiatt – mint egy ellenséges ország Gandhi-szimpatizánsait – internálják őket a himalájai Nainitálba.

Am Bombayben újabb nagy élmény vár rájuk: a város partjaival szemben fekvő kis szigeten, Elephantán az indiai művészet egyik remekével ismerkednek meg. „A Trimurti⁵⁷ monumentális ábrázolása lélegzetelállító volt. ... Az az ábrázolás ... maradandó hatást tett anyámra, annyira, hogy élete során különböző alkalmakkor újra meg újra megfestette. A Háromságnak ezeket a verzióit teljesen emlékezetből festette, nűansznai különbségekkel, melyet csak a beavatottak vettek észre.”⁵⁸ A sorozat késői darabját élete vége felé, 1944-ben Nainitálban alkotta meg (Kat. 42.).

A haiderábádi nizám meghívása után a Nilgiri hegyek magaslati üdülőhelyére, Utakamandba látogatnak, ahol a környék tóda törzsének bibliai alakjait festik (Kat. 49., 50., 51.). Sravana Belgólában, a dzsaina vallásúak egyik legszentebb zarándokhelyén a dzsaina tirthankarák⁵⁹ ábrázolásait (Kat. 26.) és a múlandósággal a jóga időtlen szenttelenségét szembeállító Gómmatésvara monumentális szobrát (Kat. 25.) örökítik meg. Bangalórban a Teozófiai Társaság vendégei; Sass Brunner Erzsébet jónéhány szimbolikus képe és Buddha-ábrázolása itt készült (Kat. 28., 29.). Hónapokra bezárta a külső kapukat, s lánya is csak hetente kétszer mehetett ki a piacra. Huszonkét órát is dolgozott naponta egyhuzamban a fal előtt állva, ahova a vásznait felszögezte.⁶⁰ „Számítalan technikája volt; gyakran vékony ecsetet használt a finom, csipkeszerű hatás eléréséhez. Máskor vastag ecsettel vett nagy lendület alakította a zord tájat. Festés előtt szénnel megrajzolta a körvonalakat. Azután a legvilágosabb színektől baladt a sötétebbek felé, érintetlenül hagyva a vászon egyes részeit. Ezzel mozaikszerű hatást ért el.”⁶¹

Itt, Bangalórban jött létre végül 1934 telén a nem hétköznapi találkozás Mahátmá Gandhival. Miután kiengedték a börtönből, Gandhi dél-indiai körútra indult. Nyitott autón érkezett Bangalórba, ahol ünneplő tömeg várta. A fogadóbizottság tagjai virágfűzért készültek volna a nyakára helyezni, mikor szemüvege fölött észrevette Sass Brunner Erzsébetet. „Kiszállt az autóból, és felé indult. Mindenki döbbenet nézte, hogy kitárt karokkal megáll anyám előtt. Átölelte és így szólt: „Ismerlek téged”. Anyám megrendülten állt, megszólalni sem tudott. Gandhi ezután hozzám fordult, megpaskolta az arcomat, karon fogott, és mindkettőnket a találkozó színhelyére vezetett. Később megismerkedtünk Slade kisasszonnyal, Gandhidzsi⁶² egyik legfőbb tanítványával és kísérőjével, akit Mirábehn-nek hívtak.”⁶³

⁵⁵ National Gallery of Modern Art, New Delhi

⁵⁶ Bethlenfalvy, 1989. p. 9.

⁵⁷ Hármast forma; a ma elfogadott meghatározás szerint az elefantai dombormű Mahésvara, azaz Siva, a Nagy Isten megnyilvánulási formáit ábrázolja.

⁵⁸ Mago, i. m. p. 60.

⁵⁹ „Gázlókészítő”, „ösvénycsináló”, a dzsaina vallás tanítói

⁶⁰ Mago, i. m. p. 63.

⁶¹ Mago, i. m. p. 64.

⁶² Gandhi tiszteletteljes megszólítása

⁶³ Mago, i. m. p. 64.

Gandhi közelében egy régi vágy teljesülése – a Mahátmá lefestése – úgy látszott, elérhetővé válik Brunner Erzsébet számára. Ám a Mahátmá elutasító volt. „*Miért akar megfesteni egy olyan csúf öregembert, mint én? Mire így válaszoltam: De hát én a lelkét akarom megfesteni, s ériérére adtam, hogy csak fél órára venném igénybe az idejét. Kétkedve nézett rám, s így szólt: Úgy érti, hogy fél óra alatt megfest egy lelket? Be tudja bizonyítani, hogy nem? – válaszoltam. Fűrészszón nézett rám, majd így szólt: Jól van, megkapja a fél óráját. Másnap délutánra rendelt magához.*”⁶⁴

Az elhíresült beszélgetést másnap izgalmas és izzasztó fél óra követte. Azznap Gandhidzsi csendes napja volt,⁶⁵ úgyhogy jól ismert szemüveg fölötti pillantásával adott jelt a kezdésre. Fél óra múlva egy cédulát nyújtott át: „*Letelt a harminc perc*”. A készülődéssel töltött időre tekintettel Erzsébet kapott még 10 perc hosszabbítást. „*Amikor a portré elkészült, átnyújtottam neki. Arca egyetértőleg felderült, s határozott mozdulattal ráírta a nevét. A hír gyorsan elterjedt az egész országban: »Magyar művész fél óra alatt lefesti a Mahátmát*”. Megengedte, hogy bármikor meglátogassuk, amikor csak akarjuk, hogy szabadon megfigyelhessük mindennapi tevékenysége közben.”⁶⁶ (Kat. 53., 54.) Bangalórban az akkori India egy másik híres alakját, J. Krishnamurtit⁶⁷ is alkalmuk nyílt személyesen megismerni és megfesteni, akinek erős és élénk személyisége nagy hatást tett Sass Brunner Erzsébetre (Kat. 55.).

1935-ben Bombayben Sass Brunner Erzsébet megbetegedett: megkapta az úgynevezett bombayi lázat, melynek egyetlen ellenszereként India azonnali elhagyását javasolták neki az orvosok. Európába – Londonba – készültek volna, de mivel két hét volt még a hajó indulásáig, felszálltak az első kifutó hajóra, mely történetesen Japánba tartott. Végül is nem bánták, mert Sass Brunner Erzsébet mindig szeretett volna eljutni a felkelő nap országába. Cseresznyevirágzás előtt érkeztek Japánba, s két évig maradtak. Utaztak, festettek (Kat. 30., 31., 32.), kiállítottak: magyar tárgyú képekkel részt vettek többek között a magyar képző- és népművészeti kiállításon, ahol nagy sikerük volt. Illusztrációkat készítettek a Japánban megjelenő Petőfi-kötethez, és hosszabb időt töltöttek Sikine szigetén, ahol nem járt még előttük idegen. Japánban jelentették meg *Mystic India Through Art* címmel az addigi munkásságukat bemutató reprezentatív kiadványt, melynek ajándék példányait megküldték barátaiknak, ismerőseiknek. Nehruhoz is eljuttattak egy kötetet, bár vele korábban soha nem találkoztak személyesen, „mivel többnyire börtönben volt” – emlékezik Brunner Erzsébet.⁶⁸

Japánt elhagyva az Egyesült Államok következett (1937–38), kiállításokkal San Franciscóban, Los Angelesben, New Yorkban. Innen a kontinensre, Angliába hajóztak tovább. Londonban, Liverpoolban, Glasgow-ban állítottak ki. Szeptemberben rövid időre hazalátogattak, hogy találkozzanak rokonaikkal, ismerőseikkel. Sass Ferenc ekkor bátyjával és Sass Brunner Erzsébet nővérével, a hazaírt levelek Lala nőjével Sümegen élt. Látogatásukat kis kiállítás kísérte, és annak a filmnek a vetítése, melyen Brunner Erzsébet Tagore zenéjére táncol. Sikerük volt, de hamarosan vissza kellett indulniuk Londonba, ahol újabb kiállításuk készült. Itt ismerkedtek meg Nehruval, aki modellt ült Brunner Erzsébetnek – ez az első portré később a delhi Modern Művészetek Nemzeti Galériája birtokába került. Innen datálódott Brunner Erzsébet barátsága Nehru lányával, Indira Gandhival⁶⁹ is, s itt találkoztak a baródái mahárádzsával, aki hosszabb látogatásra invitálta őket, hogy megfessék állama szépségeit (Kat. 33., 57.). Így is lett, és bár az idős fejedelem időközben elhunyt, örököse megerősítette a meghívást.

Négy év távollét után visszatértek hát Indiába. Sikerükre, kedveltségükre nem kell jobb bizonyíték, mint hogy hosszú utazásuk költségeit teljes egészében maguk finanszírozták képeik eladásából. Baródái munkájuk eredményeképpen számos festményük került az ottani múzeum gyűjteményébe. Innen utaztak fel ismét a Himalájába (Kat. 35., 36., 37.), hogy részt vegyenek az amarnáthi Sivarlangokhoz vezető zarándoklaton. Az itt készült, igen sikeres festménysorozat (Kat. 38., 39., 40.) darabjai közül az egyik később Nehru dolgozószozáját díszítette,⁷⁰ több pedig a Modern Művészetek Nemzeti Galériája gyűjteményét gazdagította.

A háború kitörése után előbb Púnéba, majd egy himalájabeli üdülőhelyre, Nainítálba internálták őket. Két évig táborlakók voltak, de a csodálatos környezet feledtette a körülményeket. Később, mikor elhagyhatták a tábort, a Deodar Cottage-ba költöztek át, s most már önkéntesen választották Nainítált otthonukul. A háború végén haza készültek, de a Magyarországról érkező, aggasztó politikai hírek maradásra készítették őket. Rendszeresen támogatták az otthon rendkívül nehéz körülmények között élő családtagjaikat. Telente lejötték a hegyekből, hogy részt vegyenek a Kalkuttában és Delhiben évente megrendezésre kerülő Nemzeti Kiállításokon.

⁶⁴ Mago, i. m. p. 64.

⁶⁵ Gandhi rendszeresen gyakorolta a hallgatási fogadalmat.

⁶⁶ Mago, i. m. p. 65.

⁶⁷ Dzsiddu Krisnamurti (1895–1986), más néven Alcyone, a madrászi Teozófiai Társaság Mestere

⁶⁸ Mago, i. m. p. 75.

⁶⁹ India miniszterelnöke 1966–1977 és 1980–1984 között

⁷⁰ A kép ma is az emlékmúzeumként működő Tinmurti Házban (Teen Murti Bhavan), a Nehru íróasztalával szemközi falon látható

1949-50 telén Sass Brunner Erzsébet megbetegedett, és 1950. január 19-én Bareilly-ben elhunyt. Lánya Nainitalban, házuk közelében temette el. Delhiben kiállítást rendezett az emlékére.

Édesanyja halála után Brunner Erzsébet leköltözött Delhibe. 1955-ben, a Buddha születésének a következő évben esedékes 2500. évfordulója tiszteletére zárandokútra indult, hogy bejárja a buddhizmus szent helyeit Indiában (Kat. 58., 59.) Nepálban és Sri Lankán. Az útja során készült képekből az évforduló tiszteletére kiállítást rendezett az Elnöki Palotában, melyet S. Radhakrishnan, India alelnöke nyitott meg, s később a Dalai Láma és a Pancsen Láma is megtisztelt látogatásával. A Dalai Láma csak később, 1959-ben ült modellt neki, mikor a tömegesen érkező tibeti menekültekkel együtt maga is Indiában keresett menedéket.

Brunner Erzsébet festészetének utolsó szakaszában is számos portrét (Kat. 60., 61.) és buddhista ihletésű képet festett, bár elhatalmasodó izületi betegsége miatt egyre nehezebben dolgozott. Élete utolsó, csaknem három évtizedében már nem tudott ecsetet venni a kezébe. Mindvégig kapcsolatban maradt azonban az indiai művészeti körökkel, köztük a fiatal festőgeneráció tagjaival is. Sok időt, energiát szentelt a tibeti menekültek segítségének. Az elnyomás mindig is tiltakozásra készítette. 1956-ban szót emelt a magyar forradalmárok mellett, a magyar diplomácia emiatt sokáig mellőzte. A helyzet csak 1978-tól, a delhi Magyar Kulturális és Információs Központ létrehozásával, Dr. Bethlenfalvy Géza kezdeményezésére változott meg. Ettől kezdve az intézet figyelemmel kísérte a művész sorsát, és időről időre kiállításokat rendez a Brunnerek műveiből.

Itthon 1981 óta vannak újra kiállításai (1981. Budapest, Ráday Kollégium; 1982. Debrecen, Református Kollégium; Budapest, Műcsarnok; 1988. Nagykanizsa; 1989. Tihany, Balatonfüred, Kecskemét, Sümeg, 1997. Budapest, Néprajzi Múzeum; Nagykanizsa, állandó kiállítás). Indira Gandhi 1975-ös magyarországi látogatásakor négy Brunner-képet ajándékozott a Magyar Nemzeti Galériának. 1988-ban Brunner Erzsébet harminc festményt, 1997-ben több mint négyszáz képet ajándékozott szülővárosának, Nagykanizsának. Számos festmény került a delhi National Gallery of Modern Art és az Indira Gandhi National Centre for the Art tulajdonába is. Munkásságát az indiai állam az egyik legmagasabb állami kitüntetéssel, a Padma Sri-díjjal ismerte el. Magyarországon 1988-ban a Magyar Népköztársaság Zászlórendjével, 1995-ben a Magyar Köztársaság Középkeresztjével tüntették ki.

Brunner Erzsébet 2001. május 2-án hunyt el Delhiben. A birtokában maradt, saját és édesanyja által festett közel kétezer festményről végrendeletében rendelkezett. Ennek értelmében a képek túlnyomó többsége az Indira Gandhi National Centre for the Art, a National Gallery of Modern Art és Nagykanizsa között került felosztásra. A hagyatékából néhány további intézmény és gyűjtemény is részesedett, köztük a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum, mely egy 62 festményből álló kollekció birtokába jutott.

Zsuzsanna Renner

Pilgrimage

An Outline of Elizabeth Sass Brunner's and Elizabeth Brunner's
Lives and Artistic Careers

At the end of 1929, in Santiniketan, Rabindranath Tagore (1861-1941), the world-famous Nobel laureate Bengali poet received a strange letter written in Hungarian:

'Dear Master! I am writing to you in Hungarian and as if I was writing to my father. I do not speak foreign languages: I am a painter and one of those who paint with such a sacred devotion that they have no time for other things. I have given up everything. I have but one goal: to reveal all that may manifest through us as divine gifts. – Having fasted for 28 days three years ago, on a diet of fruits twice a day I live a pure ascetic life, in holy ecstasy I paint various compositions and the beauties of nature. My work is so intensive and entrals me so that I cannot care about anything else. I feel that it is not my duty to sell my pictures – I paint and give them to the world for the sake of a sacred cause!

I often wonder how I could live independent of human beings, submerged in God's wonders. My understanding has led me to Indian philosophy, and you, Master, are a wonderful representative of this philosophy. You have made it available for us who speak a different language. Unconsciously I have felt for a long time that I belong there; this winter, however, I sensed such a strong call that, urged by some inner compulsion, I settled what I had to and left for India with my daughter. She is a sculptor and painter; she lives and thinks like me. We decided that we would face any difficulties to visit you, Master, because presently you are the only one who can understand the way we think and may help us to merge with the majestic beauties of India's ancient soil and to paint the most exquisite spiritual pictures. – I am on my way. Now I am in Sicily and though I wanted to arrive in India on my own, as a woman I have to cope with such great difficulties that now I see I cannot go on! I am not going to elaborate on the reasons but let me ask you, Master, if you could help me to come to India. I would repay your financial assistance with my art. I have 228 pictures packed in Budapest where I had success as a painter. After my arrival, an exhibition could be organized and the revenue would cover my expenses.

I cannot give up India that has led me so far as a guiding star. If you, Master, feel from my letter the desire that drives me, I know you will understand that I must visit the land where the highest philosophy exists. I also know that if in your great dedication you feel that my arrival is necessary, you will give us, Master, financial help.

God bless you, my Spiritual Friend! Two broken-winged birds that cannot fly across the Ocean are waiting to see you again. Would you please send your reply to Syracuse. Soliciting the favour of your reply: Francesca Brunner (Sassné Farkas Böske)¹

fermo in posta

Please send back the photographs, I have no reproductions.²

The letter was translated by Gyula Germanus,³ who at that time was residing in Santiniketan as professor of the Arabic language and literature. Tagore replied to Elizabeth Sass Brunner's letter immediately; if not tickets for passage, he sent an invitation to her and her daughter.

¹ Mrs Sass Brunner, born Elizabeth Farkas

² Margit Köves, Két kiadatlan Sass Brunner Erzsébet levél a santi nikétáni Tagore Archivumban (Rabindra Bhavanban), manuscript, Delhi, 1996. I would like to thank the author for her assent to cite her article.

³ Hungarian Orientalist, arabist (1884–1979)

But what was Santiniketan which the Hungarian painter longed to see? What was this aspect of India that attracted her in invisible ways so much that she could imagine her life only in India?

Santiniketan (Bengal), the 'Abode of Peace' became widely known in Europe from the 1920s as a centre of Indian spirituality. It belonged to the estate of the rich and respected Tagore family, where Debendranath Tagore (1817–1905), Rabindranath Tagore's father established a prayer hall and a library in 1860. To educate ordinary people, Rabindranath Tagore established a school here in 1901, and later he founded the Visva-Bharati University (1918).

The University soon became famous as a symbol of Tagore's spirituality and his efforts to arrive at a synthesis of Indian and European thought. Tagore's way of thinking was deeply rooted in Indian philosophy and the wisdom of the Upanishads handed down in his family. Yet he did more than any other Indian to create harmony between the Oriental and Western way of thinking and to widen the horizon of Indian national awareness.⁴ He invited well-known representatives of European Indology (e.g. Moritz Winternitz, Sylvain Lévi, Giuseppe Tucci)⁵ to lecture at his University. Gyula Germanus stayed in Santiniketan as a guest professor from 1929 to 1931.

The spirituality of Santiniketan was rooted in the reform movement launched by Ram Mohan Roy (1770-1833), the 'Father of Modern India', at the end of the eighteenth century. Ram Mohan Roy, an enlightened thinker of a wide intellectual horizon, advocated the idea of British-Indian intercourse. He pursued of purifying Hinduism of superstitions in order to strengthen it against the supposed superiority of the West. He established schools and founded newspapers, and, to facilitate religious reform he set up the Brahmo Samaj (Society of Brahma). He fought for social and political reforms; his influence led Lord Bentinck, Governor-General of India, to the legal abolition of *sati* (i.e. the immolation of a widow on her husband's funeral pyre) in 1829. He could read in Sanskrit, Arabic and Persian and studied the sacred texts of Hinduism, Buddhism and Islam in their original languages. He studied the theology of Christianity as well. He always emphasized the importance of the English language; he thought that, as the 'key to all improvements', it could promote the dialogue between Britain and India.⁶

The Tagore family was in close connection with the Brahmo Samaj from the very beginnings. Dwarkanath Tagore, Rabindranath Tagore's grandfather was a friend and supporter of Ram Mohan Roy. After Ram Mohan Roy's death, Debendranath Tagore (Rabindranath Tagore's father) and Keshub Chunder Sen became leaders of the movement. In the field of social issues, reformers of the Brahmo Samaj fought for the abolition of the caste system, the elimination of the dowry system that imposed great burden on Hindu families with daughters and called for the emancipation of women and the development of the educational system. These aims were in close connection with the ideas of the 'Bengal Renaissance', a religious and social reform movement which produced numerous poets, men of letters, artists, scientists and politicians in the latter part of the nineteenth and the early twentieth centuries. In the field of religion, they made attempts to revive the monist teachings of Hinduism as it is laid down in the Upanishads. They believed in the existence of the One God who created and preserves the universe and manifests for human soul without mediators. They professed that before God all human beings are equal and thus discrimination on the basis of caste, colour, sex or race is unacceptable.

Rabindranath Tagore's poetry, literary activity, religious and political views carried on this spirituality. When he was seventeen, his father sent him to England to study law. However, he did not finish his studies; he was more attracted by arts. Having returned to India, he took over the management of the family estate, then made his living by publishing his works. In Bengal, he had an early literary success and through his own English translations of his works he soon became well known in the West as well. He often wrote his poems in the traditional and popular 16-syllable *shloka* form of Sanskrit literature. When translating these, he used the then fashionable free verse, which gave his poetry a modern touch. In the second and the third decades of the twentieth century, after winning the Nobel Prize in Literature in 1913, his books were translated and published in many Indian and European languages which gained him world fame. In the course of his lecture tours he travelled throughout the world. However, the world regarded him primarily as an embodiment of India's spiritual heritage.

In the nineteenth century, Bengal was India's most developed state and a standard-bearer of the national movement. From the beginning, the movement was Hindu in character. The notion of 'Mother India' was a Bengali invention of the Hindu revival

⁴ Dzsaváharlál Nehru, *India fölfedezése*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981, p. 465.

⁵ Köves, *Két kiadatlan Sass Brunner Erzsébet levél*, p. 4.

⁶ Francis Watson, *India. A Concise History*, Thames and Hudson, London, 1993, p. 138.

movement; a Hindu motivation underlaid the songs, slogans and patriotic literature. The cult of Ramakrishna,⁷ the great Bengali mystic exerted a new kind of nation-building influence. Under the impact of his disciple, Vivekananda,⁸ who interpreted his master's teachings in Europe and in the United States, the West came to associate Hindu spiritual tradition with India's claim to a modern identity. (The Theosophical Society, established in South India, after moving its headquarters to New York in 1875, played a similar role in communicating Indian religious and philosophical thoughts to the West. The Indian philosophy that it offered, however curious a mixture, was soon to provide its leader, Annie Besant, with a role in the Indian Home Rule movement.)⁹

Although Bengal played a crucial role in the national movement, Tagore stood aside from politics for a long time. However, when in 1905 the British colonial administration attempted to stir up religious conflicts through the partition of Bengal and thus divide the national movement, Tagore decided to side with the movement. He voiced India's desire for freedom in articles and pamphlets; however, he rejected all forms of violence. He hoped that India and Britain could reach an agreement and free India would become an equal partner to England. As a pacifist, he did not even take sides with Gandhi,¹⁰ who was stubborn even in his passive resistance, not to speak of Nehru's¹¹ wing of the national movement which was ready to fight for independence.

Tagore's attitude was much appreciated in England so he kept visiting London. During World War I, when India fought on the side of the British Empire, he retired to his estate and avoided to take either side of the belligerents. He maintained his neutral attitude until the 1930s when the rise of fascism made him take a rejecting position.

On the other hand, India's political situation was characterised by an increasingly radical anti-British feeling after World War I. By fighting on the side of the British in the war, India contributed to the preservation of the Empire. In 1917, as an acknowledgement of India's national identity, the British government envisaged the gradual development of self-governing institutions in India as an integral part of the British Empire.¹² However, as the great empires (Austrian, German, Russian and Turkish) fell apart, India found this perspective unsatisfactory. The more so as this politics which, according to its declared intentions, should have led to the progressive realization of a responsible government in India, with its unsatisfactory concessions during the era between the two world wars did not bring about the desired changes in the power structure. Gandhi confronted the British government in India with non-violent passive resistance (*satyagraha*, 'adherence to truth'), a method he had used successfully in South Africa before World War I. The campaigns of 1920–1921, 1930 and 1942 were the culminations of his movement and the milestones of India's way to independence. From 1929 onwards, the national independence movement demanded *purna swaraj*, that is, full independence for India.

Boycott was a major means of civil disobedience and non-cooperation. The leaders of the movement propagated the boycott of English goods and the purchase of Indian goods instead (*swadeshi* movement); they emphasised the importance of Indian rural life, revived and popularised home handicrafts, primarily hand-loom weaving and spinning. Gandhi himself practised spinning as part of his daily routine and the *charkha* (spinning wheel) became an emblem of his movement. Hand-woven (*khadi*) garments spread and became symbols, too. A major manifestation of civil disobedience was the famous Salt March in 1930, a non-violent protest that brought about important and far-reaching political consequences. Gandhi and an ever-growing crowd of his followers marched to the seaside and made salt, thus violating the British Treasury Act on the state monopoly of salt. The campaign diverted international attention from the Round Table Conference in London discussing India's future to Gandhi's movement. The Congress Party, which claimed to voice the nation's will was not invited to the Conference. After the Salt March, Gandhi was jailed; then he was released and invited to Delhi to carry on talks with the Viceroy. As a result of the meetings, the imprisoned leaders of the Congress Party were released and Gandhi could participate in the second Round Table Conference in London (1931), which, however, ended without significant results. Again, Gandhi was jailed for years; he was only released in 1934.

This was the India, heated up by the independence movement, where Elizabeth Sass Brunner and her daughter arrived on 17 February 1930 by sea, clad in hand-woven clothes and non-leather sandals. The fact that their clothes were very similar to those popularised by Gandhi's *swadeshi* movement and that they did not speak English, raised the English authorities' suspicion who

⁷ Hindu religious teacher (1836–1886), a key figure of the Bengal Renaissance.

⁸ A major representative of Vedanta philosophy and Yoga (1863–1902). He introduced Ramakrishna's teachings in the West.

⁹ Watson, *India*, p. 150.

¹⁰ Mohandas Karamchand Gandhi (1869–1947), also known as Mahatma, the 'Great Soul', leader of the Indian independence movement.

¹¹ Jawaharlal Nehru (1889–1964), leader of the Indian National Congress and pivotal figure of the Indian independence movement. Later, first Prime Minister of Independent India (1947–1964).

¹² Watson, *India*, p. 152.

decided to turn them back. A Sikh gentleman whom they had got to know on board helped them; later, the Hungarian consul in Bombay came to their rescue. It turned out that the consul knew Elizabeth Sass Brunner, or rather, had seen her picture before, because his brother, who had studied in Nagykanizsa, admired her and kept a photograph of her on his bed-table. Mr Ludwig purchased train tickets for them to Calcutta, so a few days later, our pilgrims knocked at Tagore's door.

It is time to go back to the beginning of the story and see, who these two pilgrims really were, these fragile women who managed to reach the land of their dreams in face of all difficulties. What were their motives, what was the story behind them that led them to India?

Erzsébet (Elizabeth) Farkas was born on 14 June, 1889 in Nagykanizsa.¹³ Her father was the chief constable of the town; her mother was a descendant of a Transdanubian landowner family of a medium-sized estate. Her mother died young; she was brought up by her grandmother. Elizabeth started to paint at the age of nine. She was different from children of her age in other aspects, too. *'Recalling my childhood, I always loved solitude. In this, I was inspired by dreams, tales, poems, in which I could linger on imaginary events. I loved extraordinary natural phenomena such as storms, hail and snow.'* – she wrote later.¹⁴

She planned to study at the Budapest Academy of Arts, when Ferenc Sass (Ferenc Brunner by his civilian name) opened an art school in Nagykanizsa. Ferenc Sass studied at Simon Hollósy's¹⁵ 'free school' in Munich. Later on he continued his studies in Nagybánya,¹⁶ under Károly Ferenczy's¹⁷ guidance. As he recalls this period, *'My masters were Vajda, Hollósy, Ferenczy and later, Nature and myself. Out of my masters, it was Hollósy who could show me how to look into nature's beauties. Later, when my quest opened the inexhaustible beauties of this great universe in front of me, I became a lover and slave of this beauty.'*¹⁸

Sass's first disciple at the Nagykanizsa art school was Böske (Betty) Farkas. Master and disciple developed a strong spiritual relationship and fell in love. In 1909 they married in order to dedicate their lives to 'art and truth'. After that, Erzsébet Farkas used the name 'Sassné Farkas Böske' and the signature 'SFB'.¹⁹ Their daughter, Erzsébet Brunner²⁰ was born on the 1st of July 1910. The family was shocked to see that her mother, consciously rejecting church ceremonies, did not have her baptised. However, Elizabeth Sass Brunner's mystical quest started only ten years later, after World War I.

Ferenc Sass and his wife were absorbed in work: they travelled extensively and organised exhibitions. In 1911, they travelled with the one-year-old Elizabeth to Munich, to Simon Hollósy and organised their first joint exhibition there. Until 1914 they had seventeen further joint exhibitions, among others, in Fiume and in Budapest (in the Nemzeti Szalon and in the Művészház).²¹ They were successful and the press recognised Mrs Sass Brunner's talent as well. They opened several art schools in the country towns where they organised exhibitions.

Their daughter, Elizabeth was being brought up by Mrs Sass Brunner's elder sister. The family spent the summers in Gyenesdiás, at Lake Balaton. Elizabeth Brunner was nine years old when she painted her first portrait; the next time she painted was ten years later when she was already studying sculpture under Zsigmond Kisfaludy Stróbl's²² guidance.

Elizabeth Sass Brunner's artistic style and spiritual motivation was strongly influenced by the Nagybánya School. The world view and artistic attitude of those disciples of Hollósy who in summers worked in Nagybánya were characterised by closeness to nature as manifested in the local landscape, its lines and colours and plain air painting. The members of the school knew contemporary

¹³ A town in South-West Hungary.

¹⁴ Mrs Sass Brunner Elizabeth Farkas and Miss Elizabeth Brunner, *Mystic India Through Art*, Tokyo, 1937, p. 29.

¹⁵ Painter (1857–1918), a renowned representative of 19th-century Naturalism and Realism; he founded an art school in Munich whose young artists played a major role in the Hungarian movement of modern painting.

¹⁶ The Nagybánya colony of artists and school of painting was founded in 1896 by Simon Hollósy's artistic circle in a picturesque countryside 400 km from Budapest.

¹⁷ Painter (1862–1917), the most important representative of Hungarian Impressionism, a key figure of the Nagybánya school.

¹⁸ Géza Bethlenfalvy, *India varázsa – The Lure of India*, Thury György Múzeum, Nagykanizsa, 1988, p. 3. (unpaged)

¹⁹ She used the artist name 'Sassné Farkas Böske' (Mrs Sass, Böske Farkas) in Hungary. After leaving Hungary, she regularly used the version 'Mrs Sass Brunner'. Her signature did not change throughout her career. The version Elizabeth Sass Brunner has become the standard form employed in Indian publications and catalogues.

²⁰ As a painter she became known as Elizabeth Brunner

²¹ National Saloon and Artists' House, artists' associations.

²² Sculptor (1884–1952)

European trends of painting, the Impressionist, Expressionist and Cubist schools, and they experimented with various techniques and styles; however, on the whole they were closest to 'late-Naturalism' and Impressionism. In their naturalist approach, their major ambition was to paint nature and Hungarian life as they saw it in Nagybánya.²³ The plain air painting of Nagybánya, however, did not remain untouched by symbolism, whose influence in Hungary, similarly to other East Central European countries, was contemporaneous with that of Naturalism, Impressionism and Art Nouveau.²⁴ Besides the ideal of a simple, pre-industrial country life, they also had a 'synthetic vision' of nature. István Réti (1872–1945), a representative of the school expounds this attitude, also telling what Hollósy taught about the method of painting a tree: *'Hollósy told us, you watch and study and understand the tree until you feel that you are identical with it, that you yourself are the tree, and then you can start to paint it.'*²⁵ At the same time, this is not far from the meditation techniques that are well known in India which is, most probably, not a coincidence. Hollósy and his circle were in close contact with Buddhism as his brother organised a Buddhist community and published a book on Buddhism.²⁶ Later, Elizabeth Sass Brunner wrote in similar terms about her own method of painting: *'I was watching natural phenomena for hours and copied them in minute detail.'*²⁷

World War I brought about a turning point in the life of the Brunner family. A period of rationalism ended; the world became fragmented and as a result, there was a general feeling of disillusionment and uprootedness. The destruction caused by the war and Hungary's division brought about a deep crisis in Ferenc Sass's life from which he never fully recovered. He withdrew, seldom painted, sought solitude and pleasure in hunting. Later, he moved to Sümeg but his creative urge did not return.

Elizabeth Sass Brunner did not surrender to hopelessness. She looked for new ways, even without her husband. As she wrote to her husband in 1921, *'...Maybe it is because I am younger but I do not feel that all desire, hope and love died in me. I do feel zeal to work and I would like to study, too. I will make all effort to live such a life or I will destroy myself. ... I am at the point where I must act. ... We either meet and create this new world together, shoulder to shoulder, or break off.'*²⁸

She met József Egry,²⁹ the painter of Lake Balaton's lights and colours, who lived in Badacsony, near the summer house of the Brunner family in Gyenesdiás. Egry was looking for a way out of the crisis, too. In Egry's pictures, reflections and colour curtains melt figures and objects into a hazy light; all appear in a single pantheistic vision. As he wrote to a friend, *'I could not see anything but the beautiful starry sky and the reflections on the water. The boat softly danced and some kind of a trembling haze connected sky and water around me. Then I felt that I was somewhere in the middle of infinitude. The experience of that night made me paint again. I no longer cared about impressionistic observations of nature; I did not want to make "cuts". The inspiration that animated me was almost objectless. My pictures no longer had closing lines, and the colours became floating. I attempted to make them express my relation to the universe.'*³⁰ The same thoughts, the need to express her relation to the universe, seemed to determine Elizabeth Sass Brunner's artistic endeavours; landscapes and people are for her symbols that carry messages far beyond their immediate meaning. At that time and after, Elizabeth Sass Brunner, like Egry, was deeply interested in the transubstantiating power of light. As she wrote in a letter to Károly Lyka later, *'My pictures are mainly symbolic in nature. I also study Indian light reflections. The flickering of the air and the way objects seem to bathe in an almost shadeless light constitute a serious and beautiful problem. ... The way colours are scattered in the Oriental sunrise, the gloomy silhouettes of palm trees and the lotus lakes show me the essence that Balaton showed me first. Its soft lapping, its crested waves and its mercury-like diamond surface include all values, dissolves and breaks up all colours – it concentrates and unifies.'*³¹

She experimented with new materials and techniques. She stopped painting in pastel and started to use oil paint; she experimented to achieve a pastel-like effect with oil. She spent the summers with her family in Gyenesdiás and visited Budapest more often.

²³ Károly Lyka, *A művészetek története*, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1977, p. 318.

²⁴ Katalin Gellér and Katalin Keserű, *A gödöllői művésztelep*, Budapest, 1987, p. 18.

²⁵ P. N. Mago, *Dreams and Visions*, Indra Gandhi National Centre for the Arts, New Delhi, 2000, p. 42.

²⁶ Szubhádra Bhiksu, *Buddhista káté bevezetésül Gótamó Buddha tanához*. A délvidéki buddhisták szent iratai után összeállította és jegyzetekkel ellátta Szubhádra Bhiksu, fordította Hollósy József, Mayer és Berger, Máramarossziget, 1893 (1900). For the artistic links of Buddhism in Hungary see Györgyi Fajcsák: „Bevezetés a Buddhó tanába”. A buddhizmus magyar nyelvű irodalma és kapcsolatai a 19-20. század fordulóján. In: *Bolor-un gerel. The Crystal Splendour of Wisdom. Essays presented in honour of Professor Kara György 70th birthday*. Eds. Ágnes Birtalan, Attila Rákos. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Belső-Ázsiai Tanszék, CD-Rom, Budapest, 2005, pp. 253–266.

²⁷ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 29.

²⁸ Géza Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm. In memoriam Sass Brunner Erzsébet 1889–1950*, Tihany, 1989, p. 5.

²⁹ Painter (1883–1959), one of the most original representatives of Hungarian modern painting.

³⁰ József Egry's letter to a friend. József Heitler, *Festő szívárvánnyal. Beszélgetések Egry Józsefről*, Private edition, Pápa, 2003, p. 57.

³¹ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 9.

She contacted the remaining members of the Gödöllő Colony of Artists³² and the weavers' workshop of the colony, participated in the exhibitions of Balaton painters and female painters and became acquainted with the religious movement called Mazdaznan and Béla Bicsérdi's vegetarian movement. It is probable that she maintained contact with the Spiritual Artists' Society that was founded by Jenő Remsey in 1924. The attitude to life and art of the Gödöllő Colony of Artists was based on a rejection of industrial mass-production; its members returned to country life, rediscovered handicrafts and sought recourse to folk art which, as reconciled with the European artistic trend of Art Nouveau, offered itself as a source for an artistic revival.³³ The rediscovery of folk art was also related to the efforts made to unravel the symbolism of Hungarian folk motifs and thereby to the search of the Asian origin of the Hungarians.³⁴ The reforms of the Gödöllő artists included a healthy way of life, diet and natural clothing. For them, the 'art of life', that is, to lead a 'complete life' took priority over art. Their thinking and everyday practice was much influenced by Tolstoyan philosophy. Elizabeth Sass Brunner obtained the material for her artistic experiments with textile, along with her hand-woven clothes and non-leather footwear from the weavers' workshop of the colony. The Gödöllő artists were in touch with Oriental philosophies in several ways. They frequently visited Nagybánya whose artists had their own links to Oriental mysticism and they were in close connection with the philosopher Jenő Henrik Schmitt (1851–1916), whose gnostic way of thinking was much influenced by the doctrines of Oriental religions.

Elizabeth Sass Brunner's quest and the impacts that affected her showed a consistent direction yet did not bring her peace of mind and satisfaction immediately. In 1925 she underwent a deep crisis; she was on the verge of committing suicide. As she wrote to a friend later: *'A continuous feeling of discomfort urged me to do something. I could not see the reasons. Finally I started to suffer from stomach problems due to neurological reasons and I attributed my unnameable sorrow and irritability to it... I challenged destiny, gave my nerves a trial and looked for something extraordinary... Eventually, I changed my way of life and after a 28-day fast I found myself, or rather, I surrendered and found God. ... Do not misunderstand me, it was not in some narrow minded way. I found the principle that brought me to the world that keeps me alive, governs, gives and takes away.'*³⁵

She had almost died of fasting when she heard an inner voice: *'You must live but you must change your life.'*³⁶ To do so, she became vegetarian and followed Béla Bicsérdi's strict raw diet. In addition, she ate only plants that were grown in the sun, which was a dietary regulation of Mazdaznan, a contemporary religious movement drawing on Iranian Zoroastrianism and Christianity but also deriving some of its doctrines from Hinduism. Elizabeth Sass Brunner's way of thinking was deeply influenced by the dualistic conception of Mazdaznan, that is, by the basic contrasts of good and bad, light and darkness and by its sun cult. Her reformed way of life included the salutation of the sun at dawn, giving up the constraints of corporeality and wearing white clothes. The sun and light became dominant motives of her life and art. As she wrote to a friend: *'As you recall the most beautiful moments of your life – this is how I experience the wonders of the sun's change that takes place in the expanse of time. I almost tremble as I watch with devotion the manifestations that constitute the core, power and value of my art! I cannot just be a painter. I cannot only use techniques when I paint. This is how God gave life to my soul so that He can be manifested through it.'*³⁷

She meditated on a regular basis and let her visions guide her. She spent the summer of 1928 in a tent on Akasztó Hill in Tihany (at Lake Balaton). At dawn she saluted the newborn light then purified herself in the lake. She watched and painted the changes of light and nature and country life. *'... I need freedom and sun, I need the hills where my thoughts can race with the winds and yet time is not measured. I like silence and solitude, I like simplicity and imperceptibility and I do not like that which is called culture... Civilisation, with its octopus's arms, reaches for everything, perhaps I also may not live as I would like to. Anyway, I will try...'*³⁸

The idea of retreating from civilisation recurs in her writings: *'The wind, the rain, the sun, trees, streams and birds do not ask who you are and what your profession is. They are ancient friends of hermits and pilgrims. I long to be with them. I would like*

³² The Gödöllő Colony of Artists existed from 1901 to 1920. Sándor Nagy and Jenő Remsey, painters, stayed in Gödöllő after the Colony ceased to exist. The weavers' workshop also continued to operate.

³³ Geller and Keserő, *A gödöllői művésztelep*, pp. 18–20.

³⁴ For recent research in this field see Zoltán Fejős, (ed.) *Huszkó József, a rajzoló gyűjtő*, Néprajzi Múzeum, Budapest, 1996.

³⁵ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 5.

³⁶ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 5.

³⁷ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 8.

³⁸ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 8.

to live their simple yet law-governed life, not the life of man who was expelled from Paradise, that is, not the life of those who languish in the wretchedly constructed sand castles of a degenerated and sick society that chases empty dreams.'³⁹ Maybe she already had India on mind when she wrote these lines.

She depicted her visions in her pictures. The motif of Christ's love, represented by a shower of light that embraces and elevates the believer, with its rain of flowers, symbols of sacred purity are recurrent themes of her early pictures (Cat. 3.). Notions of light, flower, purity, love and sacredness are closely linked in her pictures. Her paintings brought her great success at the exhibitions of the Nemzeti Szalon.

She started to plan a journey to India at the end of 1928. There are several factors that may have contributed to her attraction to India which later matured in the plan of the journey. The major factor was Indian mysticism, which came to Hungary in the form of theosophy and Buddhist teachings. In 1906, the Hungarian Theosophical Society was founded. From the second decade of the twentieth century onwards, numerous theosophical works were published under the editorship of the Society; they also published a translation of the Bhagavad Gita.⁴⁰ Other publishers also issued books on Indian religions, including Buddhism. In the 1920s, Ervin Baktay's⁴¹ first books on India, mainly translations of literary works, were published. Elizabeth Sass Brunner was sensitive to spirituality; therefore, it is most probable that these books did not evade her attention. Indian philosophical and religious thoughts reached her directly too, through her personal contacts mentioned above.

In those days, India was an everyday issue anyway. Public attention was kept alive by Tagore and Gandhi, the two decisive figures of twentieth-century Indian history and also by maharajas, nawabs and nizams who travelled in great splendour all around Europe, occupying with their large retinues whole floors in the most expensive luxury hotels. These three were symbols of the major aspects of contemporary India's attraction: spirituality, fight for freedom and the exoticism of the fabulous Orient.

The West enthused over Tagore's figure in the 1910s and 1920s. At that time, the 'Prophet of the East' travelled extensively and visited most European countries. His books were translated and published; in Hungary several volumes of his works were available in these years. His popularity in Hungary culminated in 1926, when he visited the country; his admirers cheered him all along his way. In Hungary, just like everywhere in the West, he was basically regarded as a mystic and the philosophy of his poetry was thought of as one which may help answer the questions tormenting the West. The importance of Tagore's visit to Hungary was enhanced by the fact that after a short stay in Budapest he spent several weeks in the heart sanatorium in Balatonfüred. His stay there had a salutary effect on his impaired health and he always kept a happy memory of it. Gandhi's independence movement and fight for freedom was followed with attention and sympathy in Hungary, where passive resistance had a historical tradition. The Hungarian press gave regular accounts of events related to the national movement and kept the public informed.

For Elizabeth Sass Brunner the Asian origin of the Hungarians was an important issue as well. The researches of Alexander Csoma de Kőrös⁴² and of others attracted a large number of people to India. Elizabeth Sass Brunner decided that when she arrived in India she would immediately visit Csoma's tomb in Darjeeling.

At the end of 1928, she saw another vision. A voice told her: *'You have already got all that you can achieve here. You will find in India what you are looking for.'*⁴³ This was the event that finally made her come to a decision. Her daughter decided to join her. She did not divorce her husband; yet they gave each other full freedom for the rest of their lives.

Mother and daughter set off on the 5th of May 1929. They started their journey as real pilgrims; practically they had no money and did not know how they would get to India, not even to the next stop of their travel. However, in the most difficult moments they always received help, which justified their faith and perseverance.

First, they accepted an earlier invitation and travelled to Italy. They went to Sicily via Fiume, Venice, Rome and Naples, and stayed in Santa Agatha for a while. In the Catacombs of Rome, Elizabeth Sass Brunner sensed the living presence of the light that confirmed

³⁹ Bethlenfalvy, *India varázsa*, p. 3.

⁴⁰ 'The Song of the Lord,' a text expounding the basic tenets of Hinduism.

⁴¹ Painter, writer, Orientalist (1890–1963), author of many books on Indian culture.

⁴² Renowned scholar, linguist, Asian traveller (1784–1842), founder of Tibetan philology.

⁴³ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 8.

the first Christian communities of their faith; this inspired her to paint visionary pictures (Cat. Nos. 4., 5.). The eruption of Vesuvius in Naples (Cat. No. 6.), the Blue Cave in Santa Agatha (Cat. No. 7., 8.) and the rocks of the Blue Lake (Cat. No. 9.) gave her inspiration to depict natural forces and nature's phenomena as they dissolve in the play of colours and light.

In Santa Agatha, Elizabeth Brunner had a significant dream. A beautiful white-haired and white-bearded old man appeared. He was sitting in an armchair in Nagykanizsa, in her grandfather's cellar and he was holding a lamp. As her father approached, the flame started to flicker. Elizabeth was afraid that the lamp might go out, so she protected it with her hands, and the flame flared up again. Then the old man said: *'Take this light to every nook and corner of the world!'*⁴⁴ Her mother recognised Tagore in the old man which made her write immediately the letter cited earlier. The poet's reply, along with the invitation to Santiniketan, arrived two months later.

Real difficulties, however, started after they had set off. They ran out of money; the income acquired from the sale of Elizabeth Sass Brunner's pictures at home was misdirected and they received it much later. They survived on green leaves (e.g. nettles) they found by the roadside. When their money arrived, they bought tickets to Tripoli, and then Alexandria and Cairo. In Alexandria, invited to a ball, Elizabeth Sass Brunner's distant acquaintances introduced them to a Hungarian businessman. When he heard about Tagore's invitation, he purchased their tickets to Bombay.⁴⁵ On board, the strange ladies who were wearing white hand-woven clothes and did not speak English only had the company of a German-speaking Sikh gentleman. It was the same gentleman who later in Bombay helped them through the difficulties of immigration.

Elizabeth Brunner's narrative gives a detailed account of the events that took place between 1930 and 1938.⁴⁶ When they arrived in Calcutta, Mr Neményi, a friend of the Hungarian consul welcomed them and later escorted them to Tagore's home in Jorashanko. Finally, the long-expected meeting with the Master took place. *'When we arrived, he was about to come down the stairway. Catching sight of my mother, he exclaimed, stretching out his arms, "So you have come." They flew towards each other and I saw their hearty embrace. Then he came and greeted me. He seemed to come straight out of a fairy tale with his silky white hair and beard, his smiling face, and half-closed eyes, his radiant expression of understanding and sympathy, and his imposing figure and beautiful hands. My mother requested only a quiet corner to give herself up to meditation, which he agreed to provide. The poet immediately issued the necessary instructions; the painter's silence was not to be broken by anyone on any account. As I was already aware of my mother's ways, I accepted them. All I was interested in at the moment was to paint the poet. We had an opportunity to do it the same afternoon when he gave us a sitting.'*⁴⁷

Before settling down in Santiniketan, they travelled to Darjeeling to see Alexander Csoma de Kőrös's tomb, as they had planned. This is where they saw the Himalayas for the first time; its majestic beauty enthralled them (Cat. Nos. 10., 11.). For the Hindus, the great mountains are the dwelling place and manifestation of God; here is the centre of the universe, the World-Mountain that connects the spheres of existence. For Elizabeth Sass Brunner, it was *'...the world-governing entity in control of the Universe. It is the life-emanating circuit in the waters of the Ganges and the lotus lakes. It is the centralized power reflected in India's gigantic temples and in their creative might. It is a radiating power, a spiritual, intellectual life code: the substance of artistic construction. Alpha and Omega.'*⁴⁸ The Himalayas gave an unlimited perspective to Elizabeth Sass Brunner's pantheistic landscape painting. The mountains attracted her attention again and again. Several paintings of hers depict cloud-capped, snow-covered peaks or two wanderers dressed in white as they stand with their backs to the spectator, watching the mountains with fascinated devotion. Later, it was also in the Himalayas, in Nainital that Elizabeth Sass Brunner found her final resting place.

They immediately felt at home in Santiniketan. They arrived in search of spiritual peace, comfort and bliss; and found it indeed. *'India is the Gate to thought, the master of the sense of life. She is the warden of the truths of millennial metamorphoses. In her silence thought and intellect are present.'* – as Elizabeth Sass Brunner wrote later in Japan.⁴⁹ As her daughter wrote: *'Santiniketan, surrounded by a pure Indian atmosphere, – that is the place where my eyes were opened to the beauties of human love and compassion, where I found my life's guiding spirit. Santiniketan made me a devout admirer of India, so much so that words are*

⁴⁴ Mago, *Dreams and Visions*, p. 49.

⁴⁵ Elizabeth Brunner's verbal communication to Géza Bethlenfalvy.

⁴⁶ Elizabeth Brunner's recollection is published in Mago, *Dreams and Vision*, pp. 50–76.

⁴⁷ Mago, *Dreams and Visions*, p. 50.

⁴⁸ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 75.

⁴⁹ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 30.

not sufficient to express my admiration.⁵⁰ India's spirituality was for them transmitted by the exuberance of colours and light that gave bliss and artistic inspiration at the same time. 'The sunrises and sunsets here were a feast of colours. Seeing them, one was filled with a vast, almost oceanic peace. For my mother, this was a sacramental experience, just what she was looking for. Watching her at such moments, one was awe-struck. She was becoming a part of the silence that surrounded her.'⁵¹

At the Visva-Bharati University, students, boys and girls alike studied languages, history, music, dance, literature and painting. Santiniketan had manifold relations to the Bengal School, the initiator of modern Indian painting: Abanindranath Tagore (1871–1951), painter and nephew of Rabindranath Tagore was the founder of the school and Nandalal Bose (1882–1966), head of the art department at the Visva-Bharati University was a key member of the group. Tagore also painted. Elizabeth Brunner studied painting under Nandalal Bose's guidance; she also took lessons in music and dance and soon made an appearance in one of Tagore's plays. His plays which were performed on the veranda of his house combined music, dance and poetry and constituted an organic part of the artistic life of Santiniketan.

Elizabeth Sass Brunner had a passion for gardening; this activity was a sort of inspiring meditation for her. The Brunners cultivated a garden near their dwelling place with hard work. They sowed the garden with seeds of vegetables and flowers that they ordered from Hungary. Tagore often visited the garden during his evening walks.

Meditation had a prime importance in Elizabeth Sass Brunner's life. When she meditated or painted, it was strictly forbidden to disturb her. In the spring of 1930 the Maharaja of Chattarpur invited them to Khajuraho. The multitude of statues that cover the walls of the temples and had for centuries endured the sun's heat inspired Elizabeth Sass Brunner to create poetic paintings, 'stolen gems of life',⁵² as she called them (Cat. No. 27.). Having returned to Santiniketan, she started a long meditation again. 'At sunrise, she gazed at the sun. I wondered what she was doing when I saw her covering and uncovering her eyes with her hands. Then she would pause and make notes Most of her realisations had come this way. The sun was her guru of gurus.'⁵³

Colours, lights and the rain meant an inexhaustible source of inspiration for both of them. 'The rainy season gave us several new experiences. Trees became silky green, the red desert blossomed at our feet. It seemed as though hundreds of little blue eyes winked at us. Sandy riverbeds were now rushing streams, tiny lakes appeared everywhere, and paddy fields became luminous green. All these were intoxicating to the eyes. Clouds of all shapes had covered the sky. Sunrises and sunsets were much more glorious than ever before, a bewitching orgy of colours. Nothing seemed impossible; everyday there were new revelations, from dainty pastel colours to the deeply dramatic. White waterbirds became part of the landscape.'⁵⁴ (Cat. No. 16.) Tagore invited them to his house-boat in Chandernagar on the Ganges, where the Brunners had a great opportunity to study haze and sunshine and the play of light reflected on water, so very different from what they had experienced in Hungary. They painted day and night, indulging in the constant change of colours and lights (Cat. No. 17.). Nature, however, did not fail to have a symbolic meaning in Elizabeth Sass Brunner's art. As she wrote later in *Mystic India*, 'Natural phenomena in my pictures expressed my state of mind. They carried meaning and significance, even if I copied nature.'⁵⁵

Elizabeth Brunner was interested in people and faces above all. She often depicted the life and habits of the 'healthy, optimistic and decorative' members of the Santal tribes which lived near Santiniketan (Cat. No. 44.) and exerted an influence on the art school of the university as well. Painting Tagore's portrait was a great challenge for both of them. Elizabeth Sass Brunner depicted the poet as the embodiment of India's mysticism (Cat. No. 12.), while Elizabeth Brunner was so successful in grasping Tagore's character that even the poet voiced his acknowledgement. She could enter Tagore's study any time so that she could paint him whenever she wanted. 'There was something so indefinably great around his entire being that I felt keenly as I watched him and reached for my brush to draw his perfect forehead or the shade of his pale ochre skin. Tagore's face was a profound study, for it was from him that I caught the true spirit of India. His keen, half-closed eyes, his curly hair and long, white beard inspired my hand, just as he would inspire the hands of all artists.'⁵⁶

⁵⁰ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 96.

⁵¹ Mago, *Dreams and Visions*, p. 51.

⁵² Mago, *Dreams and Visions*, p. 51.

⁵³ Mago, *Dreams and Visions*, p. 52.

⁵⁴ Mago, *Dreams and Visions*, p. 52.

⁵⁵ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 29.

⁵⁶ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 96.

They travelled extensively in India, from 'Bengal to Gujarat and from the Himalayas to Rameshwaram, looking for material, ideas and inspiration'⁵⁷ They became acquainted with numerous people, received invitations and organised exhibitions in succession. They were successful and known in artistic circles and society. After their exhibition in Calcutta (1931), the Maharaja of Jhalawar invited them to Rajasthan to paint there (Cat. Nos. 18., 19., 45., 46., 47., 48.). *Jhalawar was a completely new experience for us. There were old temples, ruins, busy bazars, bathing ghats, fairs and festivals. We sketched women in purdah, children in the streets, gypsy caravans, historical sites, palaces, elephants and tigers. The Maharaja and Maharani were extremely kind and hospitable, and took a personal interest in our work. We were invited to all the state functions, where the Maharaja appeared in all the glory of his official robes.*⁵⁸ Accepting another invitation, they went to Patiala (Punjab) (Cat. Nos. 20., 21.), then to Simla and Kashmir. The mountains enchanted them again. Then they visited famous North Indian places; the Taj Mahal, for instance, shining in the moonlight and glistening in different colours every hour of the day, inspired a great number of paintings (Cat. No. 23.).

They made a pilgrimage to Sabarmati Ashram, Ahmedabad, one of the first communities of Gandhi's followers. At that time, Gandhi was in prison. The Brunners adapted to the rules of the ashram immediately and observed the precepts of the strict discipline. They participated in the compulsory menial work and spinning, which was as an important part of the daily routine in the ashram as prayer. Elizabeth Sass Brunner depicted the collective evening prayers several times (Cat. No. 24.). One of these pictures was later to become a valuable piece of the collection of the National Gallery of Modern Art, New Delhi. It was Elizabeth Sass Brunner's regular method to paint several versions of the same subject matter.

The Brunners loved Sabarmati and shared many of its ideas. The Hungarians' sympathy for Gandhi's fight for independence was rooted in Hungary's many struggles for independence, in the importance of the notion of national sovereignty and freedom. Elizabeth Sass Brunner formulated this parallel of ideas in one of her writings, which is actually more than a parallel: it is a sense of unity, relatedness and spiritual community. *The sound of tárogató*⁵⁹ *still makes those people tremble whose ancestors followed Rákóczi, that leading power of freedom which is one in this world. My innermost sentiments well forth and this power immediately gets attached to them. This power does not ask questions, just carries me away. Where? To the ocean, to an undulation, to a swaying where there is no separate will – this love, this power, this supreme extraordinary driving force is embodied in Gandhi, the Mahatma ('Great Soul'). This is a power that frightens no-one and is never frightened – it exists and keeps the whole world in motion...*⁶⁰ Elizabeth Sass Brunner felt, however, that community life at Sabarmati was not suitable for artistic work, so they left the ashram and made their way towards Bombay.

In Bombay, they opened an exhibition of three hundred pictures; *The Times of India* reported on their artistic achievement with recognition. They met some of Gandhi's close associates; one of them suggested that they should paint the Mahatma's portrait, otherwise their portrait gallery of famous Indian personalities would be incomplete. Elizabeth Brunner asked for the British Governor's permission in a letter but her request was denied. The letter, however, brought about an unexpected consequence later on: during World War II, the Brunners, as Gandhi's sympathizers from a country hostile to England, were interned at Nainital in the Himalayas.

In Bombay they had yet another great experience: on the small island of Elephanta, near the city's coast, they visited one of the masterpieces of Indian art. *The monumental image of the Trimurti was breathtaking, its scale and beauty left us spell-bound. ... That image ... left a prolonged impression on my mother's mind, to the extent that she painted it repeatedly on various occasions along her life. These versions of the trinity were made entirely from memory with slightly different nuance each time, recognisable only by the initiated.*⁶¹ She painted a late piece of the series towards the end of her life, in 1944 in Nainital (Cat. No. 42.).

After the invitation of the Nizam of Hyderabad, they travelled to Ootacamund, a mountain resort in the Nilgiri Hills, where they painted the Biblical figures of the Toda tribe (Cat. Nos. 49., 50., 51.). In Sravana Belgola, one of the most sacred places of pilgrimage of Jainism, they depicted representations of the Jain tirthankaras⁶² (Cat. No. 26.) and the giant statue of Gommatesvara, counterposing the timeless detachment of Yoga to impermanence (Cat. 25.). In Bangalore they were guests of the Theosophical Society; Elizabeth Sass Brunner made a series of symbolic paintings and depictions of the Buddha there (Cat. No. 28., 29.). She would close the outer

⁵⁷ Sass Brunner and Brunner, *Mystic India*, p. 96.

⁵⁸ Mago, *Dreams and Visions*, p. 56.

⁵⁹ An oboe-like shawm, a Hungarian double-reed instrument, often associated with the Hungarian freedom fight from 1704 to 1711, led by Ferenc Rákóczi.

⁶⁰ Bethlenfalvy, *Tiszta élet öröm*, p. 9.

⁶¹ Mago, *Dreams and Visions*, p. 60.

⁶² 'ordmaker' or 'pathmaker'; teachers of Jainism.

doors for months; her daughter was only allowed to go to the market twice a week. Sometimes she worked for twenty-two hours a day, standing without a break in front of her canvas nailed to the wall.⁶³ *'Her techniques were innumerable; often she used a fine brush to produce a lace-like dainty effect. Sometimes, a big sweep with a broad brush on a rugged landscape. Before beginning to paint she marked outlines with a charcoal. Then, she proceeded from the lightest colour to the darker ones leaving certain portions of the canvas untouched. It created a mosaic effect.'*⁶⁴

In the winter of 1934, in Bangalore they finally met Mahatma Gandhi. After he had been released from jail, Gandhi set off for a trip to South India. He arrived in Bangalore in an open car. A cheering crowd was waiting for him; the members of the welcoming committee were about to put a garland of flowers around his neck when he noticed Elizabeth Sass Brunner above his spectacles. *'He stepped down from the car, and headed towards her. Everybody was thunderstruck when he stood before my mother with open arms. Embracing her, he said, "I know you." For a short time, my mother was too overwhelmed with emotion to speak. Then he returned to me, patted me on the face, took my arm and led us both to the meeting place. We later met Miss Slade, whom Gandhiji called Mirabehn, one of Gandhiji's chief disciples and attendants.'*⁶⁵

It seemed that Elizabeth Brunner would have the opportunity to fulfil her old wish and paint the Mahatma's portrait. But the Mahatma refused: *"Why do you want to paint an ugly man like me?" I replied, "Oh, but I want to paint your spirit", and explained that I needed only half an hour of his time. He looked at me doubtfully and said, "You mean to paint a spirit in half an hour?" I said, "Can you prove that I can't?" Looking at me quizzically, he said, "Alright, you can have your half an hour," and asked me to come the next afternoon.'*⁶⁶

Next day, an exciting and difficult half an hour followed. It was Gandhiji's silent day,⁶⁷ so he darted a characteristic glance above his glasses to suggest Elizabeth to go ahead. After half an hour, he handed over a slip of paper: *'The thirty minutes are over.'* However, considering the time spent with preparations, he gave Elizabeth an extra ten minutes. *'When the portrait was finished, I handed it over to him. His face lit up with approval, and he willingly wrote his signature. The news flashed the country, "Hungarian artist paints the Mahatma in half an hour". He told us that we could come anytime we pleased to observe him freely through his daily routine.'*⁶⁸ (Cat. Nos. 53., 54.). In Bangalore, the Brunners had the opportunity to get to know and paint the portrait of another famous Indian personality, J. Krishnamurti,⁶⁹ whose vivid and strong personality made a lasting impression on Elizabeth Sass Brunner (Cat. No. 55.).

In 1935 Elizabeth Sass Brunner contracted Bombay fever, which meant that she had to leave India immediately. They planned to travel to London but they had two weeks before the departure of the next liner, so they boarded the first ship, which, as it happened, headed for Japan. They did not really mind, because Elizabeth Sass Brunner had always wanted to visit the Land of the Rising Sun. They arrived in Japan before the blossoming of cherry trees and stayed for two years. They travelled, organised exhibitions and were inspired to paint many pictures (Cat. Nos. 30., 31., 32.). Among others, they exhibited pictures of Hungarian subject matter at the Hungarian Arts and Crafts Exhibition. They had great success. They prepared illustrations to a volume of Sándor Petőfi's poems that was published in Japan. They stayed for a while on Shikine Island which had never been visited by foreigners before. In Japan, they published *Mystic India Through Art*, a representative book of their artistic accomplishment; they sent copies to their friends and acquaintances. As a gesture of respect, they forwarded a copy to Nehru, too, though they had never met him before, because, as Elizabeth Brunner recollected, *'he was mostly in jail.'*⁷⁰

They left Japan and travelled to the United States (1937–1938) where they had exhibitions in San Francisco, Los Angeles and New York. After that, they sailed to England and exhibited their pictures in London, Liverpool and Glasgow. In September, they visited Hungary for a short time to see their relatives and friends. At that time Ferenc Sass was living in Sümeg with his brother and Elizabeth Sass Brunner's elder sister ('Aunt Lala', as addressed in the Brunners' letters). Mother and daughter displayed a small exhibition and the film that shows Elizabeth Brunner dance to Tagore's music. The exhibition and the performance were successful, but they soon

⁶³ Mago, *Dreams and Visions*, p. 63

⁶⁴ Mago, *Dreams and Visions*, p. 64.

⁶⁵ Mago, *Dreams and Visions*, p. 64.

⁶⁶ Mago, *Dreams and Visions*, p. 65.

⁶⁷ Gandhi observed the precept of silence on a regular basis.

⁶⁸ Mago, *Dreams and Visions*, p. 65.

⁶⁹ Jiddu Krishnamurti (1895–1986), also known as Alcyone, the Master of the Theosophical Society in Madras

⁷⁰ Mago, *Dreams and Visions*, p. 75.

had to return to London, where another exhibition was being organised. In London, they met Nehru who gave Elizabeth Brunner a sitting; this first portrait later came to the possession of the National Gallery of Modern Art, New Delhi. It was also in London that Elizabeth Brunner and Nehru's daughter, Indira Gandhi⁷¹ became friends and that the Brunners met the Maharaja of Baroda, who invited them for a stay to paint the beauties of his state (Cat. Nos. 33., 57.). They accepted the invitation; the old maharaja soon died but his successor confirmed the invitation.

Thus, after four years of absence they returned to India. Their success and popularity is best illustrated by the fact that they financed their long journey from the sale of their pictures. Several pictures of those painted in Baroda went to the collection of the Baroda Museum. From Baroda they travelled again to the Himalayas to participate in the pilgrimage to the famous Siva Cave at Amarnath (Cat. Nos. 35., 36., 37.). One of the successful series of paintings Elizabeth Sass Brunner made here used to decorate Nehru's study⁷² and several of them went into the possession of the National Gallery of Modern Art (Cat. Nos. 38., 39., 40.).

After the outbreak of World War II, the Brunners were interned first at Pune and later at Nainital, a Himalayan resort. They lived in the camp for two years but the beautiful environment made them forget about the poor conditions. Later, when they were allowed to leave the camp, they chose Nainital as their home and moved to Deodar Cottage. After the end of the war, they planned to travel home but the distressing news of the political situation in Hungary made them stay. They regularly supported their family members in Hungary who lived in very poor circumstances. During winters, the Brunners left the mountains to participate in the Annual National Exhibitions in Calcutta and Delhi. In the winter of 1949–1950 Elizabeth Sass Brunner fell ill and she died on 19 January 1950 in Bareilly. She was buried in Nainital near their house. Elizabeth Brunner organised an exhibition to her memory in New Delhi.

After her mother's death, Elizabeth Brunner moved to New Delhi. In 1955, she set off for a pilgrimage to commemorate the 2500th anniversary of the Buddha's birth which was due the next year. She visited the sacred places of Buddhism in India, Nepal and Sri Lanka (Cat. Nos. 58., 59.). To honour the anniversary, an exhibition in the Presidential Palace was organized of the pictures she made during her journey. The exhibition was opened by S. Radhakrishnan, Vice President of India; the Dalai Lama and the Panchen Lama also visited the exhibition later on. The Dalai Lama gave Elizabeth Brunner a sitting in 1959, when he, along with large numbers of Tibetan refugees, sought asylum in India.

In the last period of her career as a painter, Elizabeth Brunner mostly painted portraits (Cat. Nos. 60., 61.) and pictures of Buddhist inspiration, although her serious arthritis getting the upper hand of her increasingly restricted her ability to paint. She was not able to use a brush for almost the last thirty years of her life. However, she remained in touch with artistic circles, including members of the young generation of painters. She devoted much time and energy to support Tibetan refugees. She protested against all forms of oppression; in 1956 she took a stand for the Hungarian revolutionaries. Therefore, Hungarian diplomacy ignored her for a long time. The situation changed at Dr Bethlenfalvy's initiative in 1978, after the establishment of the Hungarian Cultural and Information Centre in New Delhi. Thereafter, the Centre paid attention to her and from time to time organises exhibitions of the Brunners' works.

In Hungary, the Brunners have had exhibitions again since 1981 (1981, Budapest, Ráday Kollégium; 1982, Debrecen, Református Kollégium; Budapest, Múcsarnok; 1988, Nagykanizsa; 1989, Tihany, Balatonfüred, Kecskemét, Sümeg; 1997, Néprajzi Múzeum, Budapest; Permanent Exhibition, Nagykanizsa). When Indira Gandhi visited Hungary in 1975, she presented four paintings of the Brunners to the Hungarian National Gallery. In 1988 Elizabeth Brunner donated thirty paintings and in 1997 more than four hundred paintings to her home town, Nagykanizsa. Numerous pictures went to the collections of the National Gallery of Modern Art and the Indira Gandhi National Centre for Art, New Delhi. The Indian state rewarded her activity with the Padma Shri Award, one of the highest awards given by the Government of India, in 1985. In Hungary, she was awarded the Order of the Banner of the Hungarian People's Republic (1988) and with the Middle Cross of the Hungarian Republic (1995).

Elizabeth Brunner passed away in Delhi on the 2nd of May 2001. In her will, she gave orders concerning the nearly two thousand paintings of her mother and herself that had been still in her possession. According to her will, the majority of the pictures were divided between the Indira Gandhi National Centre for Art, New Delhi, the National Gallery of Modern Art, New Delhi and Nagykanizsa, Hungary. Other museums and institutions were also given smaller collections of paintings. The Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts, Budapest acquired a collection of sixty-two pictures.

⁷¹ India's Prime Minister between 1966–1977 and 1980–1984.

⁷² It is still to be seen in Teen Murti Bhavan, Nehru's Memorial House, on the wall opposite Nehru's desk.

Bethlenfalvy Géza

Misztikus élmény a festészetben Sass Brunner Erzsébet belső felfedező útjai

A „misztika” szót racionális korunk a gyanakvással fogadott fogalmak körébe utalta, és a „misztifikáció” = „szándékos megtévesztés, ködösítés”¹ irányába módosította jelentését. Pedig a misztikus élmény – vallás- és kultúrtörténeti, illetve pszichológiai terminusokban – elég jól megragadható, mondhatnánk világos fogalom. A lényege olyan élmény, amelyben az egyén a maga létezésének koordinátáit kozmikus tér- és idő-keretekben érzékeli; élményszerű, közvetlen tapasztalata van a teljességhez, az abszolúthoz. A transzcendenciához, az istenihez való viszonyában saját magát – mint partikulárist – a teljessel való egy-ségben, *unióban* éli át.

Ezt az élményt csak azért vélik sokan irracionálisnak, mert a nyelvhez és logikához kötött gondolkodás nem képes arra, hogy a valóságot a maga teljességében ragadja meg: a lineáris, oksági láncokra alapozott megismerés csak részletek biztonságos meghatározására jó, az „egész” kisiklik az ilyen megközelítés hatásköréből. A teljesség-élményt lelkünk sokkal mélyebb, ősbib rétegei képesek megközelíteni, átélni, ha különböző események (megrázkódtatás, életveszély, éhezés stb.) vagy tudatos igyekezet (meditáció, zene vagy egy talányos *koan* stb.) kikapcsolja az agy racionalitás-kezelő területeit, és az agy intuitív, érzelmi, álomképszerűen felidéző megközelítési területei válnak uralkodóvá. Abból, hogy az ilyen élmény szavakban nem, vagy csak alig fogalmazható meg, még nem következik, hogy nem is létezik.

Bármely valódi műalkotás létrehozója vagy akár átélője tanúskodhat erről, hiszen minden igazi műalkotás valami kimondhatatlant, megfoghatatlant, de nagyon fontosat próbál közvetíteni. De ki tudja elmondani egy Bach-fúga racionális tartalmát? – és ha megkísérli, mi marad belőle? Vagy egyszerűbben megfogalmazva, amint Ustad Amjad Ali Khan világhírű indiai zenész, *szarór* játékos, a saját mestereit idézi: „*Szvar hi Isvar hai*” – „a (zenei) hang (maga az) Istenség”, avagy „*Har rág main Átmá hai*” – „Minden zeneműben ott a mindenség-lélek.”²

A misztikus élmény azért sem valami csak kivételes, alkotó személyiségek számára fenntartott esemény, mert szinte minden érzékenyebb ember maga is megéli, anélkül, hogy szavakban tudatosítaná az eseményt. A művészetek által előidézett katarzis, a táncolással, a sportban vagy tömegeseményekben, ajzószerekkel vagy szexben, természetes formában felidéződő transz-állapotok, csúcserőlmények nagyon sok tekintetben rokonok vagy azonosak ezzel az élménnyel. Az angol pszichológiai szakirodalom „*altered state of mind*” (az elme megváltozott állapota) kifejezéssel jelöli ezt a pszichikus jelenséget. A világ legkülönbözőbb vallásaiban föllépő misztikus csoportok (a keresztény szentek követői közül sokan, a muzulmán szúfik, a sámánok, a hindu és buddhista szerzetesközösségek stb.) ilyen ima-technikák és rituálék kialakítására és felidezésére specializálódtak, hiszen a misztikus élmény a vallások által hirdetett erkölcsi tanítások és filozófiai gondolatok direkt átélését tette lehetővé.

Különösen hatásos technikát dolgoztak ki Indiában: ötezer éves gyakorlással fejlesztették tovább jóga-iskoláikat, sokféle meditációs módszert dolgozva ki, amelyek jótékony hatásait a modern pszichológia is megpróbálja ellesni.

A mai idegtudomány pontosan meg tudja határozni, hogy a különböző pszichológiai funkciók az agy melyik területéhez kapcsolódnak. A víziókért, álomképekért és a vizuális fantáziáért felelős agyi terület egyúttal a tudattalan, rejtett belső világ egyik agyi központja. Az álomképeket maga Freud is a tudattalanba vezető királyi útnak nevezte. Nyilvánvaló tehát, hogy a misztikus élményben jelentkező, szavakba nem foglalható tudás és a képlátás, képkalkotás hatnak egymásra, tehát az ilyen élmény természetszerűleg jelentkezik a legkülönbözőbb korok festményein is. Nem sorolhatjuk fel az é csoportba tartozó műalkotások végtelen sorát.

¹ Szerk. Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. p. 550. (A szöveghez fűzött jegyzetek a szerkesztőtől származnak.)

² Ustad Amjad Ali Khan: *The Soul of Music*. *Indian Horizons*, 54/1 (January-March 2007), p. 65.

De – ötletszerűen – kiemelünk néhány olyan típust, amelyek a világ festészetében újra és újra ismétlődnek, és ha ezeken eltűnődünk, talán könnyebben értelmezhetjük Sass Brunner Erzsébet kísérleteit is.

A legősibb típus a víziók, látomások álomképszerű ábrázolása. Távoli példa, de mégis megemlítendő, hogy a buddhista festészet szinte teljes egészében a meditáció révén vizualizált istenségeket ábrázolja. Természetesen sok példát találunk ezekre a keresztény festészetben is, az európai hagyományból mégis csak Hieronymus Bosch látomásait és Chagall álomvilágát említeném példaként.

Egy másik alapvető megközelítési mód a természetélmény misztikus élménybe fordulásának ábrázolása. A rengeteg példa közül elég Caspar David Friedrich éjszakai tengereire, Mednyánszky tájképeire vagy a nagybányaiak és Hollósy késői tájképeire utalni.

Egy harmadik lehetőséget jelentett ezen az úton bizonyos szimbólumok, szimbolikus motívumok alkalmazása. A Jung archetípus-elméletében felvetett szimbólumok képzőművészeti megjelenítéseit már sok albumban összegyűjtötték; ilyen ábrázolások jelennek meg a primitív törzsi művészetek motívumvilágában, de napjaink műalkotásaiban is. Megjegyzendő, hogy a szimbolikus képek egy része (főként a modern időkben keletkezettek közül) erőltetettnek tűnik. Ez akkor van így, ha az ábrázolást „kiagyaltnak” érezzük, azaz, ha létrejöttében a mozgósított pszichikus erők közül nem a tudattalan ősi világ, hanem a szóban, logikával is szerkeszthető és szövegileg is megírt „új-emberi” gondolkodásmód nyilvánul meg. Igazán hatásosak azonban a tulajdonképpen leírhatatlan „Csontváry-cédrus” jelenségek maradnak.

Negyedik lehetőségként az absztrakt festészet kísérletét jelölhetjük meg – gondoljunk itt elsősorban Kandinsky egyes alkotásaira, amelyek mögött ott áll a könyveiben is megfogalmazott teozófikus világnézet.

Sass Brunner Erzsébet leveleiből, naplójegyzeteiből, vallomásaiból világosan megtudhatjuk, hogy sok tekintetben misztikus lélek volt: jelentős, egész emberi mivoltát és pályáját meghatározó vizionárius élmények érték.

Az első leírt víziók egy halálíg tartó nem-evésnek tervezett koplalás huszonnegyedik napján jelentkeztek, és ezek drasztikusan új irányt adtak életének. Mint elmondja, egy indiainak látszó ember jelent meg éber álmában, aki azt parancsolta: *“Élned kell, de meg kell változtatnod az életedet”*. Újra enni kezdett, de a „véletlen” a kor vegetáriánusaival hozta össze. Szoros barátságba került a Sebesta családdal, akik egy ma már elfelejtett, mazdaznan³ nevű csoporthoz tartoztak, és húsnélküli ételeket árusító boltjuk volt. Sass Brunner Erzsébet a legszigorúbb megszorításokat vállalta, semmilyen állati eredetű étel nem evett (tojást, tejet, sajtot sem), és ruházódásából is teljesen elhagyta az állati eredetű anyagok használatát. Nemcsak a bőrből készült lábbeliket mellőzte, de a gyapjú anyagokat is, ruháit maga készítette növényi eredetű fonalból szőtt anyagokból varrta. Ez hozta őt közelebb a gödöllői festő-csoporthoz is, akiktől megtanulta a szövés-fonást. Őket valószínűleg már a Spirituális Művészek Társaságából⁴ ismerte, akikkel egyes (eddig nem dokumentált) értesülések szerint már korábban kiállított. Az ilyen anyagokból varrott fehér ruhák és fonott saruk később Gandhi szimpátiáját is azonnal biztosították a magyar festőnő és leánya számára.

A direkt racionalisztikus gondolkodást az első világháború élménye sodorta mély válságba, amely a 19. századnak az ember mindenhatóságában hívő optimizmusáról bebizonyította, hogy ábránd – az emberek igenis képesek egymást minden közvetlenül belátható ok nélkül irtani, régi barátok lövöldözhetnek egymásra, ha véletlenül az olasz vagy a magyar lövészárokba kerülnek. A 20-as évek (és már az azt megelőző néhány év) az irodalomban is előtérbe állította a spirituális értékeket felmutató műveket. Ekkor kezdte Baktay Ervin kiadni fordításait és saját írásait, ekkor jelentek meg magyarul a Tagore-fordítások⁵ (évente akár több mint tíz kötet), Balázs Béla indiai meséi⁶ stb.

Ezek az évek érlelték talán Sass Brunner Erzsébet misztika felé fordulását: az 1928-as Nemzeti Szalonbeli kiállításon már egy fantasztikus Krisztus-képpel arat nagy sikert, amelyen maga Krisztus hajol le a festő-anyához és lányához. Ez a kép több vázlaton és változaton keresztül nyerte el végső alakját, amelyek közül egy a bemutatásra kerülő festmények között is látható (Kat. 3.), de nagyon közel

³ Keleti és keresztény tanokból táplálkozó vallási mozgalom

⁴ 1924-ben hozta létre Remsey Jenő festőművész

⁵ Rabindranath Tagore (1861–1941), Nobel-díjas bengáli költő

⁶ Balázs Béla: *Hét mese*. Gyoma, 1918

áll ehhez a szimbolikus megfogalmazáshoz a római Katakombákban átélt látomásokból megszületett képsorozat, amelyből kiállítunk kettőt mutat be (Kat. 4., 5.).

Ugyancsak a szimbolikus törekvések figyelemreméltó kísérlete Sass Brunner Erzsébet egyik szintén több változatban megfogalmazott képe, a „*Mágneses vonzásban*” (Kat. 22.) című kompozíció, amely az ember (pontosabban nő-ember) és a világmindenség egybeolvadását, a kettősségből az „egy-ség”-be való vonzást kísérli megfogalmazni, ezt a vonzóerőt élményszerűen érzékeltetni.

Ez a szimbolizmus Indiában sajátos irányba fordul. A Budapesten megfestett sugárzó krisztusi szeretet Indiában Siva világteremtő-világromboló univerzalizmusával keveredik. Sass Brunner Erzsébet tudatosan tanulmányozza az Indiában évezredessé szilárdult szobor- és képalkotó hagyományokat, szimbólumokat, megpróbálja azokat átélni, összeolvasztani a saját élményeivel, azoknak a nyelvén fejezni ki magát. Ilyen óriási fesztávú szintézist elérni nagyon nehéz, és Sass Brunner Erzsébet csakis a legmagasabb szintézisre volt hajlandó, hazugság és megalkuvás nélkülire. Ez néhány korai indiai kompozíció után a „*Buddha megvilágosodása*” sorozat legnagyobb darabjaiban sikerült, melyek többségét delhi múzeumok őrzik. A bemutatott két Buddha-arc (Kat. 28., 29.) érzékelteti törekvését, és kiegészítést jelent ehhez a sorozathoz. Az emberábrázolás lelki élménye közvetlen környezetének emelkedettebb átélését is lehetővé tette saját maga és leánya számára, hiszen olyan ember volt az első két évben a szállásadójuk, mint Rabindranath Tagore, akiről a húszéves Brunner Erzsébet festette a legmegragadóbb portrékat – a szellemi összecsengést ekkor is Sass Brunner Erzsébet ecsete pendítette meg (Kat. 12., 13.).

Sass Brunner Erzsébet festészetének talán legsikeresebb alkotásai a tájképek, a természetképek, amelyekben a misztikus élmény közvetettebb, jól érzékelhető, de szemérmesebb formában jelentkezik.

Az 1928-as év egész nyarát a tihanyi Akasztóhegy alatt sátorozva töltötte. Ekkor olvadt össze lélekben is a balatoni tájjal, és itt születtek az első misztikus élményt is lélegző képek: a Csúcshegyről látott naplemente vagy a napos és virágos udvar (Kat. 1.), amelyben a bokrokon, napfényen, gondosan ápolt muskátlin, ősi parasztház-részleten túl érezzük őt is, és az ábrázolt világ jelenét és múltját is. Sass Brunner Erzsébet képein a két festőnő egész „világkörűli útja” lelki élményeken keresztül is követhető: először a katakombák látomásai, majd a Capri szigeti Kék barlang élménye (Kat. 7., 8., 9.), azután Indiában a sántinikétáni felhő-építmények (Kat. 16.) és a Himalája újra és újra átélt csodája következett.

Miután Tagore befogadta őket Sántinikétanban, vonatra ültek, és felkeresték Kőrösi Csoma Sándor sírját. Itt kerültek először szembe a világ legmagasabb hegycúsaival, és köztük a dardzsilingi tájat uráló Kancsendzsunga látványával. Nem tudták, hogy az e tájon élők számára a Kancsendzsunga valójában Istennő, de ők is ezt élték meg. Ezeken a képeken az „isteni” Himaláját látjuk, és Sass Brunner Erzsébet ecsete megragadja a himalájai tájjal való tökéletes azonosulás meditatív élményét, melyet mi is érezhetünk e képek szemlélésekor (Kat. 11., 35.). Talán még általánosabb univerzum-élményt érzünk magunk felé sugározni azokon a Himalája-képeken, amelyeken az istenit, a mindenséget, a mozdíthatatlant jelképező havas hegycúcsokat egy hozzánk közel levő – az önmagunk pillanatnyi életét megfogalmazó zöld erdős táj – háttérében látjuk (Kat. 10., 36.). A világkörűli út talán legtávolibb állomása Japán, innen a Fudzsjama képe (Kat. 30.) mellett a Sikine szigeti, tájfun utáni éjszakai tengert ábrázoló kép érdemel feltétlenül említést, melyet a telihold élménye világít át (Kat. 32.).

Sass Brunner Erzsébet művészetén végigvonul az a törekvés, hogy a két utat egyesítse: a természeti képben jelenik meg a nagy üzenet, sokszor olyan természeti jelenetben, amely talán csak az ő képzetében él. A korai nagy mű ezen a téren a „*Krizantémek*” (Kat. 2.) látomása, amelynek egy másik változatát Sümegen egy magángyűjteményben őrzik. Biztosra vehető, hogy a kép egyik ihletője a krizantémek virágzásával egybeeső halottak napjának élményvilága. Ilyen gyönyörű krizantémcsokrot csak a temetőben lehet látni. Az egész kép élettel, szellelivel, szeretettel, kozmikus bizonyossággal eltelten villódzik. Az élés és az elmúlás ezen a képen, ebben az élményben egyensúlyba jutott. Ugyancsak élet és halál egy másik aspektusa jelenik meg az „*Öreg tölgy télen*” című, Nainitálban festett képen (Kat. 41.), itt azonban az elmúlással az „erő” áll szemben. A krizantémek többször felbukkantak még Sass Brunner Erzsébet festészetében. Az utolsó, monumentális változatban egy hatalmas fehér krizantémcsokorba fordul bele egy női akt, melyet hátulról látunk. Itt ismét a halállal való végső megbékélés egy ritka erejű megfogalmazásával állunk szemben. (Ide kívánczok annak a Chagall-képnek a felidézése, mely egy szerelmespárt jelenít meg egy Párizs fölött lebegő orgonacsokron.)

Sass Brunner Erzsébet képein a tisztán látomásos tartalom ritkán jelenik meg, többnyire a szimbolikus képekkel azonosak az ide sorolható ábrázolások. Az ő látomásai – a fejlett meditációs technikával rendelkező mesterekhez hasonlóan – irányítottak lehettek, s azoknak a nagy kérdéseknek a megoldásához kapcsolódtak, amelyekkel emberi mivoltában került szembe.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy mindazok a kérdések, melyekkel Sass Brunner Erzsébet viaskodott, nem avultak el. Manapság az emberiségnek egy még nyomasztóbb világgal kell szembenéznie, így az ő erőfeszítései és a „végső kérdésekkel” foglalkozó művészetének gyümölcsei ma aktuálisabbak, mint valaha.

HFMK
20230113

Géza Bethlenfalvy

Mystical Experience in Painting Elizabeth Sass Brunner's Inner Explorations

The age of rationalism categorised the word 'mysticism' as a suspicious term and shifted its meaning towards 'mystification', that is, making someone bewildered and perplexed.¹ Yet mystical experience, in terms of psychology and history of religion and culture, is a well described notion, a clear one, we can say. Its very essence is an experience where the individual senses the coordinates of his or her existence within the cosmic framework of space and time; that is, he or she has an immediate experience of totality and the absolute. In his or her attitude towards the divine and the transcendent, the individual experiences him or herself (as a particular being) in a *one-ness* or *union* with totality.

This experience is often regarded as irrational for human thinking, bound to language and logic, is unable to grasp reality in its fullness; cognition that is based on linear or causal chains is only suitable for a safe definition of details but it cannot compass the 'whole'. It is the deeper or ancient layers of the soul that can have an access to the experience of totality if various events (such as traumas, danger of life, fasting etc.) or some voluntary efforts (such as meditation, music or an enigmatic koan etc.) switch off those brain areas that are responsible for rationality and, as a result, the intuitive, emotional functions and dreamlike visions become dominant. The fact that these experiences cannot be (or can hardly be) put into words does by no means deny their existence. Those who create or enter fully into the spirit of a genuine work of art may bear witness to this fact, because all genuine works of art try to transmit something ineffable and elusive yet highly important. But who can summarise the rational content of a fugue by Bach? And even if we try, what is left from the music itself? To put it more simply, as Ustad Amjad Ali Khan, the world-famous Indian musician and sarod player said, quoting his masters: '*Swar hi Ishwar hai*' ('[Musical] sound is the Deity [itself]') or '*Har rag main Atma hai*' ('The universal soul is present in all musical compositions').²

Mystical experience is not a special event that is reserved for creative persons. Almost all sensitive individuals undergo such experiences even if they are not aware of them and do not verbalize them. In many respects, catharsis brought about by art, along with trances or peak experiences caused by dance, sports, mass events, drugs or sexual intercourse are similar to or identical with this experience. Psychological literature calls this phenomenon an '*altered state of mind*' or '*altered state of consciousness*'. Mystical experience enables the individual to see and sense the moral teachings and philosophical thoughts of various religions.

Mystical religious groups (many of the Christian saints, Muslim sufis, shamans, Hindu and Buddhist monastic communities etc.) became specialised in developing and practising prayer techniques and rituals for this reason. In India, an especially effective technique evolved. Yoga schools developed in the course of a practice of 5.000 years; they evolved a great variety of meditation techniques whose beneficial effects are observed and even employed by modern psychology.

Contemporary neuroscience ('brain imaging') provides exact methods to identify the relationship of brain areas to specific psychological phenomena. It is suggested that visions, dreams, visualisation and various manifestations of the unconscious, hidden inner world are controlled by the same brain areas. As Freud said, dreams are the royal road to the unconscious. Therefore, it is evident that image vision and image creation on the one hand and ineffable knowledge that comes to the surface in mystical experience on the other might have an impact on each other. Naturally, this type of experience is manifested in the pictorial art of different ages. It is impossible to list the countless works of art that fall into this category. Yet let me choose at random some of the major types that keep recurring throughout the history of painting. Taking into consideration these works of art, we may arrive at a deeper understanding of Elizabeth Sass Brunner's experimentations.

¹ Ferenc Bakos, (ed.) *Idégen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, p. 550. (Notes on the text are by the Editor.)

² Ustad Amjad Ali Khan, 'The Soul of Music', *Indian Horizons*, 54/1 (January-March 2007), p. 65.

Depiction of visions in a dreamlike way constitutes the most ancient type of these works. Buddhist painting is a remote example yet it is worth mentioning because it depicts almost exclusively deities visualised through meditation. Obviously, the same character is often manifested in Christian painting, too; at this point, however, let me mention only Hieronymus Bosch's visions and Chagall's dream world as examples of the European tradition.

Another basic approach is to depict the experience of nature as it turns into a mystical experience. Again, from among the vast number of examples, it may be enough to refer to Caspar David Friedrich's paintings of the night sea, Mednyánszky's³ landscapes, and the Nagybánya⁴ artists' and Hollósy's⁵ late landscapes.

The third possibility is to employ certain symbols or symbolic motifs. There are numerous albums showing artistic representations of symbols mentioned in Jung's theory of archetypes. These depictions appear among the motifs of primitive tribal art as well as in contemporary works of art. Let me point out here that certain symbolical pictures (especially those that have been created in the modern age) seem artificial. This is the case when the spectator feels that the depiction is made-up or forced, in other words, its creation is governed by a psychological power that is related not to an unconscious or ancient world but to a 'new human' way of thinking, that is, to something which can be verbally or logically constructed or is textually written. Naturally, it is the practically indescribable phenomena (such as Csontváry's⁶ cedar tree) that are truly poignant.

A fourth possibility is the experiment of abstract art; major examples are some of Kandinsky's works that are based on his theosophical world view also expounded in his books.

Elizabeth Sass Brunner's letters, diary notes and confessions give evidence that she was a mystical soul in many respects: she had significant visionary experiences that determined her personality and artistic career.

The first visions she had on the twenty-eighth day of a fasting that had originally been planned to last until death. They brought about a radical turn in her life. As she reported, in light sleep she saw an Indian looking man appear and give her orders: '*you must live but must change your life*'. Elizabeth Sass Brunner started to eat again. 'By chance' she became acquainted with vegetarians and became a close friend of the Sebesta family who were members of the now forgotten Mazdaznan⁷ group and had a vegetarian food shop. Elizabeth Sass Brunner observed the strictest regulations: she did not eat any food derived from animals (including meat, eggs, milk and cheese) and did not wear clothes made of animal products, that is, she did not wear either leather footwear or wool. She made her clothes from vegetal threads that she spun herself. This took her close to the Gödöllő group of artists;⁸ she learnt weaving and spinning from them. It is most probable that she had been already acquainted with these artists in the Spiritual Painters' Society;⁹ certain sources say (albeit it is not yet documented) that she had joint exhibitions with them. When Gandhi saw her and her daughter for the first time, he immediately came to like them because they were wearing plaited sandals and white clothes made of vegetable materials.

World War I brought about a deep crisis in rationalistic thinking. It proved that 19th-century optimism which believed in man's omnipotence was an illusion, that human beings can indeed slaughter each other without any directly conceivable reason and old friends may shoot at each other if by chance they find themselves in the Italian or Hungarian trenches. In the 1920s (and the preceding few years), literary works of spiritual value came to the foreground of attention. Ervin Baktay¹⁰ started to publish his translations and writings; Tagore's¹¹ poems were translated into Hungarian (more than ten volumes were issued in certain years); Béla Balázs's¹² Indian tales were also published.

³ László Mednyánszky, painter (1852–1919)

⁴ Hungarian school of painting founded in 1896.

⁵ Simon Hollósy, painter (1857–1918)

⁶ Tivadar Csontváry Kosztka, painter (1853–1919)

⁷ Religious movement of mixed ideas taken from Christianity and Oriental religions.

⁸ The Gödöllői Colony of Artists (1901–1920)

⁹ Founded in 1924 by the painter Jenő Remsey (1885–1980)

¹⁰ Painter, writer. Orientalist (1890–1963)

¹¹ Rabindranath Tagore, Nobel-prized Bengali poet (1861–1941)

¹² Béla Balázs, poet, writer, film director (1884–1919)

Maybe it was in these years that Elizabeth Sass Brunner turned to mysticism. At the 1928 exhibition in the Nemzeti Szalon (National Saloon), a fantastic painting of Christ as he bends down to the painter and her daughter was displayed and achieved great success. Elizabeth Sass Brunner prepared several sketches and versions of this picture; one of them is displayed in the present exhibition (Cat. No. 3.). The series of pictures that she made under the influence of her visions in the Catacombs of Rome (Cat. Nos. 4., 5.) comes near to the symbolic language of this picture.

Another noteworthy experiment in the field of symbolist efforts is the painting entitled *'In the magnetism of power'* (Cat. 22.), a composition that Elizabeth Sass Brunner depicted in several versions. The painting attempts to represent the unification of man (or rather, woman) and the universe, to show the attraction of the individual living in duality towards 'one-ness' and to represent this attraction as a forceful experience.

In India, her symbolism took a peculiar turn; Christ's radiating love that she had depicted in Budapest blended with Siva's constructive and destructive universalism. She consciously studied the millennial traditions of Indian sculpture and visual representation. She tried to experience them, unite them with her own experiences; she used their language to express herself. Such a comprehensive synthesis is difficult to achieve and Elizabeth Sass Brunner strove for an ultimate synthesis that is free from lies and compromises.

After some early Indian compositions, she succeeded in arriving at such a synthesis in the best paintings of her series *'The Buddha's Enlightenment'*. The majority of these works are kept in the collections of Delhi museums. The two Buddha faces exhibited here (Cat. Nos. 28., 29.) represent her efforts and constitute a supplement to the series.

The spiritual experience of portrayal enabled her and her daughter to arrive at an exalted understanding of their immediate environment. In the first two years of their stay in India they had Rabindranath Tagore as their host. Elizabeth Brunner, who was twenty years old then, portrayed Tagore in captivating pictures; yet again, it was Elizabeth Sass Brunner who represented the spiritual harmony between the poet and themselves (Cat. Nos. 12., 13.).

Possibly, Elizabeth Sass Brunner's most successful works are her landscapes: depictions of nature where mystical experience manifests itself in an indirect and perceptible yet modest way.

She spent the whole summer of 1928 at the foot of the Akasztó Hill in Tihany. She merged with the spirit of the Balaton region and produced the first pictures that seem to be inspired with mystical experience, such as the ones that depict sunset as seen from the Csúcs Hill or the sunny and flowery garden (Cat. No. 1.). The latter shows bushes, sunlight, carefully tended geraniums, a detail of an old peasant's cottage, and, through them, we sense the painter herself as well as the present and the past of the world that she depicted. Elizabeth Sass Brunner's paintings give an insight into her and her daughter's 'round-the-world voyage' through spiritual experiences: the visions in the Catacombs, the Blue Cave at Capri (Cat. Nos. 7., 8., 9.), the towering clouds in Santiniketan (Cat.No. 16.) and then the miracle of the Himalayas which they experienced again and again.

After Tagore had put them up at Santiniketan, they travelled to Darjeeling by train to visit Alexander Csoma de Kőrös's tomb. This was the first time they faced the highest peaks in the world, among others, Kangchenjunga, which dominates the landscape in Darjeeling. At that time they did not know that for those people who live there Kangchenjunga is a Goddess yet they did experience the same feeling. These pictures (Cat. Nos. 11., 35.) show the 'divine' Himalayas. Elizabeth Sass Brunner grasped the meditative experience of a complete identification with the Himalayan landscape which is perceivable for the spectator, too. An even more comprehensive experience of the universe is transmitted, we may say, by those pictures of the Himalayas that show the snowy peaks (symbols of the divine, the universe and the immovable) in the background and a green woodland scenery (a symbol of man's momentary life) in the foreground (Cat. Nos. 10., 36.). The furthest stop of Elizabeth Sass Brunner's and her daughter's round-the-world voyage was Japan. As for this period, let me mention the pictures of Fujiyama (Cat. No. 30.) and of the tidal flood after a typhoon on the island of Shikine at full moon (Cat. No. 32.).

Elizabeth Sass Brunner's art is strongly characterised by her efforts to unify the two ways; the message is conveyed by images of nature, in many cases, natural phenomena that possibly existed only in her imagination. An early piece of this type is the vision-like picture entitled '*Chrysanthemums*' (Cat. No. 2.); another version of the same picture belongs to a private collection in Sümeg. Quite certainly, it was the experience of All Souls' Day (when chrysanthemums bloom) that, among others, inspired her to paint this picture. One can only see such a beautiful bouquet of chrysanthemums in cemeteries. The picture seems to scintillate with life, spirituality, love and cosmic certainty. In this picture, in this experience, living and passing away have arrived at an equilibrium. The picture entitled '*Old oak tree in Nainital*' (Cat. No. 41.), represents yet another aspect of life and death but here, mortality is balanced by 'strength'. Chrysanthemums constitute a recurring motif in Elizabeth Sass Brunner's paintings. Her last monumental picture shows the back of a female nude figure as she turns towards a huge bouquet of white chrysanthemums. Again, it is a representation of special strength that shows a final reconciliation with death. (At this point it is worth recalling a picture by Chagall that shows lovers on a bouquet of syringa flowers floating over Paris.)

Elizabeth Sass Brunner's paintings seldom represent a subject matter that is purely visionary in nature; the majority of these pictures are identical with her symbolic paintings. Most probably, her visions, like those of masters who employ developed meditative techniques, were guided and related to the solutions of the great questions that she faced as a human being.

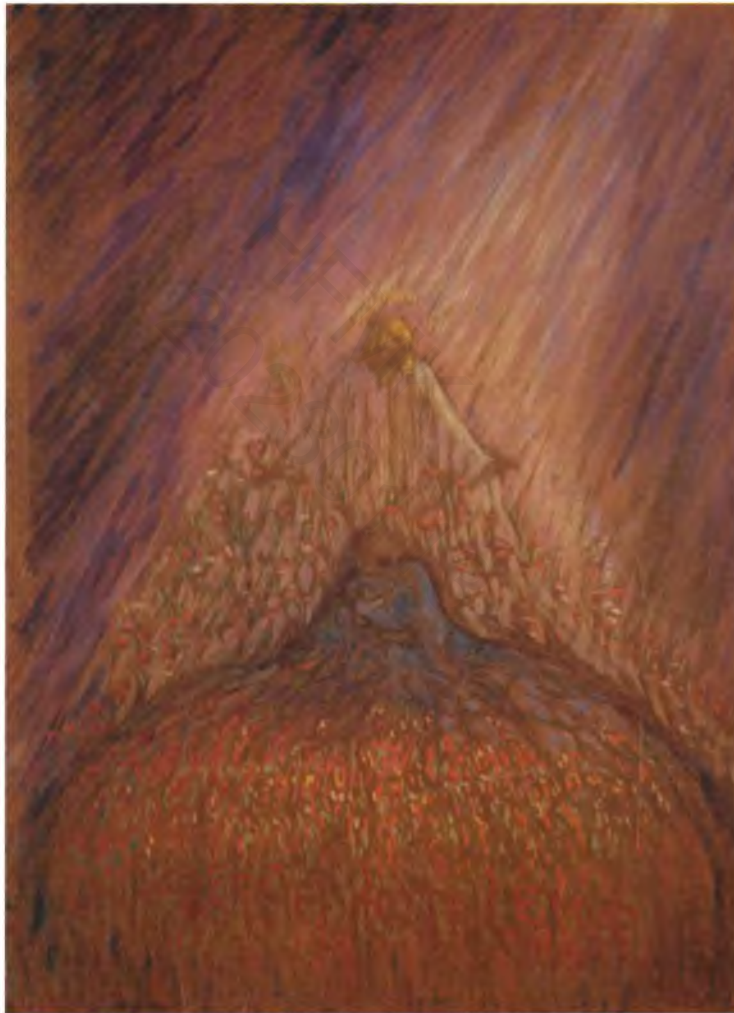
We can conclude that the questions Elizabeth Sass Brunner wrestled with are by no means out of date. Today, mankind faces an even more oppressive world; therefore, her efforts and her art dealing with 'ultimate concerns' are more timely than they have ever been.

HFMK
20230113

Sass Brunner Erzsebet: Krizantémek, 1928 (Kat. 2.)

Elizabeth Sass Brunner: Chrysanthemums, 1928 (Cat. No. 2.)

Sass Brunner Erzsébet: A szeretet hozta létre, 1928 (Kat. 3.) Elizabeth Sass Brunner: Created by love, 1928 (Cat. No. 3.)

Sass Brunner Erzsébet: A Kék tó sziklacsodái
Szicíliában, 1929 (Kat. 9.)

Elizabeth Sass Brunner: Wonder of rocks in the Blue Lake
of Sicily, 1929 (Cat. No. 9.)

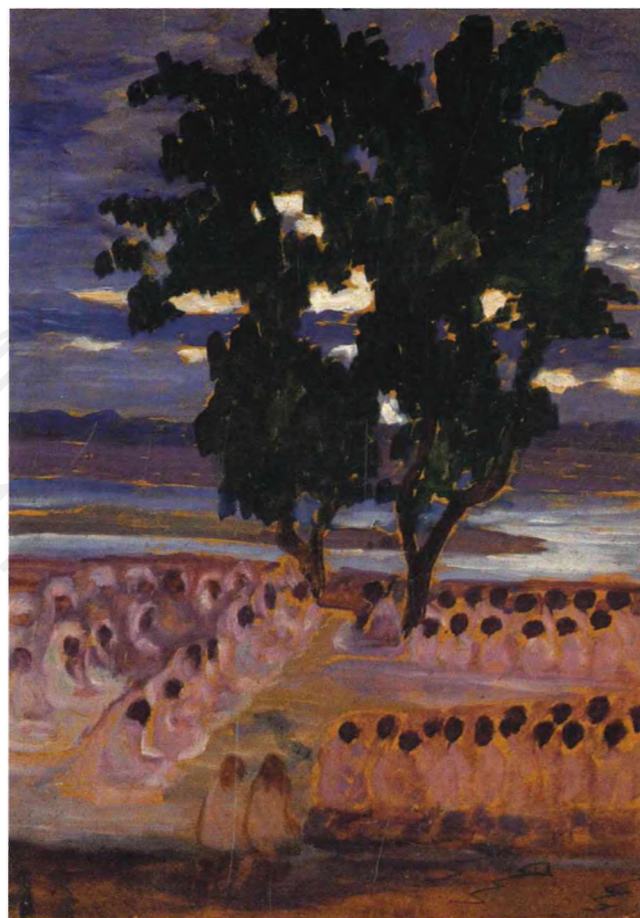
Sass Brunner Erzsébet: A Kancsendzsunga pompás
látványa, 1930 (Kat. 10.)

Elizabeth Sass Brunner: A decorative view of
Kanchenjunga, 1930 (Cat. No. 10.)

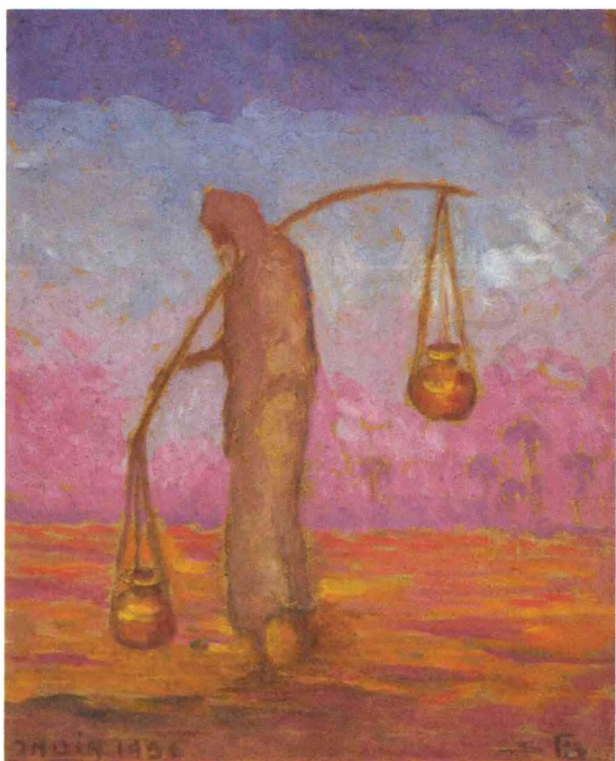
Sass Brunner Erzsébet: Megművelt földek
Sántinikétan mellett, 1931 (Kat. 15.)

Elizabeth Sass Brunner: Agricultural garden
at Santiniketan, 1931 (Cat. No. 15.)

Sass Brunner Erzsébet: Szabarmatí – esti ima Gandhi
áramjában, 1932 (Kat. 24.)

Elizabeth Sass Brunner: Sabarmati – Gandhi ashram,
evening prayer, 1932 (Cat. No. 24.)

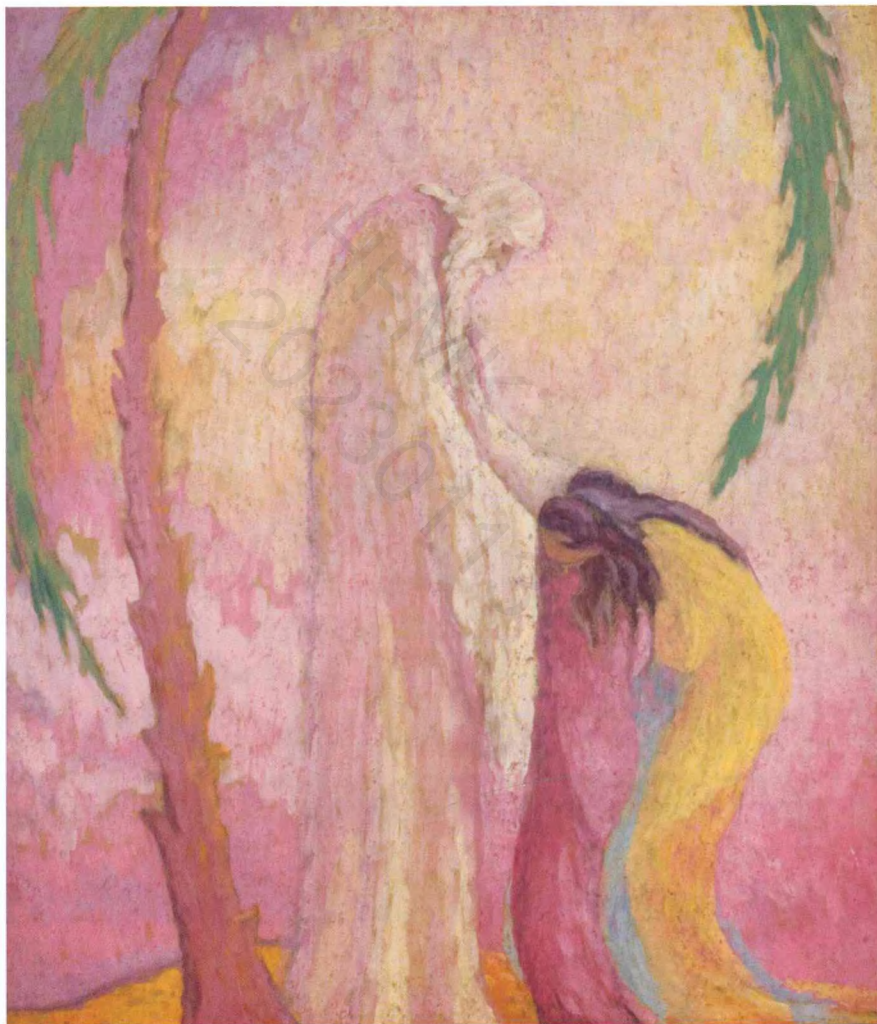
Sass Brunner Erzsébet: Hazafelé, 1931 (Kat. 14.)

Elizabeth Sass Brunner: Homeward, 1931 (Cat. No. 14.)

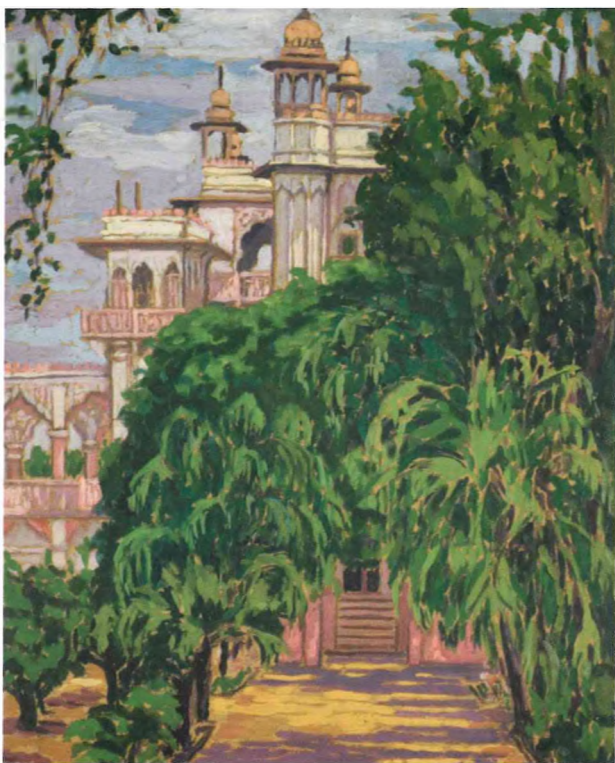
Sass Brunner Erzsébet: Misztikus világosság, 1930 (Kat. 12.)

Elizabeth Sass Brunner: Mystic light, 1930 (Cat. No. 12.)

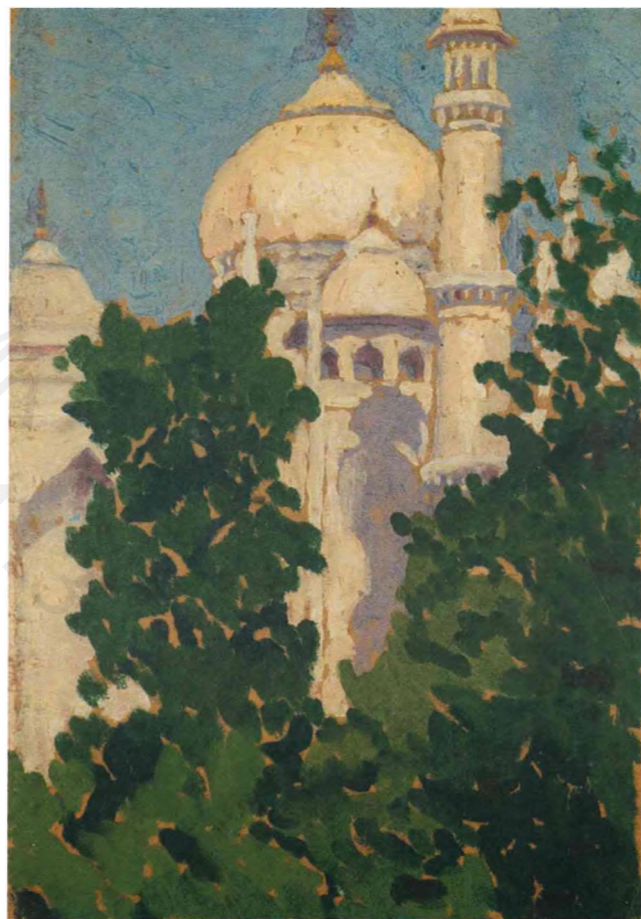
Sass Brunner Erzsébet: Megértés, 1931 (Kat. 13.)

Elizabeth Sass Brunner: Understanding, 1931 (Cat. No. 13.)

Sass Brunner Erzsébet: A dzshalavári mahárádzsa palotája oldalnézetből, 1932 (Kat. 19.)

Elizabeth Sass Brunner: The Maharaja's palace in Jhalawar – side view, 1932 (Cat. No. 19.)

Sass Brunner Erzsébet:
Tádzs Mahal, 1932 (Kat. 23.)

Elizabeth Sass Brunner:
Taj Mahal, 1932 (Cat. No. 23.)

Sass Brunner Erzsébet: Mágneses vonzásban, 1932 (Kat. 22.)

Elizabeth Sass Brunner: In the magnetism of power, 1932 (Cat. No. 22.)

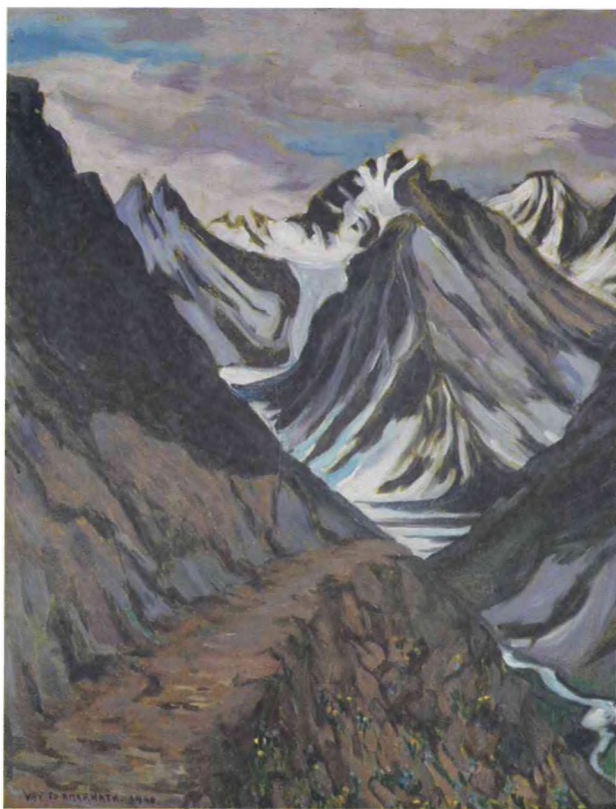
Sass Brunner Erzsébet: Havas csúcsok
a Gulmárgról, 1940 (Kat. 36.)

Elizabeth Sass Brunner: Views of snow peaks
from Gulmarg, 1940 (Cat. No. 36.)

Sass Brunner Erzsébet: Kásmíri táj
piros virágokkal, 1940 (Kat. 37.)

Elizabeth Sass Brunner: Typical Kashmir scene with
red flowers, 1940 (Cat. No. 37.)

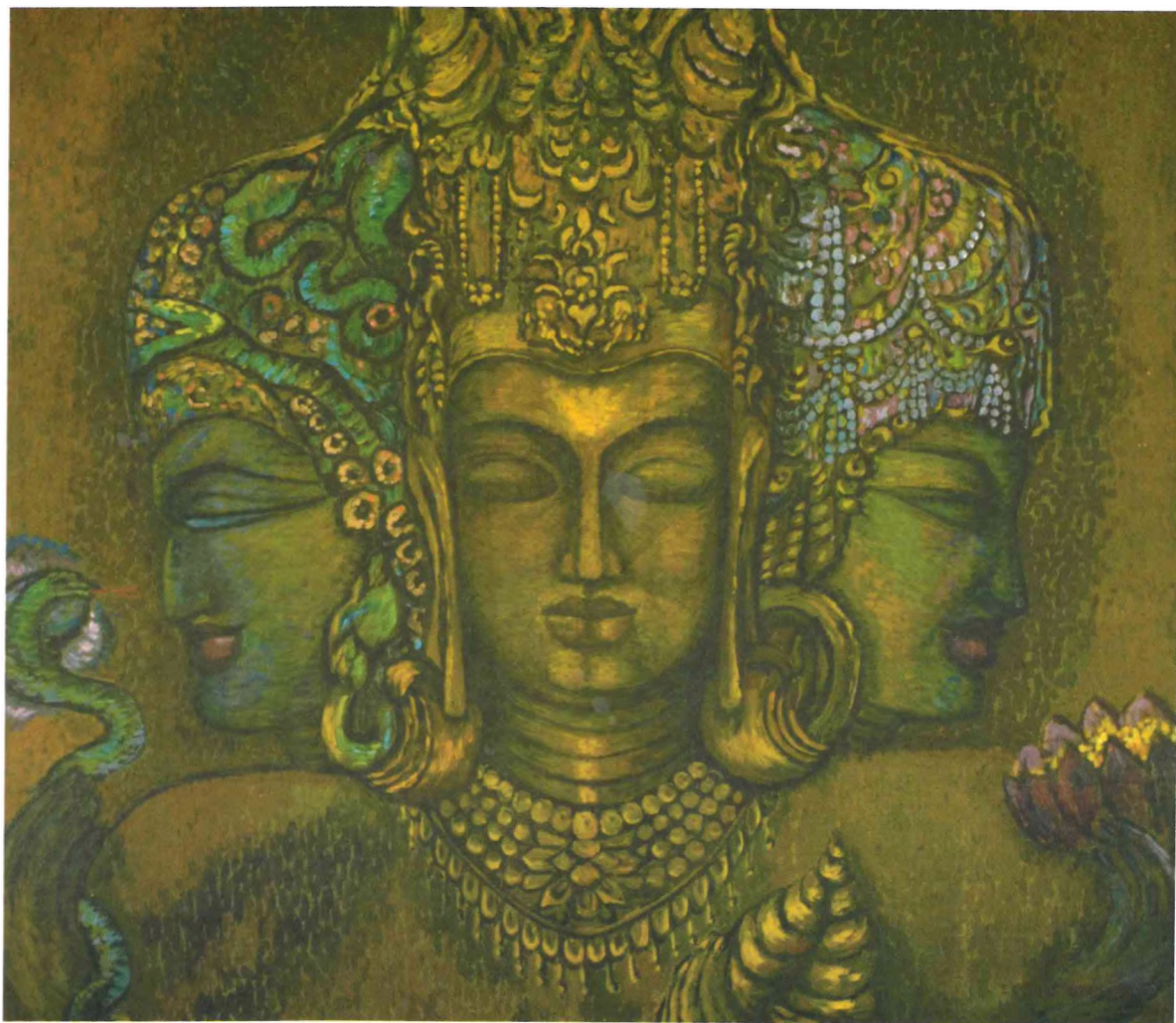
Sass Brunner Erzsébet:
Út az amarnáthi barlanghoz, 1940 (Kat. 38.)

Elizabeth Sass Brunner:
Way to Amarnath Cave, 1940 (Cat. No. 38.)

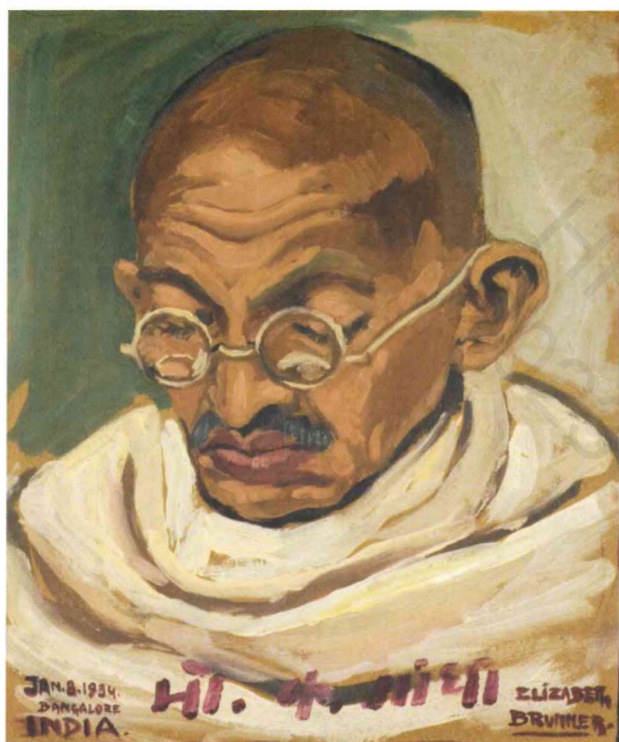
Sass Brunner Erzsébet:
Öreg tölgy télen, 1944 (Kat. 41.)

Elizabeth Sass Brunner:
Old oak tree in Nainital, 1944 (Cat. No. 41.)

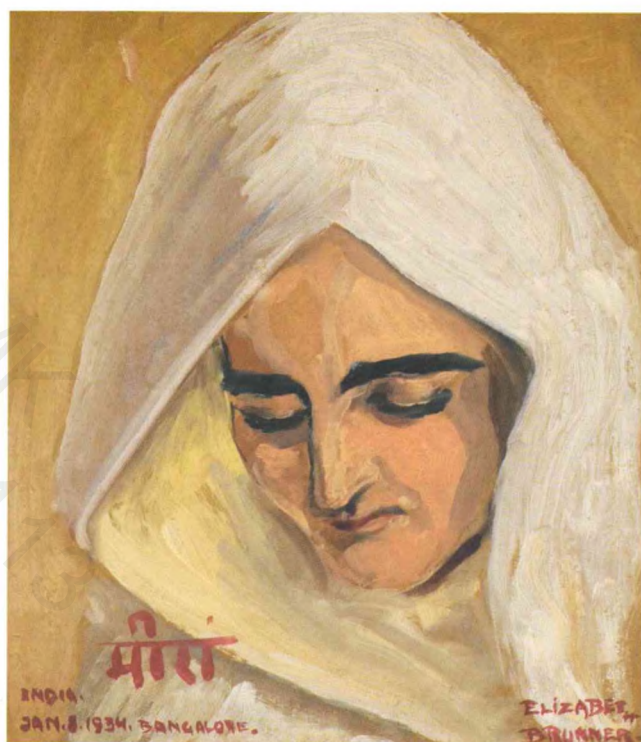
Sass Brunner Erzsébet: Trimúrti, 1944 (Kat. 42.)

Elizabeth Sass Brunner: Trimurti, 1944 (Cat. No. 42.)

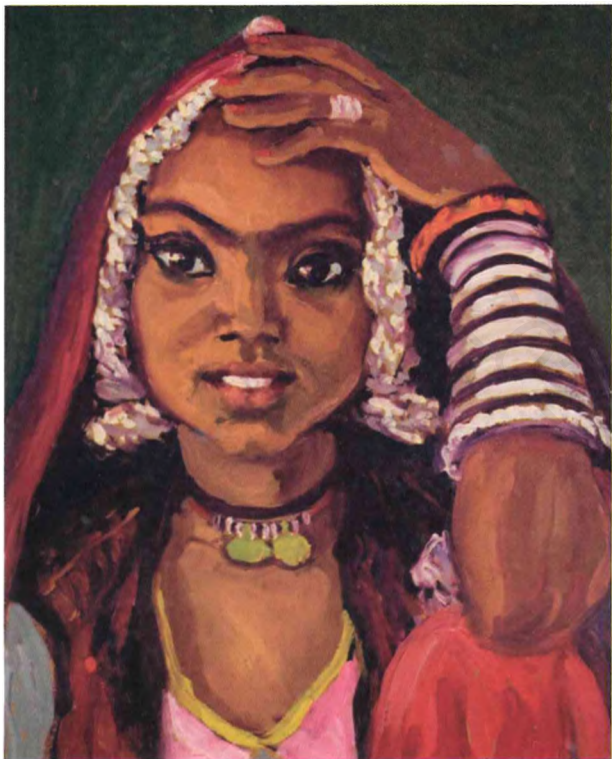
Brunner Erzsébet: Mahátma Gandhi portréja
(Mahátmádzsi csendes napja), 1934 (Kat. 53.)

Elizabeth Brunner: Portrait of Mahatma Gandhi
(Mahatmaji's silent day), 1934 (Cat. No. 53.)

Brunner Erzsébet:
Mírábehn, 1934 (Kat. 54.)

Elizabeth Brunner:
Mirabehn, 1934 (Cat. No. 54.)

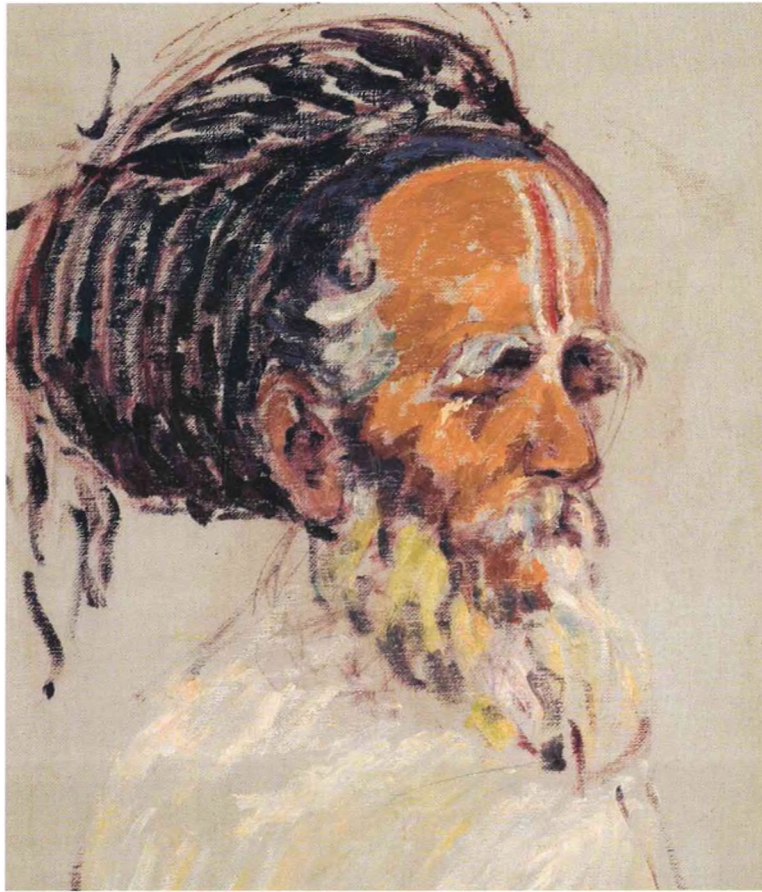
Brunner Erzsébet: Egy szép lány
Udaipurból, 1932 (Kat. 45.)

Elizabeth Brunner: A nice Indian girl from
Udaipur, 1932 (Cat. No. 45.)

Brunner Erzsébet:
Tigris portré, 1932 (Kat. 48.)

Elizabeth Brunner:
Portrait of a tiger, 1932 (Cat. No. 48.)

Brunner Erzsébet: Szítárámdász Ómkarnáth Bába portréja, 1964 (Kat. 61.)

Elizabeth Brunner: Portrait of Sitaramdas Omkarnath Baba, 1964 (Cat. No. 61.)

HFMK
20230113

A festmények katalógusa

Catalogue of Paintings

1.

Sass Brunner Erzsébet
Napsütéses ház
Gyenesdiás, 1927
Olaj, karton, 32,8 x 43,5 cm
Lt. sz.: 2007.1.1

Elizabeth Sass Brunner:
Sunlit cottage
Gyenesdiás, Hungary, 1927
Oil on cardboard, 32.8 x 43.5 cm
Inv. No.: 2007.1.1

2.

Sass Brunner Erzsébet
Krizantémek
Budapest, 1928
Olaj, karton, 32,8 x 43,7 cm
Lt. sz.: 2007.3.1

Elizabeth Sass Brunner:
Chrysanthemums
Budapest, Hungary, 1928
Oil on cardboard, 32.8 x 43.7 cm
Inv. No.: 2007.3.1

3.

Sass Brunner Erzsébet
A szeretet hozta létre
Budapest, 1928
Olaj, karton, 70,3 x 50,3 cm
Lt. sz.: 2007.2.1

Elizabeth Sass Brunner:
Created by love
Budapest, Hungary, 1928
Oil on cardboard, 70.3 x 50.3 cm
Inv. No.: 2007.2.1

4.

Sass Brunner Erzsébet
Ima: látomás a katakombában
Olaszország, Róma, 1929
Olaj, karton, 29,2 x 22,3 cm
Lt. sz.: 2007.5.1

Elizabeth Sass Brunner
Vision of prayer in the catacomb
Rome, Italy, 1929
Oil on cardboard, 29.2 x 22.3 cm
Inv. No.: 2007.5.1

5.

Sass Brunner Erzsébet
Látomás a katakombában –
„Legyen meg a Te akaratod!”
Olaszország, Róma, 1929
Olaj, karton, 23,0 x 14,9 cm
Lt. sz.: 2007.4.1

Elizabeth Sass Brunner
Vision in the catacomb - "Thy will be!"
Rome, Italy, 1929
Oil on cardboard, 23.0 x 14.9 cm
Inv. No.: 2007.4.1

6.

Sass Brunner Erzsébet
A kitörő Vezúv
Olaszország, Capri, 1929
Olaj, karton, 51,0 x 35,5 cm
Lt. sz.: 2007.6.1

Elizabeth Sass Brunner
Mt. Vesuvius in eruption
Capri, Italy, 1929
Oil on cardboard, 51.0 x 35.5 cm
Inv. No.: 2007.6.1

7.

Sass Brunner Erzsébet
A Kék barlang
Olaszország, Capri, 1929
Olaj, karton, 12,0 x 15,3 cm
Lt. sz.: 2007.7.1

Elizabeth Sass Brunner
The Blue Cave
Capri, Italy, 1929
Oil on cardboard, 12.0 x 15.3 cm
Inv. No.: 2007.7.1

8.

Sass Brunner Erzsébet
A Kék barlang bejárata
Olaszország, Capri, 1929
Olaj, karton, 15,0 x 13,7 cm
Lt. sz.: 2007.8.1

Elizabeth Sass Brunner
Entrance to the Blue Cave
Capri, Italy, 1929
Oil on cardboard, 15.0 x 13.7 cm
Inv. No.: 2007.8.1

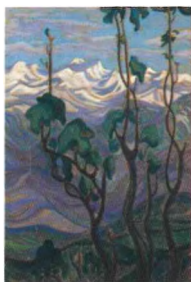
9.

Sass Brunner Erzsébet
A Kék tó sziklacsodái Szicíliában
Olaszország, Szicília, 1929
Olaj, karton, 51,0 x 35,8 cm
Lt. sz.: 2007.9.1

Elizabeth Sass Brunner
Wonder of rocks in the Blue Lake of Sicily
Sicily, Italy, 1929
Oil on cardboard, 51.0 x 35.8 cm
Inv. No.: 2007.9.1

10.

Sass Brunner Erzsébet
A Kancsendzsunga pompás látványa
India, Dardzsiling, 1930
Olaj, karton, 53,9 x 35,7 cm
Lt. sz.: 2007.28.1

Elizabeth Sass Brunner
A decorative view of Kanchenjunga
Darjeeling, India, 1930
Oil on cardboard, 53.9 x 35.7 cm
Inv. No.: 2007.28.1

11.

Sass Brunner Erzsébet
A Kancsendzsunga egy derűs napon
India, Dardzsiling, 1930
Olaj, karton, 30,4 x 39,5 cm
Lt. sz.: 2007.29.1

Elizabeth Sass Brunner
Kanchenjunga on a sunny day
Darjeeling, India, 1930
Oil on cardboard, 30.4 x 39.5 cm
Inv. No.: 2007.29.1

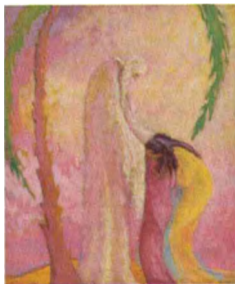
12.

Sass Brunner Erzsébet
Misztikus világosság
India, Sántinikétan, 1930
Olaj, karton, 53,5 x 35,8 cm
Lt. sz.: 2007.17.1

Elizabeth Sass Brunner
Mystic light
Santiniketan, India, 1930
Oil on cardboard, 53.5 x 35.8 cm
Inv. No.: 2007.17.1

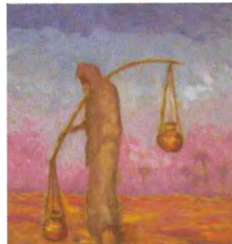
13.

Sass Brunner Erzsébet
Megértés
India, Sántinikétan, 1931
Olaj, karton, 64,5 x 77,5 cm
Lt. sz.: 2007.13.1

Elizabeth Sass Brunner
Understanding
Santiniketan, India, 1931
Oil on cardboard, 64.5 x 77.5 cm
Inv. No.: 2007.13.1

14.

Sass Brunner Erzsébet
Hazafelé
India, Sántinikétan, 1931
Olaj, karton, 35,6 x 28,8 cm
Lt. sz.: 2007.16.1

Elizabeth Sass Brunner
Homeward
Santiniketan, India, 1931
Oil on cardboard, 35.6 x 28.8 cm
Inv. No.: 2007.16.1

15.

Sass Brunner Erzsébet
Megtüvelte földek Sántinikétan mellett
India, Sántinikétan, 1931
Olaj, karton, 22,8 x 14,2 cm
Lt. sz.: 2007.11.1

Elizabeth Sass Brunner
Agricultural garden at Santiniketan
Santiniketan, India, 1931
Oil on cardboard, 22.8 x 14.2 cm
Inv. No.: 2007.11.1

16.

Sass Brunner Erzsébet
Monzunfelhők
India, Sántinikétan, 1931
Olaj, karton, 41,0 x 31,2 cm
Lt. sz.: 2007.12.1

Elizabeth Sass Brunner
Monsoon clouds
Santiniketan, India, 1931
Oil on cardboard, 41.0 x 31.2 cm
Inv. No.: 2007.12.1

17.

Sass Brunner Erzsébet
Vitorlás a Gangeszen naplementekor
India, Benáresz, 1931
Olaj, karton, 36,0 x 26,9 cm
Lt. sz.: 2007.15.1

Elizabeth Sass Brunner
Sailboat on the Ganges at sunset
Banaras, India, 1931
Oil on cardboard, 36.0 x 26.9 cm
Inv. No.: 2007.15.1

18.

Sass Brunner Erzsébet
A mahárádzsa palotája Dzsahalavárban
India, Dzsahalavár, 1932
Olaj, karton, 42,5 x 33,0 cm
Lt. sz.: 2007.26.1

Elizabeth Sass Brunner
The Maharaja's palace in Jhalawar
Jhalawar, India, 1932
Oil on cardboard, 42.5 x 33.0 cm
Inv. No.: 2007.26.1

19.

Sass Brunner Erzsébet
A dzshalavári maharádzsa palotája
oldalnézetből
India, Dzshalavár, 1932
Olaj, karton, 42,7 x 33,0 cm
[t. sz.: 2007.21.1

Elizabeth Sass Brunner
The Maharaja's palace in Jhalawar –
side view
Jhalawar, India, 1932
Oil on cardboard, 42.7 x 33.0 cm
Inv. No.: 2007.21.1

20.

Sass Brunner Erzsébet
Patiálá híres régi erődje
India, Patiálá, 1932
Olaj, karton, 43,9 x 33,2 cm
Lt. sz.: 2007.18.1

Elizabeth Sass Brunner
The famous old fort of Patiala
Patiala, India, 1932
Oil on cardboard, 43.9 x 33.2 cm
Inv. No.: 2007.18.1

21.

Sass Brunner Erzsébet
Megindító pillanat a maharádzsa lányának
esküvőjén
India, Patiálá, 1932
Olaj, karton, 42,2 x 33,3 cm
Lt. sz.: 2007.25.1

Elizabeth Sass Brunner
An emotional moment during the wedding
of the Maharaja's daughter
Patiala, India, 1932
Oil on cardboard, 42.2 x 33.3 cm
Inv. No.: 2007.25.1

22.

Sass Brunner Erzsébet
Mágneses vonzásban
India, Simla, 1932
Olaj, karton, 43,2 x 33,1 cm
Lt. sz.: 2007.19.1

Elizabeth Sass Brunner
In the magnetism of power
Simla, India, 1932
Oil on cardboard, 43.2 x 33.1 cm
Inv. No.: 2007.19.1

23.

Sass Brunner Erzsébet
Tádzs Mahal
India, Ágrá, 1932
Olaj, karton, 22,2 x 14,5 cm
Lt. sz.: 2007.37.1

Elizabeth Sass Brunner
Taj Mahal
Agra, India, 1932
Oil on cardboard, 22.2 x 14.5 cm
Inv. No.: 2007.37.1

24.

Sass Brunner Erzsébet
Szabarmati – esti ima Gandhi ásrámjában
India, Szabarmati, 1932
Olaj, karton, 30,0 x 22,2 cm
Lt. sz.: 2007.20.1

Elizabeth Sass Brunner
Sabarmati – Gandhi ashram, evening prayer
Sabarmati, India, 1932
Oil on cardboard, 30.0 x 22.2 cm
Inv. No.: 2007.20.1

25.

Sass Brunner Erzsébet
Gómmatésvara
India, Sravana Belgólá, 1933
Olaj, karton, 52,5 x 38,6 cm
Lt. sz.: 2007.32.1

Elizabeth Sass Brunner
Gommateshvara
Sravana Belgola, India, 1933
Oil on cardboard, 52.5 x 38.6 cm
Inv. No.: 2007.32.1

26.

Sass Brunner Erzsébet
Templomi szobor: Adisvaraszvámí
India, Sravana Belgólá, 1933
Olaj, karton, 22,7 x 14,7 cm
Lt. sz.: 2007.31.1

Elizabeth Sass Brunner
Temple image – Adishvaraswami
Sravana Belgola, India, 1933
Oil on cardboard, 22.7 x 14.7 cm
Inv. No.: 2007.31.1

27.

Sass Brunner Erzsébet
Templomi dombormű Khadzúsúráhóban
India, Sravana Belgólá, 1933
Olaj, karton, 22,7 x 14,6 cm
Lt. sz.: 2007.30.1

Elizabeth Sass Brunner
Temple relief from Khajuraho
Sravana Belgola, India, 1933
Oil on cardboard, 22.7 x 14.6 cm
Inv. No.: 2007.30.1

28.

Sass Brunner Erzsébet
A Buddha meditációja
India, Bangalór, 1934
Olaj, vászon, 40,4 x 33,0 cm
Lt. sz.: 2007.38.1

Elizabeth Sass Brunner
Buddha in meditation
Bangalore, India, 1934
Oil on canvas, 40.4 x 33.0 cm
Inv. No.: 2007.38.1

29.

Sass Brunner Erzsébet
A Buddha meditációja
India, Bangalór, 1934
Olaj, vászon, 40,4 x 33,1 cm
Lt. sz.: 2007.39.1

Elizabeth Sass Brunner
Buddha in meditation
Bangalore, India, 1934
Oil on canvas, 40.4 x 33.1 cm
Inv. No.: 2007.39.1

30.

Sass Brunner Erzsébet
Fudzsiyama
Japán, 1935
Olaj, karton, 14,9 x 22,8 cm
Lt. sz.: 2007.44.1

Elizabeth Sass Brunner
Fujjyama
Japan, 1935
Oil on cardboard, 14.9 x 22.8 cm
Inv. No.: 2007.44.1

31.

Sass Brunner Erzsébet
A tenger félelmetes hullámai
Japán, Sikine, 1936
Olaj, karton, 19,7 x 31,9 cm
Lt. sz.: 2007.45.1

Elizabeth Sass Brunner
Mighty waves of the sea
Shikine, Japan, 1936
Oil on cardboard, 19.7 x 31.9 cm
Inv. No.: 2007.45.1

32.

Sass Brunner Erzsébet
Hold a tenger felett
Japán, Sikine, 1936
Olaj, karton, 31,9 x 19,7 cm
Lt. sz.: 2007.46.1

Elizabeth Sass Brunner
Moon over the sea
Shikine, Japan, 1936
Oil on cardboard, 31.9 x 19.7 cm
Inv. No.: 2007.46.1

33.

Sass Brunner Erzsébet
A Laksmí Vilász palota Baródában
India, Baródá, 1938
Olaj, vászon, 48,2 x 41,3 cm
Lt. sz.: 2007.47.1

Elizabeth Sass Brunner
Lakshmi Vilas Palace, Baroda
Baroda, India, 1938
Oil on canvas, 48.2 x 41.3 cm
Inv. No.: 2007.47.1

34.

Sass Brunner Erzsébet
Bódhgajá temploma oldalnézetből
India, Bódhgajá, 1938
Olaj, karton, 38,0 x 31,7 cm
Lt. sz.: 2007.48.1

Elizabeth Sass Brunner
Side view of Bodhgaya temple
Bodhgaya, India, 1938
Oil on cardboard, 38.0 x 31.7 cm
Inv. No.: 2007.48.1

35.

Sass Brunner Erzsébet
A Trisúl és a Nandá Déví Bindzsórból
India, Pindzsór, 1939
Olaj, vászon, 29,1 x 37,7 cm
Lt. sz.: 2007.49.1

Elizabeth Sass Brunner
Trishul and Nanda Devi from Binjor
Pinjor, India, 1939
Oil on canvas, 29.1 x 37.7 cm
Inv. No.: 2007.49.1

36.

Sass Brunner Erzsébet
Havas csúcsok a Gulmárgról
India, Kásmír, 1940
Olaj, karton, 21,2 x 25,2 cm
Lt. sz.: 2007.54.1

Elizabeth Sass Brunner
Views of snow peaks from Gulmarg
Kashmir, India, 1940
Oil on cardboard, 21.2 x 25.2 cm
Inv. No.: 2007.54.1

37.

Sass Brunner Erzsébet
Kásmíri táj piros virágokkal
India, Kásmír, 1940
Olaj, vászon, 45,7 x 34,8 cm
Lt. sz.: 2007.55.1

Elizabeth Sass Brunner
Typical Kashmir scene with red flowers
Kashmir, India, 1940
Oil on canvas, 45.7 x 34.8 cm
Inv. No.: 2007.55.1

40.

Sass Brunner Erzsébet
Úton az amarnáthi barlanghoz
India, Kásmír, 1940
Olaj, vászon, 45,2 x 56,3 cm
Lt. sz.: 2007.53.1

Elizabeth Sass Brunner
On the Way to Amarnath Cave
Kashmir, India, 1940
Oil on canvas, 45.2 x 56.3 cm
Inv. No.: 2007.53.1

38.

Sass Brunner Erzsébet
Út az amarnáthi barlanghoz
India, Kásmír, 1940
Olaj vászon, 55,3 x 46,0 cm
Lt. sz.: 2007.51.1

Elizabeth Sass Brunner
Way to Amarnath Cave
Kashmir, India, 1940
Oil on canvas, 55.3 x 46.0 cm
Inv. No.: 2007.51.1

41.

Sass Brunner Erzsébet
Öreg tölgy télen
India, Nainítál, 1944
Olaj, vászon, 44,5 x 32,4 cm
Lt. sz.: 2007.56.1

Elizabeth Sass Brunner
Old oak tree in Nainital
Nainital, India, 1944
Oil on canvas, 44.5 x 32.4 cm
Inv. No.: 2007.56.1

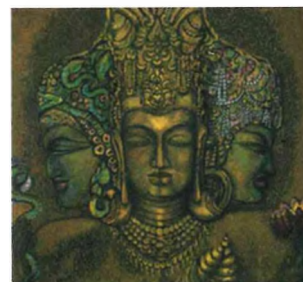
39.

Sass Brunner Erzsébet
Út az amarnáthi barlanghoz
India, Kásmír, 1940
Olaj vászon, 55,3 x 46,0 cm
Lt. sz.: 2007.51.1

Elizabeth Sass Brunner
Way to Amarnath Cave
Kashmir, India, 1940
Oil on canvas, 55.3 x 46.0 cm
Inv. No.: 2007.51.1

42.

Sass Brunner Erzsébet
Trimúrthi
India, Nainítál, 1944
Olaj, vászon, 93,4 x 102,4 cm
Lt. sz.: 2007.57.1

Elizabeth Sass Brunner
Trimurti
Nainital, India, 1944
Oil on canvas, 93.4 x 102.4 cm
Inv. No.: 2007.57.1

43.

Brunner Erzsébet
A lányok zeneórája
India, Sántinikétan, 1931
Olaj, karton, 37,7 x 31,1 cm
Lt. sz.: 2007.10.1

Elizabeth Brunner
Girls learning music
Santiniketan, India, 1931
Oil on cardboard, 37.7 x 31.1 cm
Inv. No.: 2007.10.1

46.

Brunner Erzsébet
Egy kis csősz leány
India, Dzsahalavár, 1932
Olaj, karton, 41,5 x 33,0 cm
Lt. sz.: 2007.23.1

Elizabeth Brunner
A little girl guard
Jhalawar, India, 1932
Oil on cardboard, 41.5 x 33.0 cm
Inv. No.: 2007.23.1

44.

Brunner Erzsébet
Pásztorfiú
India, Sántinikétan, 1931
Olaj, karton, 56,9 x 30,0 cm
Lt. sz.: 2007.14.1

Elizabeth Brunner
Shepherd boy
Santiniketan, India, 1931
Oil on cardboard, 56.9 x 30.0 cm
Inv. No.: 2007.14.1

47.

Brunner Erzsébet
A mahárádza kertésze a lányával
India, Dzsahalavár, 1932
Olaj, karton, 43,5 x 32,5 cm
Lt. sz.: 2007.27.1

Elizabeth Brunner
The Maharaja's gardener and daughter
Jhalawar, India, 1932
Oil on cardboard, 43.5 x 32.5 cm
Inv. No.: 2007.27.1

45.

Brunner Erzsébet
Egy szép lány Udaipurból
India, Dzsahalavár, 1932
Olaj, karton, 42,1 x 33,2 cm
Lt. sz.: 2007.22.1

Elizabeth Brunner
A nice Indian girl from Udaipur
Jhalawar, India, 1932
Oil on cardboard, 42.1 x 33.2 cm
Inv. No.: 2007.22.1

48.

Brunner Erzsébet
Tigris portré
India, Dzsahalavár, 1932
Olaj, karton, 42,7 x 33,1 cm
Lt. sz.: 2007.24.1

Elizabeth Brunner
Portrait of a tiger
Jhalawar, India, 1932
Oil on cardboard, 42.7 x 33.1 cm
Inv. No.: 2007.24.1

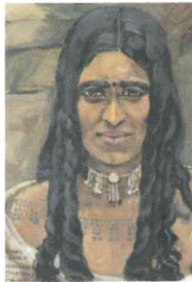
49.

Brunner Erzsébet
Egy komoly toda
India, Utakamand, 1933
Olaj, karton, 43,0 x 32,0 cm
Lt. sz.: 2007.35.1

Elizabeth Brunner
A serious Toda
Ootacamund, India, 1933
Oil on cardboard, 43.0 x 32.0 cm
Inv. No.: 2007.35.1

50.

Brunner Erzsébet
Tóda nő portréja
India, Utakamand, 1933
Olaj, karton, 42,7 x 38,4 cm
Lt. sz.: 2007.34.1

Elizabeth Brunner
Portrait of a Toda woman
Ootacamund, India, 1933
Oil on cardboard, 42.7 x 38.4 cm
Inv. No.: 2007.34.1

51.

Brunner Erzsébet
Vallási énekes portréja
India, Utakamand, 1933
Olaj, karton, 47,4 x 38,3 cm
Lt. sz.: 2007.36.1

Elizabeth Brunner
Portrait of a devotional singer
Ootacamund, India, 1933
Oil on cardboard, 47.4 x 38.3 cm
Inv. No.: 2007.36.1

52.

Brunner Erzsébet
Krishna
India, Sravana Belgolá, 1933
Olaj, karton, 38,4 x 31,5 cm
Lt. sz.: 2007.33.1

Elizabeth Brunner
Krishna
Sravana Belgola, India, 1933
Oil on cardboard, 38.4 x 31.5 cm
Inv. No.: 2007.33.1

53.

Brunner Erzsébet
Mahátmá Gandhi portréja
(Mahátmádzsi csendes napja)
India, Bangalór, 1934
Olaj, karton, 38,0 x 31,7 cm
Lt. sz.: 2007.41.1

Elizabeth Brunner
Portrait of Mahatma Gandhi
(Mahatmaji's silent day)
Bangalore, India, 1934
Oil on cardboard, 38.0 x 31.7 cm
Inv. No.: 2007.41.1

54.

Brunner Erzsébet
Mírabehn
India, Bangalór, 1934
Olaj, karton, 38,0 x 31,7 cm
Lt. sz.: 2007.42.1

Elizabeth Brunner
Mírabehn
Bangalore, India, 1934
Oil on cardboard, 38.0 x 31.7 cm
Inv. No.: 2007.42.1

55.

Brunner Erzsébet
Krisnamúrti
India, Bangalór, 1934
Olaj, vászon, 39,3 x 28,4 cm
Lt. sz.: 2007.40.1

Elizabeth Brunner
J. Krishnamurti
Bangalore, India, 1934
Oil on canvas, 39.3 x 28.4 cm
Inv. No.: 2007.40.1

56.

Brunner Erzsébet
Krisnaszwámí
India, Madrász, 1935
Olaj, karton, 38,0 x 31,8 cm
Lt. sz.: 2007.43.1

Elizabeth Brunner
Krishnaswami
Madras, India, 1935
Oil on cardboard, 38.0 x 31.8 cm
Inv. No.: 2007.43.1

57.

Brunner Erzsébet
Szertartásra feldíszított bika
India, Baródá, 1940
Olaj, vászon, 80,0 x 56,0 cm
Lt. sz.: 2007.50.1

Elizabeth Brunner
Decorated ceremonial bull
Baroda, India, 1940
Oil on canvas, 80.0 x 56.0 cm
Inv. No.: 2007.50.1

58.

Brunner Erzsébet
Buddha meditációja a bódhgajái templomban
India, Bódhgajá, 1954
Papír, vízfesték, 76,5 x 56,0 cm
Lt. sz.: 2007.58.1

Elizabeth Brunner
The Buddha's meditation in the temple of
Bodhgaya
Bodhgaya, India, 1954
Watercolour on paper, 76.5 x 56.0 cm
Inv. No.: 2007.58.1

59.

Brunner Erzsébet
Egy szent hely meglátogatása Indiában
India, Szárnáth, 1955
Papír, vízfesték, 108,7 x 82,0 cm
Lt. sz.: 2007.59.1

Elizabeth Brunner
Visiting a holy place in India
Sarnath, India, 1955
Watercolour on paper, 108.7 x 82.0 cm
Inv. No.: 2007.59.1

60.

Brunner Erzsébet
Szuzuki professzor portréja
India, Újdelhi, 1961
Olaj, vászon, 65,2 x 44,3 cm
Lt. sz.: 2007.60.1

Elizabeth Brunner
Portrait of Professor Suzuki
New Delhi, India, 1961
Oil on canvas, 65.2 x 44.3 cm
Inv. No.: 2007.60.1

61.

Brunner Erzsébet
Szitárámdász Ōmkarnāth Bābā portréja
India, Újdelhi, 1964
Olaj, vászon, 53,0 x 37,5 cm
Lt. sz.: 2007.61.1

Elizabeth Brunner
Portrait of Sitarāmdāsz Ōmkarnāth Baha
New Delhi, India, 1964
Oil on canvas, 53.0 x 37.5 cm
Inv. No.: 2007.61.1

62.

Brunner Erzsébet
Fiatál nő portréja
Olaj, vászon, 53,3 x 43,2 cm
Lt. sz.: 2007.62.1

Elizabeth Brunner
Portrait of a young lady
Oil on canvas, 53.3 x 43.2 cm
Inv. No.: 2007.62.1

K 2533/6
(29.486)

HFMK
20230113

HFMK
20230113

HOPP FERENC
KÖZT. ADMIN. INTÉZKÖTT. HÍVÓSZÁM